

ETO: 39+809. 451.1+894.511+930.85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

54

15. ÉVF.

1983. MÁRCIUS

HUNG. KÖZL.	15. ÉVF.	1. (54.) SZ.	1-181. L.	NOVI SAD-ÚJVIDÉK	1983. MÁRCIUS
-------------	----------	--------------	-----------	------------------	------------------

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete TMASZ folyóirata
15. ÉVF. 1983. MÁRCIUS 1

HUNG. KÖZL.	15. ÉVF.	1. (64.) SZ.	1—181. L.	NOVI SAD—ÚJVIDÉK	1983. MÁRCIUS
-------------	----------	--------------	-----------	------------------	---------------

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK / HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA /
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGAROLOGISCHE
MITTELUNGEN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete TMASZ
folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
TMASZ a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatá-
sával.

Szerkesztő bizottság: Ágoston Mihály, Bosnyák István (felelős szerkesztő),
Gerold László, Hornyik Miklós (főszerkesztő), Mikes Melánia, Papp György
(titkár) és Szeli István.

Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana), Bori Imre (Újvidék), Bos-
nyák István (Újvidék), Lazar Čurčić (Újvidék), Mirjana Fulanović-Šošić (Sza-
rajevó), Paszkal Gilevszki (Szkopje), Hornyik Miklós (Újvidék) Božidar Kova-
ček (Újvidék), Ivan Meden (Zágráb), Ivanka Udovički (Belgrád) és Szeli
István (Újvidék).

Technikai szerkesztő: Slavko Milentijević

E szám főszerkesztői teendőit, az Intézet Közgyűlésének megbízásából,
Papp György végezte el.

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények, 21 000 Novi Sad,
Stevan Musić u. sz. n.

Megjelenik évente négyszer.

Készült a szabadkai Birografika nyomdájában.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Szarvas Gábor-értekezéslet

P. Gy.: Szerkesztői előszó	3
Bosnyák István: Megnyitó	4
Gordana Jovanović: Miklošić munkásságának magyar vonatkozásai és a Lexicon paleoslovenico — graeco — latinum c. művének jelentősége az ószláv nyelvészetben	7
Láncz Irén: Szarvas Gábor nyelvművelő munkássága	11
Matijevics Lajos: A Magyar Nyelvőr jugoszláviai vonatkozásai	19
Molnár Csikós László: Szarvas Gábor és a német jövevényszavak	27
Papp György: Szarvas Gábor és a Nyelvőr publicisztikai nyelvművelése	35
Penavin Olga: Szarvas Gábor, a Magyar Nyelvőr és a népnyelv	45

Függelék

Bori Imre: Az előítéletek bírálója	59
Matijevics Lajos: Szarvas Gábor munkássága egy kismonográfia tükrében	61
Csáki S. Piroska: Szarvas Gábor cikkei a Magyar Nyelvőrben (1872—1895)	63

Kontrasztív nyelvészeti értekezéslet

Bosnyák István: Megnyitó	81
Miroslav Dudok: Szövegnyelvészet és szövegkapcsolódás	83
Mikes Melánia, Junger Ferenc, Nećak-Lük Albina, Nećak Dušan, Plemenka Vlahović: A nemzetiségi kérdés terminológiájáról	91
Molnár Csikós László: A magyar nyelvészeti terminológia kérdései	111
Papp György: A társadalmi-politikai terminológia összevető vizsgálatának időszerű kérdései	119
P. Gy.: Néhány szó a kontrasztív nyelvészeti értekezletről	139

Egyéb tanulmányok

Bagi Ferenc: A monddókák felhasználásának lehetőségei a magyarnak mint környezeti nyelvnek a tanításában	143
--	-----

DOKUMENTUM

Pató Imre: Hét szótártörténeti jelentőségű levél	167
--	-----

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Bosnyák István: Az Intézet életéből	179
---	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

Naučni skup o Gaboru Sarvašu

Đ. P.: Predgovor urednika	3
Ištvan Bošnjak: Otvaranje naučnog skupa	4
Gorčana Jovanović: Odraz rada Miklošića u mađarskoj lingvistici i značaj dela Lexicon paleoslovenico—graeco—latinum za staroslovenistiku ..	7
Irena Lanc: O delatnosti Gabora Sarvaša	11
Lajoš Matijević: Naši krajevi u časopisu „Magyar Nyelvőr“	19
Laslo Molnar Čikoš: Gabor Sarvaš i nemačke posuđenice	27
Đerđ Pap: Kritika jezika mađarske publicistike u časopisu „Magyar Nyelvőr“ i u člancima Gabora Sarvaša	35
Olga Penavin: Gabor Sarvaš, njegov časopis „Magyar Nyelvőr“ i narodni jezik	45

Prikazi i dokumenti

Imre Bori: Kritičar predrasuda	50
Lajoš Matijević: Rad Gabora Sarvaša u jednoj monografiji	61
Piroška Čaki Š.: Bibliografija članaka Gabora Sarvaša u časopisu „Magyar Nyelvőr“ od 1872. do 1895. godine	63

Simpozijum o kontrastivnim jezičkim istraživanjima

Ištvan Bošnjak: Otvaranje simpozijuma	81
Miroslav Dudok: Tekstlingvistika i glutinacija teksta	83
Melaniya Mikeš, Ferenc Junger, Albina Nećak-Lik, Dušan Nećak, Plamenka Vlahović: O terminologiji iz oblasti međunacionalnih odnosa ..	91
Laslo Molnar Čikoš: Problemi lingvističke terminologije u mađarskom jeziku	111
Đerđ Pap: Aktuelna pitanja kontrastivne analize društveno-političke terminologije	119
Đ. P.: O drugom simpozijumu o kontrastivnim jezičkim pitanjima	139

Druge studije

Ferenc Bagi: Primena tapšalica u nastavi mađarskog jezika kao jezika društvene sredine	143
--	-----

DOKUMENTI

Imre Pato: Sedam pisama od značaja za leksikografiju	167
--	-----

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

Ištvan Bošnjak: Život i rad Instituta	179
---	-----

CONTENTS

STUDIES

Conference on the Life and Times of Gábor Szarvas

Gy. P. Editor's Note	3
István Bosnyák: Opening Speech	4
Gordana Jovanović: Miklošić's „Paleoslovenico—Graeco—Latinum Lexicon“ and its Importance for the Study of Old Slavonic and Hungarian References in it	7
Irén Láng: On the Work of Gábor Szarvas	11
Lajos Matijevics: Yugoslav Regions Dealt with in the Journal „Magyar Nyelvőr“	19
László Molnár Csikós: Gábor Szarvas and German Loan—Words	27
György Papp: A Critical Survey of the Language of Hungarian Journalism in „Magyar Nyelvőr“ and the Articles of Gábor Szarvas	35
Olga Penavin: Gábor Szarvas, his Journal „Magyar Nyelvőr“ and the Language of Popular Speech	45

Supplement

Imre Bori: The Critic of Prejudices	59
Lajos Matijevics: The Work of Gábor Szarvas as Reflected in a Short-Monograph	61
Piroska Csáki: The Articles of Gábor Szarvas in „Magyar Nyelvőr“ (1872—1895)	63

Contrastive Linguistics Conference

István Bosnyák: Opening Speech	81
Miroslav Dudok: Text-linguistics and Text-glutination	83
Melania Mikes, Ferenc Junger, Albina Nećak-Lük, Dušan Lük, Plamenka Vlahović: Terminology of Inter-Ethnical Relations	91
László Molnár Csikós: Linguistic Terminology in Hungarian Linguistics	111
György Papp: Current Problems of Contrastive Analysis of Socio-Political Terminology	119
Gy. P.: Few Words on the Linguistics Conference	139

Other Studies

Ferenc Bagi: The Use of Nursery Rhymes in the Teaching of Hungarian as a Language of the Social Environment	143
---	-----

DOCUMENTS

Imre Pató: Seven Letters of Historical Importance for Lexicography ..	167
---	-----

WORK IN THE INSTITUTE

István Bosnyák: Work in the Institute	179
---	-----

INHALT

STUDIEN

Wissenschaftliche Tagung über Szarvas Gábor

P. Gy.: Vorwort des Herausgebers	3
Bosnyák István: Eröffnung der Tagung	4
Gordana Jovanović: Einfluß der Tätigkeit von Miklošić auf die ungarische Linguistik und die Bedeutung des Werkes Lexicon Paleoslovenico—Graeco—Latinum für die Altslowenistik	7
Láncz Irén: Über die Tätigkeit von Szarvas Gábor	11
Matijevics Lajos: Unsere Gebiete in der Zeitschrift „Magyar Nyelvőr“ ..	19
Molnár Csikós László: Szarvas Gábor und die deutschen Lehnwörter ..	27
Papp György: Kritik der Sprache der ungarischen Publizistik in der Zeitschrift „Magyar Nyelvőr“ und in den Artikeln von Szarvas Gábor ..	35
Penavin Olga: Szarvas Gábor, seine Zeitschrift „Magyar Nyelvőr“ und die Volkssprache	45

Rezensionen und Dokumente

Bori Imre: Kritiker der Vorurteile	59
Matijevics Lajos: Leistung von Szarvas Gábor in einer Monographie ..	61
Csáki S. Piroška: Bibliographie der Beiträge von Szarvas Gábor in der Zeitschrift „Magyar Nyelvőr“ von 1872. bis 1895.	63

Symposion über die kontrastive Sprachforschung

Bosnyák István: Eröffnung des Symposions	81
Miroslav Dudok: Textlinguistik und Glutination des Textes	83
Melanija Mikeš, Junger Ferenc, Albina Nečak-Lük, Dušan Nečak, Plamenka Vlahović: Über die Terminologie aus dem Bereich der zwischen-nationalen Beziehungen	91
Molnár Csikós László: Probleme der linguistischen Terminologie in der ungarischen Sprache	111
Pap György: Aktuelle Fragen der Kontrastivanalyse der gesellschaftlich-politischen Terminologie ..	119
P. Gy.: Über das zweite Symposion der kontrastiven Sprachprobleme ..	139

Andere Studien

Bagi Ferenc: Die Gebrauchsmöglichkeiten der Sprüchlein im Lernen der ungarischen Sprache als Umweltsprache	143
--	-----

DOKUMENTE

Pató Imre: Sieben für die Lexikographie bedeutende Briefe	167
---	-----

TÄTIGKEIT DES INSTITUTS

Bosnyák István: Tätigkeit und wissenschaftliche Arbeit im Institut	179
---	-----

TANULMÁNYOK

.

.

SZARVAS GÁBOR-
ÉRTEKEZLET

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

PAPP GYÖRGY

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

1982-ben Szarvas Gábor, a nagy nyelvtudós, nyelv művelő születésének százötvenedik évfordulóját ünnepelte tudományos életünk, nyelv művelésünk. Az ünnepségsorozatból Intézetünk is kivette részét, szervezőként is, és olyan formában is, hogy munkatársai más rendezvényeken és formában szerepeltek tanulmányaikkal. Közleményünk első része ezeket a tanulmányokat, ismertetéseket és a témához kapcsolódó más jellegű írásokat tartalmazza.

Intézetünk fő rendezvénye az 1982. decemberben tartott Szarvas Gábor-értekezlet volt. Ennek anyagát számunk teljes egészében közli, tekintve, hogy a dolgozatok szorosan kapcsolódnak az évfordulóhoz. Ez alól talán csak Gordana Jovanović írása a kivétel, de Miklošić neve többször szerepelt a *Magyar Nyelvőr*ben, munkásságát pedig Szarvas Gáborék jól ismerték, tehát a tanulmány a tagabban értelmezett témához jól illik.

Az évforduló alkalmából egyik munkatársunk, Láncz Irén kismonográfiával tisztelgett Szarvas Gábor emlékének. Ezt a művet a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendezvényén is bemutatták. Az első rész függelékében ezt a két ismertetést (ezek voltak a könyvről írott recenziók is) olvashatjuk, Bori Imre és Matijevics Lajos tollából.

Szarvas Gábornak a *Magyar Nyelvőr*ben és más helyeken publikált tanulmányairól készült ugyan bibliográfiai mutató, de ez ritkaságánál fogva csupán néhány érdeklődőnek állhat rendelkezésére, viszont a Szarvas Gábor-értekezletek eljövendő alkalmaira gondolva szélesebb érdeklődésre kell számítanunk. Ezért láttuk hasznosnak egy legalábbis útmutató jellegű bibliográfia közlését.

ETO: 061.3

MEGNYITÓ

BOSNYÁK ISTVÁN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

A Szarvas Gábor-jubileum szervezőbizottsága azzal a feladattal bízta meg Intézetünket, hogy az igen gazdag, tartományi jellegű és szintű rendezvénysorozat keretében szervezzünk tudományos értekezletet vidékünk jeles szülöttének munkásságáról. Mivel e rendezvénysorozat több kiemelkedő eseményét — például a Szarvas Gábor-kismonográfia bemutatóját a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémián, az adai emlékkiállítást és az ottani ünnepi akadémiát — természetesen és elsősorban az ünnepélyesség jellemezte, mai értekezletünket eleve munkajellegűnek szántuk.

Rendeltetése az lenne, hogy a hat szakreferátum lehetőleg minél több szempontból világítsa meg nyelvészünk életművét, folyóiratának arculatát s az életmű összevető-nyelvészeti vonatkozásait. A jubiláns nyelvtudói és nyelvművelő tevékenységét átfogóan vázoló értekezés mellett ezért hallunk ma egy-egy beszámolót Szarvas Gábor publicisztikai nyelvműveléséről, a német jövevényszavak iránti viszonyulásáról, a *Magyar Nelvőr* jugoszláviai, illetve népnyelvi vonatkozásairól, valamint Szarvas és Miklošić lexikográfiai tevékenységének lehetséges párhuzamáról. Az egyébként is *tevékeny* jubiláláshoz tehát jelen értekezletünk az intézeti szaktevékenységen belül szeretne hozzájárulni.

Az évünnep szervezőbizottsága azonban még egy szakfeladattal megbízta Intézetünket: készítsük el a Szarvas Gábor nevét viseiő adai Nyelvművelő Napok leendő tevékenységének tudományos koncepcióját, s juttassuk el a Nyelvművelő Napok tanácsához.

E feladat teljesítését nagyban megkönnyíti számunkra az a körülmény, hogy társadalmi közösségünk a közelmúltban több ízben is megerősítette a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány soknyelvű s ezért dinamikus nyelvi közegében megvalósuló nyelvművelő tevékenység közismert eszmei alapjait.

Amikor például a nyár folyamán a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának illetékes szervei egész országunk közvéleménye előtt világos és egyértelmű választ adtak arra az ál-kérdésre — magától értetődő kérdésre —, hogy a mi soknyelvű vajdasági közösségünkben miért is elfogadhatatlan a „nyelvvédelem” és „nyelvi bíraskodás” egyetlen nyelv sáncai mögé húzódó kísérlete, s miért természetesen egy merőben más irányultságú, a nyelvi kölcsönösségen alapuló nyelvápolás; vagy amikor az ősz folyamán a Szocialista Szövetség ugyanezen testülete egyebek közt azzal az

implicit szándékkal látott hozzá a Szarvas Gábor-évfordulónak mint tartományi szintű rendezvénysorozatnak a megszervezéséhez, hogy egyúttal újabb és új alapokról megvalósuló lendületet adjon a Szarvas Gábor nevét viselő, azonban szervezési mulasztások miatt ideiglenesen szünetelő adai Nyelvművelő Napok tevékenységének is; vagy amikor a jubileum központi ünnepségének főreferátuma másfél héttel ezelőtt átfogó és következetesen elvszerű értékelést adott a mi szűkebb társadalmi közösségünkben, tehát a soknyelvű vajdasági közegben megvalósuló, valamennyi nyelv és valamennyi nemzet és nemzetiség művelődési és öngazgatási érdekeit *egyaránt* szolgáló nyelvművelés társadalmi fontosságáról —, akkor e kétségtelenül igen hasznos társadalmi és szakmai tevékenység közismert, ám a köznapi gyakorlatban olykor mellőzött eszmei alapjainak nagyon fontos újbóli megerősítésére is sor került. Egyszersmind annak az eszmei felismerésnek közvetett kinyilvánítására is, hogy a nyelvművelés mint alkalmazott nyelvtudomány és mint társadalmi tevékenység a vajdasági nemzetek és nemzetiségek tudományos és művelődési életében sem jelenthet holmi „eleve problematikus“, eszmei tévelygésre „predesztinált“ tevékenységet, amelyre, úgymond, fokozottabban kell alkalmazni a társadalomtudományokban és társadalmi tevékenységekben általában is érvényes eszmei éberség kritériumait. Ez az éberség a vajdasági nyelvművelésben éppoly fontos, mint minden más, hasonló diszciplínában és társadalmi tevékenységben, és legfőbb kritériumai is ugyanazok, mint általában: internacionalizmus, öngazgatói együttélés, művelődési, tudományos és nyelvi kölcsönösség, a szellemi — ez esetben: a nyelvi — értékek és sajátosságok kölcsönös megbecsülése és együttes ápolása.

Meggyőződésünk, hogy Intézetünk a maga alaptevékenységében ezeken az ismételten letisztázott eszmei alapokon fejti ki nyelvművelő tevékenységet. Mégpedig a fogalom szűkebb és tágabb értelmében egyaránt.

Mert nyelvművelést végez Intézetünk azzal is, hogy egyetemi és posztgraduális fokon terjeszti az általános nyelvészeti és anyanyelvi műveltséget; hogy lektorátusi munkaformájával anyanyelv-ápolást és környezetnyelv-tanulást biztosít Karunk más tanszékekre járó hallgatóinak; hogy a nyelvhelyességet kontrasztív alapon, elsősorban szerbhorvát-magyar összevető elemzéssel vizsgálja projektumi munkálatai során; hogy gyermeknyelvi, pszicho- és szociolingvisztikai kutatásait a soknyelvű Vajdaság lingvisztikai valóságába ágyazza; hogy a Szerbhorvát—Magyar Nagyszótár kiadása után készíti a szótár magyar—szerbhorvát változatát; hogy tájnyelvi, illetve dialektológiai kutatásai mellett a jugoszláviai magyar köznyelv és szaknyelvek, illetve a közéleti /öngazgatási nyelvhasználat állapotát is vizsgálja projektumi részmunkálataival; hogy mindennek eredményét közzé is teszi az intézeti kiadványokban...

Aligha lehet kétséges, hogy a felsorolt és számos egyéb résztvétevel Intézetünk nyelvészei a tágabb értelemben vett nyelvművelés feladatát is vállalják: a nyelvi normák érvényesítésé-

vel s a vajdasági soknyelvűség valóságára alapozva terjesztik a nyelvi műveltséget, s így járulnak hozzá e sajátosan összetett, dinamikus nyelvi közegben az egészséges nyelvfejlődés szorgalmazásához is. Egyetemi oktató- és tudományos kutatóintézettről lévén szó, nyilván a tágabban értelmezett nyelvművelés a mi alapvető nyelvművelő feladatunk.

Ami természetesen nem zárja ki azt, hogy tevékenyen vegyünk részt a szűkebb értelemben vett — a vajdasági nyelvművelő egyesületekben s külön a Magyar Nyelvművelő Egyesületben, nem utolsósorban pedig a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok keretében folyó — nyelvművelő munkából is. Szakembereink kezdettől fogva jelen is voltak e szűkebben értelmezett alkalmazott-nyelvészeti tevékenységben, mind a nyelvművelő egyesületben, mind napilapunk egykori nyelvművelő mellékletének szerkesztőségében, mind pedig az adai Nyelvművelő Napok előadóinak körében. Kiaknázatlan munkalehetőségeink talán abban rejlenek, hogy az eddiginél nagyobb, rendszeresebb és közvetlenebb szakmai és tudományos támogatást nyújthatnánk a szűkebben értelmezett vajdasági nyelvművelő tevékenységnek. Természetesen továbbra is eleve lemondva mindenemű „csúcsintézményi“ szerepről.

E közvetlen szakmai és tudományos támogatás egyik formája lesz az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok leendő koncepciójának elkészítése is. Jelen tanácskozásunkkal s e koncepció-javaslat kidolgozásával járul hozzá Intézetünk — hisszük, hogy méltóképpen — vidékünk jeles nyelvésze jubileumának tevékeny, munkajellegű megünnepléséhez.

ETO: 801.101:809.451.1

PROFESSIONAL PAPERS

**MIKLOŠIĆ MUNKÁSSÁGÁNAK MAGYAR VONATKOZÁSAI ÉS
LEXIKON PALEOSLOVENICO—GRAECO—LATINUM C.
MŰVÉNEK JELENTŐSÉGE AZ ÓSZLÁV NYELVÉSZETBEN**

GORDANA JOVANOVIĆ

Bölcsészettudományi Kar, Belgrád

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Érthető, hogy Miklošić munkássága nemcsak a szlavisták érdeklődését keltette fel, hanem más európai nyelvészekét, köztük a hungarológusokét is. Természetes tehát, hogy Szarvas Gábor jubileumi ünnepségébe Miklošić lexikográfiai munkásságának méltatása is belekerült.

Szarvas Gábor műveiben gyakran idézi Miklošićot, elsősorban a *Die slawische elemente in magyarische c.* művét. Ezt Szarvas meg is jelentette Nyelvőrének XI. évfolyamában (1882.) *Szláv elemek a magyar nyelvben* címmel.

1878-ban Szarvas cikksorozatot ír Czuczor és Fogarasi szótáráról, szemére vetve a szerkesztőségnek, hogy nem használta fel azokat a műveket, mint például Miklošićnak 1865-ben megjelentett *Lexikonját*, amelyek a magyar nyelv szláv jövevényszavait tárgyalják. Szarvas rendkívül értékesnek tartotta Miklošić művét, ezért valószínűnek látszik, hogy a Nyelvtörténeti Szótárhoz is felhasználta. Ez a kérdés azonban további kutatásokat igényel.

Ezen bevezető megjegyzések után szeretném nagy vonalakban ismertetni Miklošić szótárát, a *Lexicon paleoslovenico—graeco—latinumot*. Miklošić ószláv szótára a XIX. sz. lexikográfiájában nem az egyedüli próbálkozás arra, hogy az ószláv nyelv szóanyagát összegyűjtsék és feldolgozzák. Ez az egyházi nyelv bizonyos módosulásokkal mind a mai napig fennmaradt a görögkeleti szertartást alkalmazó szláv országokban.

Hozzá hasonló szótár a *Szlovar cerkovno-szlavjanszkogo jazika*, amelyet orosz egyházi szláv kéziratok anyaga alapján A. Vosztokov adott ki (Pétervár, 1858—1861.); Daničičnak *Rečnik iz književnih starina srpskih* (Belgrád, 1836—1864.) c. műve régi szerb anyagot mutat be stb. Mindezek azonban bizonyos mértékig csupán részleges szótárak, az ószláv nyelv meghatározott változataira vagy egyes szláv népnyelvekre támaszkodnak, nem teszik lehetővé a teljesebb szláv írásos emléanyagba való betekintést.

Miklošić szélesebb körben valósította meg elképzeléseit. Szótára nem korlátozódik bizonyos nyelvváltozatra. Több szláv terület

emlékeit vette tekintetbe. Újabb keletű emlékekre támaszkodott, de ezt nem lehet a szemére vetni, mert abban az időben, amikor szótárán dolgozott, számos emlék még ismeretlen vagy kiadatlan volt. Így például a Marianus evangéliumi Kódex, a négy evangélium legrégebbi szláv szövege nem került be a szótárba, mert csak 1883-ban adták ki (cirillbetűs átírásban), és a Zografoszi evangéliumi Kódex sem, amely 1879-ben jelent meg nyomtatásban. Ez azt jelenti, hogy a Cirill és Metód idejéből származó, az „ószláv kánon” klasszikus ószláv nyelvemlékei közé tartozók nagy része nem kerülhetett feldolgozásra ebben a műben.

A szerző tehát arra az anyagra alapozta munkáját, amely az akkori ószláv nyelvészet és általános szlavisztika számára ismert volt. Az akkori lexikológiai és lexikográfiai elmélet és gyakorlat keretei között meglehetősen jól végezte el a munkát. Becslés szerint a szótár mintegy 40–50 000 szót tartalmaz, ha pedig összehasonlítjuk Vuk Karadžić szótárának második kiadásával (1852.), amely három élő nyelvjárást foglal magába és (Vuk jegyzete szerint) 47 427 szót tartalmaz, akkor még nyilvánvalóbb annak az ószláv szókészletnek a gazdagsága, amelyet Miklošić gyűjtött össze. Ez a kiváló tudós igen intenzív lexikográfiai munkát folytatott, úgyhogy ez a szótára is voltaképpen nem más, mint egyik előző művének, a *Lexicon linguae slovenicae veteris dialectine* alaposan átdolgozott és kibővített változata.

Módszertani eljárása a következő: egységesített címszó, görög és latin nyelvű megfelelője, valamint azok a források, amelyekben megtalálható. A címszavak egységesítése, feldolgozása és száma tekintetében érdemes egybevetni a Prágában megjelenő ószláv szótárral (*Slovník jazyka staroslovenského*, *Lexicon linguae palaeoslovenicae*).

A *g* betűvel kezdődő címszavak megszámlálása nyomán kiderül, hogy Miklošić szótárában körülbelül kétszer annyi lexéma található (900-nál valamivel több), mint a prágaiában (400-nál valamivel több). Ez azonban semmiképpen sem a prágai szótár hiányos voltáról tanúskodik, inkább az egyik és a másik szótárban felhasznált nyelvemlékek kiválasztásában (és időbeli megoszlásukban) megnyilvánuló különbségekről van szó. A prágai szótár célja, hogy feldolgozza az „ószláv kánon”-nak, vagyis a klasszikus ószláv nyelvemlékeknek és azoknak az emlékeknek a szókincsét, amelyek nyelvi közegüket tekintve közéjük sorolhatók. Úgyhogy az Ó- és az Újszövetség szövegei mellett liturgikus, homiletikus (hítszónoklattani), történeti, jogi stb. szövegek is találhatóak benne. Miklošić, mint már említettük, későbbi, helyesírási és grafikai, valamint lexikai változatokkal színezett szövegeket használt fel. Ezért jelennek meg munkájában olyan szavak, amelyek a prágaiából hiányoznak. Pl.: *gloumiliste*, *gloumoszlovc*, *globa*, *goszpodar*, *goszpodicsisty*, *goszpodovati* stb.

Az egységesített címszó, vagyis az alapvető ószláv szóalaknak tekinthető rekonstruált forma egyike az ószláv nyelvészet legbo-

nyolultabb kérdéseinek, mivel összefüggésben van a Ciril és Metód korabeli nyelv fonológiai és helyesírási rendszerének rekonstruálásával. Miklošić korában ezeket az elemeket éppen csak hogy meg kellett állapítani, úgyhogy annál nagyobbak az érdemei, mivel rekonstrukciója és egységesítése olyan jól meg van alapozva, hogy napjainkban is a legmesszebbmenően érvényes, a prágai szótár is elsősorban ezt alkalmazza. Különbség csupán azokban a kérdésekben mutatkozik, amelyek bizonyos értelemben továbbra is vitásak, nyitottak. Egyik ilyen kérdés a szó elején levő *e* jésítése. Miklošić általánosan *Fe* jelet alkalmazott, és ez megfelelt a későbbi nyelvemlékek gyakorlatának, de a klasszikus ószláv szövegekben is uralkodó volt. A prágai szótár azonban megkülönbözteti az efféle szavakat, úgyhogy *e* kezdőbetűvel mindenekelőtt a görög vagy görög közvetítésű jövevényszavakat és neveket írja, pl.: *evangelisztij, evangeliye, eparh, episzkoop, episzkop, elena, eliny, elizar* stb., ezenkívül *e* kezdőbetűvel ír bizonyos számú indulatszót és rámutató jellegű szót, afféleket mint: *eda, ei*. Miklošić ezeket csak jésített *e*-vel közölte, ebben az újabb nyelvemlékekre támaszkodott, viszont az elsődleges fordításokra bizonyára már nem, noha vannak más vélemények is (Trubeckoj).

A két ószláv szótárban található címszavak azonosításának problémáját két példával illusztráljuk.

Ezt a kérdést Miklošić igen eredményesen megoldotta, úgyhogy a prágai szótárban nem volt szükség jelentősebb változtatásokra. Példaként említhetjük az igéket és a melléknévi igeneveket. A melléknévi igenevek, a szláv lexikográfiai gyakorlathoz híven, a két szótár egyikében sem kaptak helyet a betűrendben, hanem az igék keretében kerülnek feldolgozásra mint igei paradigmák. Természetesen ettől az elvtől néha mindkét szótár eltér, amikor a *neizmerim, neizrekom* típusú szavakat tárgyalja. Igaz, hogy ezek alakjukban megegyeznek a passzívumban álló jelen idejű participiumokkal, de csak formális azonosságról van szó; ezek a szavak voltaképpen igéből képzett melléknévnek, önálló lexikai egységnek számítanak, nem pedig az igei paradigma részének.

Az is előfordul azonban, hogy Miklošić címszavát nem használhatta mintaként a prágai szótár. Ez az összetett (többjegyű) sorszámok feldolgozásán is látszik. Miklošić különálló címszónak tünteti fel őket: *dvanadeszjatyij, devjatyadeszjatyij, devjatydeszjatyij*, míg a prágai szótár feldaraboltan dolgozza fel őket.

Mindenesetre akad még olyan kérdés, amelyről nemcsak Miklošić lexikográfiai eljárása kapcsán lehetne beszélni, hanem az ószláv nyelv lexikai és szemantikai vonatkozásában is. Ezek aztán a vizsgálat módszerétől megoldást nyernek a lexikográfiai munkákban.

Amit Miklošić az ószláv nyelvészeti és nyelvtörténeti kutatásokban elvégzett, jelentős hozzájárulás a régi szláv nyelvre jellemző eredeti formák meghatározásához, ennek pedig, többek között, más

nyelvek, köztük a magyar, régi szláv jövevényszavainak a vizsgálatában is jelentősége van. Ahhoz például, hogy helyesen tudjuk értékelni az ilyen jövevényszavakat, pontosan rá kell világítanunk a szláv orrhangú magánhangzók jellegére és fejlődésére, mert csak ha ezzel tisztában vagyunk, akkor tudjuk megítélni pl. azt, hogy mikor kerültek a magyar nyelvbe az efféle szavak, mint: *golob*, *grada*, *patyk* stb., melyekről ismeretes, hogy a magyarban megőrizték a kiejtésbeli orrhangúságot.

Azok az észrevételek, amelyekkel Miklošić munkája illethető, nem anyagismeretének elégtelenségéből következnek, hanem a szláv és az ószláv nyelvtudomány akkori meghatározott ismereteiből, amelyek ilyen és nem másféle tudományos összefoglalásokat tettek lehetővé. Ez a szótár kétségtelenül továbbra is értékes és jelentős lexikográfiai munka, az ószláv szókészlet tanulmányozásának fontos forrása marad, az utána megjelent vagy a még megjelenésre váró művekre való tekintet nélkül.

Fordította: Molnár Csikós László

REZIME

MIKLOŠIČEV LEXIKON PALAEOSLOVENICO—GRAECO—LATINUM I NJEGOV ZNAČAJ ZA STAROSLOVENISTIKU

Miklošičev rečnik je prvo ozbiljno leksikografsko delo koje sadrži leksički fond prvog slovenskog književnog jezika, drugim rečima — najstarijeg slovenskog jezičkog idioma zasvedočenog u pisanom obliku.

To je veoma temeljno i solidno urađen rečnik, sa vrlo bogatom gramatikom. Namera rada je da se prikaže ovaj rečnik, da se ukaže na njegov trajni značaj za slavistiku i da se daju izvesna poređenja sa fundamentalnim Staroslovenskim rečnikom koji se izrađuje u Pragu. Rad prikazuje i odjek ovog Rečnika među mađarskim lingvistima okupljenih oko časopisa „Magyar Nyelvőr“ koji su poznali Miklošičevo delo.

MIKLOŠIČ'S „PALAEOSLOVENICO—GRAECO—LATINUM LEXICON“ AND ITS IMPORTANCE FOR THE STUDY OF OLD SLAVONIC

Miklošič's Dictionary is the first serious lexicographical work containing the lexical fund of the first Slavonic literary language, in other words, the oldest version of the Slavonic language idiom expressed in written form.

This is a comprehensive, soundly compiled dictionary, rich in material. The aim of this paper is to review the dictionary, indicating its lasting importance for Slavonic studies, and presenting certain comparisons with the basic Old Slavonic Dictionary which is at present being compiled in Prague.

ETO: 809.451.1—06:929

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

SZARVAS GÁBOR NYELVMŰVELŐ MUNKÁSSÁGA

LÁNCZ IRÉN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Szarvas Gábor neve egybeforrt az új ortológiával, azzal a nyelvművelő mozgalommal, mely a múlt század végén a nyelv régi elemeit védelmezte, és útját kívánta állni az új, de elfogadhatatlan elemek terjedésének és meggyökerezésének.

Ha Szarvas Gábor korának nyelvét összehasonlítjuk az 1848 előtti nyelvvel, visszaesést, romlást tapasztalunk. A magyar nyelvbe sok idegen, főleg német szó özönlött, s terjedtek a németes kifejezések is. Az idegen szerkezeteket szó szerint fordították, ezek elárasztották a hivatalok és hírlapok nyelvét, az irodalmi nyelvbe is betolakodtak, nemcsak az értekező stílusba, hanem a szépirodalomba is.

Az idegen nyelvi hatással szembeni ellenállás egyik formája az új erőre kapó nyelvújítás volt. A németesítő törekvés ellen a nyelv védelmével léptek fel. Az idegen szavakat magyar szavakkal akarták helyettesíteni, de keveset törődtek azzal, hogy az újonnan alkotott szó megfelel-e a magyar nyelv hagyományos szerkezetének. A létrehozott szavak között persze százával voltak pompás szavak, de elterjedtek rosszak is. A túlzások ellen az 1860-as években sokan felemelik szavukat. Toldy Ferenc, Brassai Sámuel, Balagi Mór, Arany János a nyelvi újítások hatáiról, a mondatszerkezetek szabálytalanságairól és idegenszerűségeiről, ferdeségeiről értekeznek.

Nem hiányzott tehát az érdeklődés a nyelv ügye iránt, egyelőre azonban nem volt olyan erő, mely megindította volna a tervszerű munkát és megakadályozta volna a nyelv további romlását.

Ilyen előzmények után jelent meg 1867-ben Szarvas Gábor értekezése, a *Magyartalanságok*.¹ Annak ellenére, hogy nem új kérdésekkel foglalkozott, munkáját kedvezően fogadták. Balassa József szerint ez az írás azért okozott olyan nagy hatást, mert minden sorából érezhető volt a meggyőzés ereje, a nyelv szellemének megértése és ehhez járult még szellemes előadásmódja.

¹ A pozsonyi főgimnázium *Értesítőjében*; újra: Nyr. 24. évf. (1895)

Szarvas értekezésében a helytelenségeket, idegen szerkezeteket, s főleg a latin nyelv szolgai utánzásából kifejlődött és meghonosult vagy meghonosuló szófűzéseket sorolja fel. Ezáltal kíván hozzájárulni ahhoz, hogy a buján tenyésző gyomot kiirtsák a magyar nyelvből. A rossz használatokat, a nyelvparazitákat két osztályba sorolta. Szószörnyekkel és mondatszörnyekkel foglalkozik. A szószörnyeket — írja — a helytelen szóhasználat, a hibás ragozás vagy a szabályellenes képzés hozzák létre, a mondatszörnyek pedig az idegen szófűzés utánzása következtében támadnak. A gyakoribb ferdeségeket sorra vizsgálja. Nyelvünkben nincs hímnem és nőnem, de a fordítók erre rá se hederítenek, minduntalan így fordítanak: a történelem az életnek mesternője, a tunyaság a tudatlanság nővére. A számnevek után jelentkező többes számmal is foglalkozik, kifogásolja a méltóztassanak nagyságaitok, tessenek méltóságaitok kifejezéseket; rossz képzésűeknek tartja a -rai, -rei, -bani, -beni, -hozi, -hezi alakokat. A latinos mondatszerkezeteket tárgyalva a fordítás kérdéseire is kitér. Az igemódok, mondatfajták, a kötőszóhasználat is helyet kap munkájában. „A régiek megmutatták az utat, amelyen járnunk kell, hogy meg ne botoljunk” — írja. Már első tanulmányában a régi nyelvet és a népi nyelvet tekinti követendő példának, s a további munkássága során sem tér el ettől.

Ebben a nagy tanulmányában tűnik fel a „nyelvőrség” gondolata.

Amikor az Akadémia őt bízta meg a *Magyar Nyelvőr* szerkesztésével, gazdag és határozott programot állított össze. A folyóirat első számában Mit akarunk? címmel közölte tervét:²

„Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket teremtett, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a következményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben lévő kérdéseket tüzetes megvizsgálás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.” Teen-dők között szerepelt a régi magyar nyelv, a népi nyelv, és a korabeli irodalom tanulmányozása. A régi magyar nyelvből adatokat gyűjtöttek, hogy az ingadozó alakokat megállapíthassák, felkutatják a nyelvkincset, hogy a célszerűeknek tartott elemeit ajánlják. Tájszokat gyűjtöttek, hogy ezeket is terjesszék, népdalokat, népi játékokat, közmondásokat, népmeséket közöltek, földrajzi neveket gyűjtöttek. A korabeli irodalmi nyelvben vizsgálták az idegenszerűségeket, bírálták a nyelv törvényeinek mellőzésével alkotott szavakat stb. Mindezekről a területekről gazdag anyagot közölt a folyóirat, tartalma változatos volt, s ezzel előtört a tudományos

² Mit akarunk? Nyr. 1:1

folyóiratok tartalmától. Szarvas jó szervezőnek bizonyult, korának valamennyi ismert tudósát ott találjuk munkatársai között.

Szarvas a folyóirat megindulásától kezdve programjukkal összhangban különböző kérdésekkel foglalkozott.

Kifejti nézeteit az új szavakról is, azt ti. hogy nem ellensége az új szavaknak, maga is hangsúlyozza, hogy ha nincs megfelelő kifejezésünk valamely fogalomra, hát csináljunk. Az új fogalmak megjelölésére szükséges szavak alkotásakor néhány elv szem előtt tartását tekinti fontosnak: a szó magyar legyen, és ne idegen vagy korcs. Korcs szavakról beszélve a magyar nyelv törvényeinek mellőzésével készült szavakra gondol. Fontos szempontja az is, hogy a szó forrásának tisztának, eredetinek kell lennie. A régi irodalomban és a népnyelvben látja a nyelv gazdagításának igazi forrását. Nem ellenzi tehát a nyelvnek új szavakkal való gazdagítását, csak a rosszul alkotott szavak ellen emeli fel szavát. A rosszul alkotott szavak viszont már járatosak voltak a magyar nyelvben. Szarvas saját feladatát abban látta, hogy ezeket elpusztítsa. Véleménye az, hogy ebben a kérdésben nem lehet habozni, a rossz szavak jókká nem válnak, a fonákságok szentesítésére pedig nem vállalkozhatott. Azt is hangsúlyozza, hogy a megrovások olyan szavakat értek, melyek szükségtelenek, egészen feleslegesek.

Szarvas a nyelv tisztaságának visszaállítását, a nyelvjavítás ügyét intézményesen kívánta megoldani. Tanácskozásokat szervezett, s az ott elhangzott eredményeket a folyóirat Hibás szók és szólások javítása rovatban közölte. Meghatározták, mely szavakat tekintik helyteleneknek, s ezek helyet újakat, a nyelv hagyományainak tiszteletben tartásával készült szavakat javasoltak. 1875 és 1877 között kb. 130 szót javasoltak a 70 hibás helyébe.

Az elvtelen szógyártással szemben Szarvas szigorú elvekkel lépett fel, s ezekhez makacsul ragaszkodott. Helytelennek tartotta az igetős összetételeket, a holt képzőkkel képzett szavakat, s minden olyan szót, „amelynek megvolta akár jelentés, akár alak tekintetében, egészére vagy csak egyik tagjára nézve is magából a nyelvből világosan nem igazolható”.³

A helytelen, vagy ahogy ő nevezte, a korcs szavak nagy része azonban már általánosan ismert volt, a nyelvközösség befogadta, a nyelvszokás szentesítette őket. Szarvas ezeket a szavakat sem kímélte. A már mindenki által használt szavakat azonban, szerencsére, nem sikerült kiirtania, ezek ma is nélkülözhetetlenek, ma már nem érezzük bennük a szokatlant, a szabálytalant.

Szarvas nem ismerte el a nyelvszokás hatalmát, azt, hogy minden kor számára a saját nyelvszokása a nyelvi helyesség, az irányadó nyelvi norma alapja. Korának nyelvét romlottnak tartja, s úgy véli, nem egy kor ingadozó szokásaiból kell a nyelv törvényeit levonni, hanem a nyelv múltjából.

³ Hibás szók és szólások javítása, Nyr. 4:49

Már egy korábbi munkájában, A magyar igeidőkben is szemelől téveszti az élő nyelvet, s a régi nyelv gazdag igeidőrendszerét akarja visszaállítani.

Kutatásakor jó volt a kiindulópontja, korának nyelvét, Eötvös, Jókai, Vörösmarty, Arany és Petőfi műveit és a népnyelvet vizsgálta. Mivel a korabeli nyelvhasználatban sok ingadozást talált, a történeti nyelvhez fordult, és a nyelvemlékekben kereste és találta meg a megoldást. Nem korának nyelvi törvényeiből állapította meg a szabályokat, nem a kortársi nyelvszokásból vonta le a következtetéseket. A régi nyelv normaszerepét hangsúlyozva elhanyagolta az élő nyelvszokást. Az élő nyelvet kívülről akarta szabályozni, nem gondolva arra, hogy a későbbi állapotból nem lehet visszatérni a korábbira. Tévedése a nyelvről vallott felfogásából következik, abból ugyanis, hogy az ősi, romlatlan nyelv a régiségekben és a népnyelvben őrződött meg, s ehhez viszonyította a későbbi nyelvállapotot. Minthogy a jelen esetben a népnyelvben nem találta meg a jó mintát, a régi irodalom adataiból vonta le a nyelv törvényeit. A régi szokás visszaállítása azonban ugyanolyan erőszakos beavatkozás lett volna a nyelv életébe, mint ami ellen ő maga is küzdött.

Az ikés igék esetében a helyes úton jár, a korabeli nyelvhasználatot tartja helyesnek: a fejlődés olyan irányt mutat, hogy nem kell ragaszkodnunk az ikés ragozáshoz. „A régibb s a természetes úton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbié a győzelem”⁴ — írja, vagyis jól látta, hogy az ikés ragozásban bekövetkezett változás nem nyelvromlás, hanem a nyelv természetes fejlődése.

Az új szók kíméletlen üldözése természetesen ellenállást váltott ki. Konfliktus adódott abból is, hogy Szarvas és társai, bár kárhozzáttnak bizonyos szavakat, maguk is élnek velük. Ezért kénytelen mindjárt a polémiák kezdetén így nyilatkozni: „Vannak helytelen szók, ezt mi is elismerjük, amelyeket egy vagy más vagy több nyomós okból a kiküszöbölendők sorába iktatni nem lehet.”⁵ De a szavak megtartását nem teszi függővé az egyéni ízléstől.

A nyelvszokás és az egyéni ízlés mellett a nyelvérzékről is viták folynak. Az ellentábor szerint a nyelvérzéknek fontos szerepe van a szóképzésben, s a nyelvérzék elveti a rossz szavakat, a rossz is lehet helyes, ha tetszik a nyelvérzéknek. Szarvas felfedezi az ellentmondást az ilyen állításokban. Felteszi a kérdést, hogy lehet a rossz helyes, hogy élhetnek a rossz szavak a nyelvben, ha azokat a nyelvérzék magától elbuktatja. Mikor vitatársai az irodalom nyelvérzékét hívják segítségül, Szarvas azt bizonygatja, hogy a nyelvromlás korában felnőtt irodalom nyelvérzéke szavahihető tanúnak nem fogadható el.

A helytelenségek kiirtását és a nyelv törvényes állapotának visszaállítását úgy tartja lehetségesnek, ha a nyelvben uralkodó tör-

⁴ Az ikés ragozás kérdése, Nyr. 3:538

⁵ Hibás szók és szólások javítása, Nyr. 4:195

vények alapján kimutatják, mi a helyes és mi a visszás használat. A nyelv törvényeinek meghatározását, a jelenségek megfigyelését, osztályozását a nyelvtudomány fontos teendői között említi. De a nyelvi törvényeket véleménye szerint annak a kornak a jelenségeiből határozhatják csak meg, melyek a természetes, szabályszerű lefolyás feltételeit egyesítik magukban. Ennél fogva a törvényesség tanúinak sorából kizárja a korabeli irodalom nyelvét.

A neológia hívei azzal vádolták, hogy elvitatja az irodalomtól a nyelv művelés jogát, és hadat üzen a nyelv gazdagításának. Az ilyen vádakra felelve hangsúlyozza, hogy nem a nyelv művelés jogát, hanem a nyelvrontás jogát vitatták el, és a törvénytelenéseknek üzentek hadat és nem a szükséges, hanem a rossz szavakat akarja kiirtani.

Szarvas szemléletének fő sajátja, hogy a nyelvi törvényt adottnak, változatlanak tekinti, mely független az embertől és a társadalomtól, mint a természet törvényei. Csak részben jut el addig a gondolatig, hogy a nyelv a társadalomban születik, a társadalmi használatban alakul át, s a használat során új nyelvi törvények jöhetnek létre. Csak egyetlen alkalommal villan fel ez a gondolat: „A nyelv is, mint minden egyéb, valamig él, folytonos változásnak van alávetve. Idők folyamán alak és jelentés kisebb-nagyobb mértékben újabb meg újabb módosuláson megy keresztül; a szó- és mondatkapcsolatban uralkodó törvény, mely hosszú ideig parancsoló volt, egyszerre csak bomlani kezd, helyébe új szokás lép, s idővel törvénné válik. Szóval, ami még tegnap rendellenesség volt, egyszer szabállyá válik, s megfordítva.”⁶

Mindezt azonban nem veszi tekintetbe az új szók esetében. A 80-as évek elején viszont engedményt tesz, s bár továbbra is hangsúlyozza, hogy nincsenek pótolhatatlan szavak, elismeri, jogos az a követelés, hogy a neologizmusok egy részét, mint meghonosodottakat, megtartsák.

Szarvas a nyelv tisztaságának védelmében állandóan figyelemmel kíséri a magyar nyelv használatát különböző területeken: az újságok, a törvények nyelvét, a hivatalos nyelvet, a természettudományok nyelvét stb. Bíráló cikkeinek az a célja, hogy ismételten felhívja a figyelmet a szinte naponta ismétlődő hibás szó- és mondathasználatra.

A nyelvhelyesség kérdései vezették a nyelvtudomány két más ágához: a nyelvtörténethez és a népnyelv tanulmányozásához.

Annak tudatában, hogy a korabeli nyelv nem tanulmányozható a régi nyelv ismerete nélkül, szorgalmazta a nyelvemlékek kiadását. A Nyelvemléktár sorozatban az addig még kiadatlan nyelvemlékek is megjelentek. Szarvas és a köréje csoportosult nyelvészek azzal is tisztában voltak, hogy a nyelvtörténeti vizsgálódás elképzelhetetlen, ha nem áll rendelkezésükre a nyelvemlékek anyagának szótári feldolgozása. Ezért már 1873-ban, a *Nyelvőr* második évfolyamában

⁶ Irodalom. Hadüzenet az ikés ragozásnak, Nyr. 16:115

a nyelvtudomány halaszthatatlan teendői közt említik a nyelvtörténeti szótár elkészítését. Szarvas csaknem húsz évig végezte a szótári munkálatokat, részt vett az adatgyűjtésben is, de a szerkesztés egy része is az ő feladata volt. A *Magyar nyelvtörténeti szótár* három nagy kötete 1890 és 1893 között jelent meg. A munka számos hibája ellenére a nyelvtörténeti kutatások nélkülözhetetlen segédeszköze, még akkor is, ha ma már rendelkezésünkre áll *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*.

A nyelvtörténeti tanulmányok vitték Szarvast munkásságának egyik érdekes ágához, a szófejtéshez. Szófejtő írásai élvezetes olvasmányok, bár nagy részüket ma már nem fogadják el, mivel az újabb kutatások gyakran más eredményre jutottak.

A népnyelv kérdései is foglalkoztatták. Három ízben volt gyűjtőúton, Göcsejben, a moldvai csángáknál gyűjtött, de járt Szlavónia magyarlakta falvaiban is. E nyelvjárásokról szóló ismertetései korának színvonalán állottak. Munkatársaival együtt csak a köznyelvi alakoktól eltérő jelenségeket jegyezte fel, s egy-egy jelenségre kevés példát sorol fel.

Munkásságának fontos részét képezik azok a vizsgálatok, melyek a szókincs két rétegének, az eredeti és a jövevényszavak megvilágítását kísérelték meg. Tervszerűen végezte ezt a munkát, a *Nyelvőr* majd minden számában közölt jövevényszavakkal kapcsolatos munkákat. Közli például Miklosich alapvető munkáját, *A magyar nyelvbéli szláv szókat*, Kőrösi Sándornak az olasz nyelvből átvett szavakkal, Schuchard Hugónak a román elemekkel foglalkozó munkáját, Melich János dolgozatát, a *Német jövevényszók* címűt.

Különösen fontosnak tartotta a szláv elemek és a magyar—török egyezések feldolgozását.

Sokaknak nem tetszettek azok az eredmények, melyeket az idegen elemek kimutatásában a *Nyelvőr* munkatársai értek. A nem-tetszés okát Szarvas a nemzeti hiúságban és tájékozatlanságban látja. Olyan nézet uralkodott ugyanis, hogy páratlan nemzet a magyar, és a nyelv is „ős eredeti, tiszta szűz magyar nyelv“, és sokan azt tartották, szégyen volna bevallani, hogy a magyarok olyan sok szót kölcsönöztek a szláv nyelvekből, mondván, hogy ez nyílt bevallása volna annak, hogy a magyarok műveletlenebbek voltak a szlávoknál.

Szarvas megvetette a hazafiaskodást a tudományban, s elítélte a tudományos igazság nacionalista eredetű meghamisítását. Ezt írja többek között: „A tudomány célja, hogy földerítse, mi a való, mi az igazság: s e cél elérésében egyedüli kalauza, vezére az értelem és okszerűség, a szív és érzelem a tanácsadók sorából ki van zárva, s e munkálkodásban egyáltalán nem vehet részt.“⁷

Egyik utolsó munkájában a német jövevényszavakkal foglalkozott. Ez a munka a hagyatékából került elő, s Melich János megjegyzéseivel közölte a *Nyelvőr*.

⁷ Keressétek az igazságot, Nyr. 22:447

REZIME

O DELATNOSTI GABORA SARVAŠA

Ime Gabora Sarvaša spojilo se sa pojmom nove ortologije, sa pokretom negovanja jezika na kraju XIX veka koji je branio stare elemente jezika i sprečavao širenje i ukorenjenje novih, ali neprihvatljivih elemenata.

Razni uslovi, kao što su bili širenje nemačkih reči, izraza, stranih konstrukcija, a na drugoj strani preterivanja u veštačkom stvaranju reči dovodili su do toga da je pretila opasnost da će se književni jezik izolovati od govornog jezika. O žalosnom stanju jezika u ovo doba mnogi su pisali, ukazavši na razne greške. Na Akademiji se javio odjek protiv preterivanja. U takvim okolnostima se pojavljuje prva rasprava Gabora Sarvaša iz oblasti negovanja jezika: *Magyartalanságok* (Barbarizmi u mađarskom jeziku). U ovom radu je Sarvaš pisao o raznim nepravilnostima, o stranim izrazima koji su se širili u mađarskom jeziku. Njegova rasprava je izazvala veliko interesovanje, i to ne samo zbog teme. Iz svakog njegovog reda se oseća snaga ubeđenja, shvatanje duha jezika i tome pridolazi još i duhovit stil pisanja.

Kad mu je Akademija poverila uređivanje časopisa „*Magyar Nyelvőr*“, izradio je raznovrstan i bogat program. Sa ostvarivanjem tog programa Sarvaš je počeo sistematsko negovanje jezika. Beskompromisno se borio protiv novih reči koje nisu bile stvorene po zakonitostima mađarskog jezika. On je smatrao da je potrebno stvaranje novih reči, ali samo u okviru poštovanja istorijski utemeljenih zakonitosti jezika. Svaku reč i konstrukciju koje su formirane u suprotnosti sa tim zakonitostima, proglasio je nepravilnim i zahtevao je da se one zamene pravilima. Njegova pogreška je pri tom bila u tome da je hteo istrebiti iz jezika i već prihvaćene, opštepoznate i nezamenljive reči.

Skoro četvrt veka je branio svoje principe negovanja jezika. Ti principi o normama, zakonitostima i običaju jezika, odnosno o jezičkoj intuiciji dali su priliku za polemisanje.

Predmeti njegovih ideala bili su stari mađarski jezik i živi narodni jezik. I sam se bavio pitanjima iz tih oblasti.

Njegovo veliko delo *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (Rečnik istorije mađarskog jezika) je i danas važan izvor istraživanja istorije mađarskog jezika.

Sarvaš je permanentno kritikovao upotrebu jezika na raznim područjima. npr. jezik publicistike, službeni jezik.

ON THE WORK OF GÁBOR SZARVAS

The name of Gábor Szarvas is linked to the concept of the new orthology and to the movement at the end of the 19th century for the purification of the Hungarian language. This movement was dedicated both to protecting the old elements of the language and to preventing the proliferation and establishment of new but unacceptable elements.

Various factors, such as, on the one hand, the spread of German words and expressions and of foreign constructions, and, on the other hand, excesses in the artificial creation of new words gave rise to a situation in which the literary language threatened to become isolated from the spoken language. During this period, much was written on the deplorable state of the language, for which various errors were held to blame. At the Academy there emerged a counter-reaction to the excesses in the innovation of new words. It was in this contentious climate that Gábor Szarvas's first polemical work on preserving the purity of the mother tongue was published: *Magyartalanságok*, or „Non-Hungarian expressions“. In this work, Szarvas turned his attention to various irregularities and to the foreign expressions which were becoming widespread in Hungarian. His commentary aroused great interest, not only because of the subject-matter

itself but also because every line he wrote was imbued with powerful conviction and with a true appreciation of the spirit of the language, all of which is reinforced by the liveliness of his own style.

After being entrusted by the Academy with the task of editing the review *Magyar Nyelvőr*, Szarvas embarked upon a rich and varied programme of study. Having established his project, Szarvas set to work on the systematic preservation and improvement of the language. He fought resolutely against new words which were not formed in accordance with the innate, natural principles of the Hungarian language. Although he accepted the need for the creation of new words, such innovations, in his opinion, could be valid only if they respected the historically determined rules and principles of the language. His attitude was that words or constructions formed in defiance of these principles should be condemned as irregularities, and he insisted that they be replaced by regular derivations. His one error was to have attempted to cleanse the language of already accepted, familiar and irreplaceable words.

For almost quarter of a century, he defended his principles of language conservation and improvement. These principles, relating to the norms, inherent laws and customs of the language, i.e. language intuition, were the source of considerable debate.

The focal-points of his ideals were the old Hungarian language and everyday popular speech, and it was to issues in these fields that he devoted his attention.

His magnum opus, *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (Historical Dictionary of the Hungarian Language) remains today an important source for research into the history of the Hungarian language.

Szarvas was constantly critical of the use of language in various fields, notably journalism and advertising, administration, and science.

ETO: 809.451.1—06 (05) (497.1)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

A MAGYAR NYELVŐR JUGOSZLÁVIAI VONATKOZÁSAI

MATIJEVICS LAJOS

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

„És 1872 januárjában látott napvilágot Szarvas Gábornak, Ada szülöttének, a nem mindennapi egyéniségnek, a rendkívül hatásos szervezőnek és szerkesztőnek az irányításával a most jubiláló Magyar Nyelvőr első füzeté, hogy midenekelőtt az élő nyelv felé fordítva a tekintetet, szolgálja immár száz éven át nyelvünk és nyelvtudományunk ügyét...” — vallotta Szatmári István tíz évvel ezelőtt az adai Nyelvművelő Napokon. A százötíz éves múltra visszatekintő folyóirat megjelenésének pillanatától mideddig az egyik legnépszerűbb, legolvasottabb kiadványok közé tartozik. A mai Jugoszlávia területére vonatkozó írások mutatójából kiderül, hogy vidékünkön is kialakult olvasótábora, állandó kísérőinek sorából azonban olyan személyeket is kiemelhetünk, akik a *Nyelvőr* munkatársai lettek.

Dolgozatunkban megkíséreljük értékelni azokat a cikkeket, írásokat, válaszokat, gyűjtéseket, amelyek területünkről valók, szerves részét képezik írásos örökségünknek, valamint becses forrásanyagot szolgáltatnak kutatóinknak minden időben. Nincs módunkban részletesen tárgyalni ezeket az írásokat, hiszen sokkal komolyabb vállalkozást kívánna a kétszázhetvenhárom egységnek a bemutatása és tanulmányozása, inkább csak érintjük őket, mint jelentős visszhangokat a szerkesztőség felhívására, mint villanásokat egy olyan vidékről, mely mindenkor sok értéket tartogat a nyelvtudomány hiveinek, a dialektológusnak, a néprajzosnak és az irodalomtörténésznek egyaránt. Hogy e visszhang, ez a visszajelzés nem kis erejű és fontosságú, azt valamennyi szöveg mutatja. Első feladatként azt kellene megvizsgálnunk, hogyan is születhettek meg ezek az írások.

A szerkesztő Szarvas Gábor által s nagy gonddal összeállított alapos, sokoldalú programot kell először ismernünk, mert ez a koncepció több kérdésre is magyarázatot ad. A folyóirat 1872-i első oldalán a Mit akarunk bevezetője után következik ez az öt lényeges pont.

„Teendőink tehát a következő részekre oszlanak:

1. A történeti nyelv körében

Az elhanyagolt nyelvkincsnek felkutatása s belőlük a célszerűnek szükség-kívánta ajánlása s terjesztése. Az ingadozó nyelvtani alakok megállapítására szükséges adatoknak egybeszedése.

2. A népnyelv körében

Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása.

A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok népnyelvi sajátosságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése.

A tájhelynevek, név szerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vízerek, források, erdőségek, barlangok, dűlők neveinek egybeszedése.

3. Az újabb irodalmi nyelv körében

A nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével alkotott szók bírálata.

Az új képzésű szók története.

Az idegenszerűségek.

A bármi tekintetben figyelemkeltő irodalmi termékek, különösen pedig a tudományos és szakművek, hivatalos iratok s tankönyvek nyelvének megbírálása, s ugyanezen célból a nép számára készült művek szemmel tartása.

4. Az egész nyelvélet körében

A nyelvcsajátságok összeállítása.

A synonymák egybegyűjtése s jelentményök árnyalatainak meghatározása. Anyaggyűjtés és megvitatás által syntaktikai kérdéseknek megállapítása.

A szó és mondatrend törvényeinek részletekbe ható megvitatása.

A jelentékenyebb írók szókincseinek kimutatása.

5. Ezek mellett figyelemmel kísérjük a haladó nyelvtudományok nyelvünkre vonatkozó kutatásait, s a megállapított eredményt időnként köztudomásra hozzuk.

E programról állapítja meg Lánosz Irén magiszter könyvében (*Szarvas Gábor*, Forum, 1982. 38. old.) a következőket: „A szerkesztő arra törekedett, hogy a Nyelvőr ne legyen száraz, tudományos folyóirat, nemcsak a szakembereknek szánta ugyanis, hanem a nyelv ügye iránt érdeklődő nagyközönség figyelmét is le kívánta kötni.” E következtetés, valamint a megjelent rövidebb vagy hosszabb cikkeknek a vizsgálata és tárgyi megoszlása azt igazolja, hogy az elfogadható, emberközelségű koncepció nagyon is népszerűvé

válik, feldbuzdítja vidékünk olvasóit. Ha csupán az első húsz esztendő anyagát mutatjuk ki számokban, ezzel is bizonyítunk. Már 1873-ban nyolc egység utal vidékünkre, és a későbbi esztendőkből valóztokonyan ugyan, de mégis mennyiségi és minőségi emelkedés mutatkozik. Huszonegy bibliográfiai egység áll a rendelkezésünkre 1876-ból, tizenhét 1872-ből, huszonhárom 1879-ből, tizenhét jelenik meg minden évfolyamban, s ebből arra lehet következtetni, hogy vidékünk a *Nyelvőr* minden évfolyamának csaknem mind a négy számában jelen van.

A tárgyi vizsgálódások alapján a nyelvjárásra utaló cikkek és tanulmányok emelkednek ki, valamint a nyelvemelő írások és a névtudományi adattárak. Dialektológiai feldolgozások tekintetében a szlavóniai nyelvjárás és Ada vidéke áll első helyen. A névtani kutatások eredményeit a helynevek, a személynevek — vezetéknév, utónév és gúnynev — és a növénynevek gyűjteményei mutatják. Tájszógyűjtés illetve az ilyen adattárak összeállításában a Drávmelléké az elsőbbség, mégpedig kopácsi és csúzai anyaggal.

A nyelvemelő cikkek közül a szómagyarázatokra figyelhetünk fel elsősorban, de többször találkozunk állandó szókapcsolatok, szókészletek értelmezésével, vizsgálatával is. Két rövid írás a jugoszláviai magyar sajtó nyelvét is érinti. A népi szövegek, amellyel, hogy értékes dialektológiai sajátosságokra hívják fel a figyelmet, figyelemreméltó elemei szellemi néprajzunknak. A fonetikus lejegyzett párbeszéd és beszédterjedések mellett számtalan népmonda, állatmese, adoma, találós vers, népdal, gyermekjáték, népi mondóka és lakodalmi rikkantás érkezett falvainkból és városainkból a szerkesztőségbe. Az anyag területi megoszlása ugyancsak újabb gondolkodásra késztet bennünket. Egyaránt képviselve van Bácska, Bánát, Baranya, Szlavónia, a Muravidék, azonban Szerémségből nem találunk semmiféle gyűjtést. Ada, Bajmok, az akkori Nagybecskerek, Csúza, Kopács és Dobronak neve olvasható leggyakrabban a gyűjtések, tanulmányok végén. Bajmokkal például 37 ízben, Csúzával 21-szer, Nagybecskerekkel pedig húsz alkalommal találkozunk. E számadatok mögött azonban a tartalmi értékek jóval fontosabbak. Mindenik tudósítás elsősorban múltunknak egy darabkája. Fatér József 1873-ban megjelent dobronaki párbeszéde (*Hetési párbeszéd*, II. 132—133. old.), Fischer Ernő bajmoki párbeszéde 1879-ből (*Párbeszéd*, VIII. 278—279. old.) vagy a Garay Károly által lejegyzett péterrévei asszony beszélgetése az 1878-i esztendőből (*Elbeszélések, Panasza jött a petrovozellői — Bácsmegyében — menyecske a paphoz* VII. 520—521. old.) bátran nevezhető nyelvjárástörténeti szövegnek, s nyilván időrendben is az első ilyen lejegyzett, összefüggő s a nép ajkán elhangzott szöveg vidékünkéről. Demjén Kálmán tizenegy folytatásban megjelent Baranya megyei illetve csúzai tájszógyűjteménye összefoglalva nem más, mint egy remek tájszótár. Ugyanakkor alapját képezheti egy nagyobb méretű baranyai népi szókincsanyag feldolgozásának. A százéves szlavóniai, szentlász-

lói helynevek s a bácskai Horgos utcáinak, dombjainak, partjainak szőleinek és kútjainak névalakjai Kelecsényi Mihály (*Helynevek, Szent László, Verőcze m.*, IV. 568. old.) és Ferenczi János (*Helynevek, Horgos ucczái, Dombok, partok, szőlők. Kutak — Csongrád megye* — XI. 192. old.) gyűjtésének jóvoltából nyilván az első eredményei földrajzinév-kutatásainknak. A szentlászlói Katonák réve, Csókaberda, Mókavölgye, Somrétje, Méheske és Csahér vagy a horgosi Halpiacz utca — „hajdan ezen ucca sarkán kötöttek ki az alföldi halászok, hogy a Tiszából fogott halat elárusítsák“, áll a jegyzetben — vagy a Bara-domb, Kapros-domb, Sas-halom, Ketrecpart, ördöglyuk, Szentpéter, Folyó csárda, Budzsák akár kiegészítőjeként is kezelhető az 1865-ben összeírt Pesty-féle anyagnak. Stein József 1882-ben összeírt kishegyesi csúfnévanyaga (Csúfnevek, Kis-Hegyes, XI. 46. old.) melyre valamennyiünknek érdemes felfigyelni, személynévanyagunk első és úttörő darabkájának minősíthető. Ebben találjuk a következő adatokat: Ballagó (száraz tüske neve; a név úgy ragadt rá, mivel ilyet szokott szedegetni tüzelőnek), Cí-cárgyi, Cina, Csúvár (bojtár volt), Filó, Hájfejú, Hederesi, Kétszer Mengyi (mindkét neve Mengyi), Leszekúr (egyszer azt mondta: leszék én még úr!), Lipe (könnyű, mint a lipe), Paklincs, Pokol, Szombatnyi, Ágnyis, Tojásos. Közülük néhány még ma is él, megtartotta csúfnévi funkcióját vagy hivatalos névvé vált szívósságának köszönhetően.

A Szarvas Gábor szerkesztette *Nyelvőr* jugoszláviai vonatkozású bibliográfiai adatai között találjuk Asbót Oszkár két hosszú könyvismertetőjét Blagoje Brančić 1900-ban Újvidéken megjelent *Magyar nyelvkönyvről*. Szókimondó, pedig kritikának minősíthető írás ez, amely alapos áttanulmányozás után születhetett:

„ahol tudományos fejtegetésekbe bocsátkozik, ami szerencsére nagy ritkán történik, ott nagyon is kéri, hogy a legújabb kutatásokat nem kísérte kellő figyelemmel“ — állítja Brančićról Asbóth Oszkár, azonban ennél jóval terjedelmesebbek elismerő sorai: „nagy gonddal össze van itt állítva jóformán minden, ami szükséges nyelvünk megértésére, a könyvnek csaknem minden egyes része dícséri a szerző körültekintését és tanúságot tesz arról, hogy a nyelvünket alaposan ismeri. A nyelvhasználatról, azt lehet mondani, Brancsics teljesen tisztában van és az ő könyvéből a tanuló világos képet nyerhet az alakok képzéséről és használatáról, egyúttal sok magyaros fordulatot is tanulhat belőle, megtalálja benne a szórend legfőbb szabályait is, hozzászokik, hogy folyton figyeljen a szóképzésre. Ezek mind kétségtől nagy jelességek, sőt azt hiszem, olyan könyvben, amely első sorban arra való, hogy a tanulókat egy idegen nyelv szellemébe bevezesse, olyan jelességek, amelyek sok más hibát megbocsáthatóvá tesznek.“ (Asbóth Oszkár XXIX 1900. 264—267. és 323—329, Blagoje Brančić: *Mađarska Gramatika — Újvidék* 1900.)

De belelapozhatunk azokba a *Nyelvőr* számokba is, melyekben éppen Szarvas Gábor vidékünkre vonatkozó tanulmányait olvashat-

jük. A szlavóniai tájszólásról 1876-ban két ízben is hosszan nyilatkozik, s állításait példákkal, adatokkal támasztja alá. (A *szlavóniai tájszólás*, V. 9—13. és 61—65. old.) Összefoglalásából kiderül, hogy még bizonytalan, képtelen pontos véleményt formálni a szlavóniai dialektusról, mivel maga is ellentmondásokba ütközik. Egyik mondata így hangzik: „Az összes magyar tájbeszédnek közül egyik sem olyan feltűnő, egyik sem tesz oly sajátságos benyomást első halláskor az emberre, mint ez.” Később viszont ezt állítja: „... grammatikai alakok tekintetében alig tud valami keveset nevezeteseit felmutatni, s ez a kevés már ismeretes a göcsej—ormánsági tájszólásból.” Ki tudja, nem az ilyen és hasonló ellentmondásoknak köszönhetjük-e, hogy ma már tiszta képünk van e nyelvjárás helyéről, hangtani, alaktani, mondattani sajátságairól, hiszen lehetséges, hogy éppen ilyen motívumok segítették azt az évtizedekig tartó munkát és energiát, melyet Penavin Olga háromkötetes szótárának megírásába és a szlavóniai szigetmagyarság nyelvének tanulmányozásába befektetett.

Emeljük még ki a jeles napokhoz fűződő népi szövegek és énekek közül azt a Nagyböjti játékot, melynek, tudomásunk szerint, Vajdaságban mindeddig egyetlen változatát sem jegyezték le, s amely mindmáig várja vizsgálódásainkat, elhelyezését a magyar és az európai folklorisztikában.

Bevezetőjében Mantz Gyula csupán e néhány sort fűzi a verses szöveghez: „E dramatizált bibliai műre nézve utánajárásom s több oldalú kérdezősködésem után azon hiteles tudomást vettem, hogy a református gyerekek — főleg Magyar Ittebén — nagy böjten szoktak házról házra járni és ezt eljátszani: épen mint nálunk katolikusoknál a minő a betlehemes játék. Az egészet egy ittebei gyermek nótáskönyvéből írtam le“ A mű címe *Zsuzsanna históriája*, szépségéről pedig valljon e néhány sor:

„Zsuzsanna: Bús szemeim sírjátok
Könnyeim omoljatok,
Eső szakadj fejemre,
Forrás fakadj szívembe;
Mert jaj ártatlanságát
Házam tisztaságát
Noha megtartá testem,
Mégis ily bajba estem.“

(Hantz Gyula: *Zsuzsanna históriája* — N. Becskerek, V., 1876. 131. old.)

Tekintve, hogy Szarvas Gáborról beszélünk, érdemes egy röpke pillantást vetni egyik bácskai tudósítónk munkásságára is. Csefkó Gyula nevével több ízben találkozunk a *Nyelvőr* lapjain. „... az bizonyos, hogy nem kevés köze van Csefkó Gyulának Szarvas Gáborhoz és folyóiratához, a Magyar Nyelvörhöz abban a tekintetben,

hogy Csefkó Gyula kiváló nyelvész lett, sőt adai működésének kimutathatóan része van abban, hogy a magyar nyelvtudománynak egyik ékességévé fejlődött“ — állítja Nyíri Antal 1972-ben, az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon elhangzott előadásában (*Csefkó Gyula adai nyelvtudományi jelentősége és a nyelvtudós jellemzése*, HITK, 1972. IV. évfolyam, 13. szám, 5. old.) A *Nyelvőr* 1898-ban közli Csefkó Gyula és Molnár Sándor *Az adai nyelvjárás* című közös munkáját. E tizenkét oldalas tanulmány, amellett, hogy Ada múlt századbéli nyelvjárasi állapotáról ad megbízható leírást, az első nagyobb méretű, s tudományosan összefoglalt eredménye is a Bácskában felbukkanó nyelvészeti munkáknak. Olyan visszajelzés ez a folyóirat koncepciójára, mely a ritkaságok közé tartozik. „Csefkó bajai tanítóképző intézeti tanuló korában ismerkedett meg a Magyar Nyelvőrrel, mégpedig egyik kedves tanárának, Bellosics Bálint etnográfusnak a hatására; ő buzdította a nép életének és nyelvének a tanulmányozására, mint Csefkó Gyula nekem elmondotta, és a Magyar Nyelvőr hatására lett nyelvész. Ösztönözte a tehetséges ifjút Szarvas Gábor egyénisége is, aki szintén szegény szülők gyermeke volt, és nagy tudós lett belőle“ — állítja ugyan-csak Nyíri Antal egyik megemlékezésében (*Magyar Nyelvőr*, 1954, LXXVIII. 123 old.)

Mai kutatásaink egyik fontos feladata a múltban megörökített, megőrzött adatok feltárása és felhasználása. Éppen ezért a *Magyar Nyelvőr*ben található vegyes és sokrétű gyűjtések, tanulmányok mindenikére úgy kell tekintenünk, mint művelődéstörténeti irodalmunk, nyelvészetünk hiteles dokumentumára. Akár adalékként, akár töredékeként kezeljük örökségünknek e darabkait, mindenikből önmagunkra ismerünk. Meglétüket egyfelől a folyóirat nyílt koncepciójának köszönhetjük, másfelől pedig azoknak, akik kiléptek az olvasótábor kényelmességéből, s tollat ragadtak, hogy valóságunkról tudósítsák a nagyvilágot. Hogy azonban róluk vajmi keveset tudunk, azt is be kell vallanunk. Mert ideje volna már utánanézni, ki volt Császár Lajos, Demjén Kálmán, Fischer Ernő, Fatér József, Hantz Gyula, Jenő Sándor, Molnár Sándor, Révész Ernő, Szente Arnold és a többiek. Tudósításaikkal ők indították meg a jugoszláviai magyarságra vonatkozó lényeges adatok feltárását, kutatásaink alapkövét rakták le több mint száz éve a magvető gondos és éber munkájával.

REZIME

NAŠI KRAJEVI U ČASOPISU „MAGYAR NYELVŐR“

Prvi broj časopisa „*Magyar Nyelvőr*“ izašao je iz štampe 1872. godine. Njegov glavni i odgovorni urednik je bio Gabor Sarvaš. On je izradio celu koncepciju časopisa i objavio ju je u prvom broju.

Cilj našeg izlaganja je da prikazemo odjek te koncepcije, odnosno rezultate istraživanja na teritoriji naših krajeva, da saberemo te rezultate istra-

živanja i da o značaju pristiglih članaka dajemo jednu kratku analizu. Među odjecima nailazimo na saopštenja iz dijalektoloških ispitivanja, folklorne građe, rečnika itd.

To su veoma dragoceni podaci, jer su istovremeno i prvi znaci o tome da su i na teritoriji današnje SAP Vojvodine, zatim u Baranji, Slavoniji i Međumurju započeti radovi na sakupljanju materijala takve vrste. Svaki podatak i svaka bibliografska jedinica — a ima ih preko dvestotine i pedeset — ustvari je deo naše kulture.

YUGOSLAV REGIONS DEALT WITH IN THE JOURNAL „MAGYAR NYELVÖR“

The first issue of the journal *Magyar Nyelvör* appeared in 1872. The editor-in-chief was Gábor Szarvas, who had conceived the entire programme of study for the journal, and this he published in the first number.

The aim of this paper is to study the reaction to this conception, particularly the results of research studies in certain regions of Yugoslavia, to collate these results and to offer a brief analysis of the importance of the published articles. These include papers on dialectical research, folklore, dictionaries, etc.

The data and information thus gathered are of immense value to us today for they provide the first indications that work had begun on gathering material of this nature on the territory of the present-day Autonomous Province of Vojvodina, and in the regions of Baranja, Slavonia and Međumurje. All these data and bibliographical entries — of which there are over two hundred and fifty — are in fact part of our culture.

ETO: 809.451.1:804.0—316

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

SZARVAS GÁBOR ÉS A NÉMET JÖVEVÉNYSZAVAK

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Szarvas Gábor olyan korszakban élt és dolgozott, amelyben a német nyelvnek a magyar nyelvre való hatása még meglehetősen erőteljes volt. A forradalom és a szabadságharc bukása után a magyar nyelv ismét háttérbe szorult a némettel szemben, elvesztette azokat a pozícióit, amelyeket a XIX. sz. első felében szerzett. A politikai elnyomást a magyar nyelv is alaposan megsínylette. Újabbnál újabb német szavak és németes kifejezések árasztották el a hivatalok, a sajtó, a tudomány, sőt a szépirodalom nyelvét is.

A nyelvromlás megfékezése céljából többen is nyelvújító tevékenységbe kezdtek, ezzel szerették volna biztosítani a nyelvnek a németesítő törekvések elleni védelmét. Főleg a természettudományok szókészletéből igyekeztek kiiktatni az idegen szavakat, mesterséges és többnyire mesterkélts magyar szavakkal helyettesítve őket. Azok a tudósok, akik rászánták magukat tudományterületük terminológiájának magyarrá tételére, általában járatlanok voltak a nyelvészetben, nem vették figyelembe a nyelv fejlődésének törvényeit, a magyar nyelv sajátosságait, és gyakran bizony hibásan alkotott szavakat hoztak létre.

Az új neológia szócsinálmányait, különösen pedig túlzásait a közvélemény nem fogadta valami nagy lelkesedéssel. Hamarosan kibontotta zászlaját az új ortológia tábor is. A *Magyar Nyelvőr* megindulásával kíméletlen harc kezdődött a korcs szavak ellen. Sajátos módon éppen az új ortológia vezérét, Szarvas Gábort vádolták egyesek purizmussal (munkássága alatt és utókorában is), de a vád alaptalan. A napnál is világosabb, hogy inkább ellenfelei, az új neológusok voltak puristák, ők küzdöttek az idegen szavak ellen. Velük szemben Szarvas Gábor az idegenszerűségeket, az idegen mintára használt szerkezeteket és fordulatokat hibáztatta, nem az idegen szavakat. Számos idegen eredetű szavunknak, jövevényszavunknak igyekezett levezetni etimológiáját, sőt még olyan szavakról is kimutatta idegen eredetüket, amelyeket mindenki tősgyökeres magyarnak tartott. A nyelvújítás magyar elemekből álló, de korcs és gyakran mulatságos hangzású szavaival szemben néha egy-egy jól funkcionáló meghonosodott idegen szónak fogta pártját.

Kortársainak egy része túlhajtottnak és feleslegesnek tartja „az idegen szavak utáni hajsztát“, attól tartanak, hogy Szarvasék kivetkőztetik mivoltából a magyar nyelvet, majd mindegyik szavunkra rábizonyítván, hogy más nyelvből ered. Szarvas csodálkozik azon, hogy éppen a művelt emberek viszolyognak a jövevényszavak felkutatásától, pedig minden nemzet művelődéstörténetében fontos szerepet töltenek be a vendégszók, némelyikük szinte forrás-értékűnek tekinthető. Nincsen semmi szégyenletes abban, hogy őseink hajdan meglehetősen műveletlenek voltak — fejlődésüknek hasonló fokán más (ma igen művelt) népek sem lehettek külön helyzetben. Szarvas Gábor elítéli azokat, akik a tudományban is hazafiaskodnak, szívük szavának hódolnak, ahelyett, hogy tárgyilagosan viszonyulnának a dolgokhoz. „A tudományban — vallja Szarvas — az igazságnak nyílt kimondása nem szabad, hanem kötelesség.“¹ A tudományos igazság felderítésében egyedül az értelem és az okszerűség vezethet bennünket.

Annak bizonyosságát, hogy a jövevényszavak kutatását szigorúan tudományos alapon kívánja végezni, már a *Nyelvőr* második évfolyamában megadta *A magyar nyelvbeli idegen szók* című tanulmányában. Ebben többek között felhívja a figyelmet arra, hogy őseink, mielőtt Európába jöttek volna, főleg vadászatból és halászatból éltek, alacsony volt a műveltségük. Ezért arra kényszerültek, hogy számos dolognak a nevét, a dolog megismerésével együtt, átvegyék a műveltebb népektől.

A magyar nyelvbeli idegen szók felismerésére Szarvas a következő kritériumokat állapítja meg: 1. az idegen szavak zöme tárgyi szó (a földművelés, az ipar, a kereskedelem, a művelődés, a tudomány, valamint a politikai és vallási intézmények körébe tartozó); 2. ha egy magyar szónak hasonló az alakja és a jelentése is, mint valamely idegen nyelvben, akkor jogos a következtetés arra, hogy kölcsönzésről van szó; 3. a magyarban levő szó kölcsönzött, ha áls ellentétben áll a magyar nyelv hangtörvényeivel (két mássalhangzóval kezdődik, nincs meg benne a magánhangzós harmónia stb.); 4. ha a szónak valamelyik eleme (töve vagy képzője) nem jelent semmit a magyarban, bizonyára idegen eredetű; 5. ha a szó több indoeurópai nyelvben is eredetinek számít; 6. ha olyan indoeurópai nyelvműlékben is előfordul, amely a magyarságnak ideköltözése előtt is megvolt; 7. ha a szó olyan tárgyat vagy cselekvést jelöl, amellyel népünknek akkoriban szükségképpen élnie kellett, de a korabeli nyelvműlékekben nem fordul elő; 8. ha a szó rokonnyelveinkben is jövevény; 9. ha a szónak idegen a képzője és a fő sem magyarázható a magyarból. Szarvas szerint a magyar nyelvre nézve az a nyelv tekinthető a kölcsönzött szó tulajdonosának, amelytől a közvetlen kölcsönzés történt².

¹ Nyr. 8:23.

² Nyr. 2:488—490.

Borovszky Samunak *Német kölcsönszók* c. munkájáról írott bírálatában az alábbi elvek tiszteletben tartását követeli meg: 1. az eredetinek tekintett idegen szó és magyar képmása alaki és jelentésbeli tekintetben meg kell, hogy egyezzen egymással; 2. az átadó és az átvevő nép közt egy bizonyos ideig fenn kell, hogy álljon kölcsönös érintkezés; 3. a szó eredeztetésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni a művelődéstörténeti mozzanatokat.³

Szarvas különös érdeklődést tanúsít a német jövevényszavak iránt. Szerinte „a sokféle hatás közül, amelyeknek nyelvünk viszonytagságos életének hosszú idején ki volt téve, kétségtelenül legerősebb, legmélyrehatóbb az a hatás, a melyet nyelvünkre a német gyakorolt“. Ez a hatás már a kereszténység felvételével kezdetét vette. Ezt bizonyítják a németből magyarázható keresztneveink (Imre, Gizella, István, József, Péter, Pál stb.), valamint legrégibb nyelvemlékeinknek efféle szavai: herceg, polgár, sáfár, gyilok, kehely, érc, köböl, font, fáklya, címer, példa, perem, tarsoly, céh, frigy, farsang, kastély, major, gádor stb.⁴

Balassa József szerint semmi alapja sincs annak, hogy a magyarok a németektől nyerték kultúrájukat, hiszen a magyarban harmadannyi német eredetű szó sincs, mint szláv. Sőt még ezek között is elenyésző azoknak a száma, amelyek az egész magyar nyelvterületen el vannak terjedve. Szarvas ezt cáfolni igyekszik, mondván, hogy legalább annyi német jövevényszavunk van, mint szláv. Az igaz, hogy a mesterségszók a köznyelvben általában nem terjedtek el, de nem azért, mert idegenek, hanem azért, mert egy-egy foglalkozáshoz, szakmához kötődnek. Emmiatt azonban nem lenne szabad kihagynunk őket a magyar nyelv szavai közül. Az eredeti magyar szavak közt is vannak olyanok, amelyeket a magyar nyelvben beszélők zöme nem ismer, pl. kisafa, marokvas, bókony stb. Ezek is szakszavak, többnyire csak szakemberek élnek velük.⁵

Szarvas korában az idegen eredetű szókincsnek a nemzetitől való különválasztását már megkezdte a nyelvtudomány, de a szójegyzéknek egyike sem bizonyult teljesnek (még a magyar nyelvbeli szláv elemekkel foglalkozó Miklošićé sem). A német kölcsönszók lajstroma töredékszerű volta és módszertelensége miatt „messze mögötte marad a többieknek“. Szarvas „egy tudományos alapon nyugvó etimologikus szótárt“ kíván a nemzet kezébe adni; ennek egyik nagy részmunkálata lenne a német kölcsönszók felkutatása.⁶

A német jövevényszavak közül azok a legérdekesebbek, amelyek már régen nyelvünkbe kerültek. Ez idő alatt nagy változáson mentek keresztül, olyan magyaros hangzásúak lettek, hogy még csak gyanítani sem igen lehet idegen, kivált német származásukat.

³ Nyr. 23:518—521.

⁴ Nyr. 14:169.

⁵ Nyr. 14:193., 195.

⁶ Nyr. 14:195—196

Aligha gondolhatná valaki, hogy német eredetű pl. a csődör, a fogoly, a foglár, a mente, a kalap, a cinkos, a rét, a бүккőny, a zsákmány, a csűr, a bitang, a zománc, a zamat stb.

Ilyen szó a boglár is. Költőink szerint az ősmagyarok kalpagjának, ménjének egészen közönséges ékessége volt a boglár. Pedig ez eredetileg latin szó (*bucca*), mi a németből vettük át. Vámbéry a török—magyar rokonság bizonyítékai közé sorolja a boglárt (tör. *bag* = szalag, *bag'la* = köt). Persze a magyar boglár és a török *bag'la* olyan formán egyeznek — mondja Szarvas Gábor —, mint a latin *carus* és a magyar káros, a német *schar* és a magyar sár, tehát sehogy. Az eredetileg pofát jelentő latin *bucca* szó előbb a *buccula*, majd a *buccularius* alakot vette fel. Ez utóbbi került át a franciába *bouclier* alakban. A francia szóból származott a német *buckler*, a magyar boglárnak az elődje. A német szó a magyarban a következő hangváltozásokon ment keresztül: *u* — *o*, *ck* — *g*, *er* — *ár*. A kezdő szótagbeli zártabb *u*-nak nyíltabb *o*-ra való változása egészen közönséges jelenség (pl. *kuhnja* — *konyha*, *duchan* — *dohány*, *punkt* — *pont*, *pfund* — *font*, *lump* — *lomp(os)* stb.). A *ck* — *g* eltérés csak látszólagos, mert a boglár nem az irodalmi *buckler*, hanem a nyelvjárási *buggler* alakra vezethető vissza. Az utolsó szótag mély hangja rendesen megfelel a német magas hangnak, mint pl. *tube* — *tuba*, *lampe* — *lámpa*, *kachel* — *kályha*, *fackel* — *fáklya* stb. Az utolsó szótag magánhangzójának hosszúsága eredeti, megvolt magában a németben is (középfelnémet *buckelaer*), ugyanúgy, mint a *schaffaere* — *sáfár*, *burgör* — *polgár*, *fogelaer* — *foglár* stb.⁷

Szarvas Gábor számos német szónak az etimológiáját fejtette meg, ezeket a szövejtéseket főleg a Nyelvőr hasábjain jelentette meg. Mesterien látta meg a szóalakok közötti összefüggéseket, szellemesen, olvasmányosan írta meg etimológiai tárgyú cikkeit. Többször tévedett ugyan, sok etimológiája elavult már, de rendszerint jó úton járt. A bitang szót például egy felnémet *beutung*-ból származtatta.⁸ Rubínyi Mózes megkérdőjelezi Szarvas etimológiáját, mondván, hogy a szókezdő *b* helyén *p*-t várnánk, és magára a *beutung* alakra nincs is adatunk. Szarvas mégis jó helyre tapintott, mert a szó, az újabb kutatások szerint, tényleg középfelnémet eredetű; a *biutunge* (zsákmány) szóra vezethető vissza. Nemcsak a magyar bitang származik a *biutung*-ból, hanem a cseh *bitunk* és a román *bitong* is.

Szarvas Gábor nem erőltette etimológiáját, ha nem volt hozzá elég bizonyító adata. Például a „gyermeket vagy felnőttet vesszővel jól megver“ jelentésű *abafinál* székely tájszót csak föltételeesen származtatta a német *abfinnen* igéből: „Bár az alaki egyezés semmi kifogás alá nem eshetik [...], bár a Finne 'Pflock:czövek' értelemben is szerepel [...], bár a német *abfinnen* jelentése is, amelyben

⁷ Vö. Nyr. 14:196—199.

⁸ Vö. Nyr. 11:150. és 16:294.

a jól megverés, meglapítás' a fő momentum, eléggé egyező (v.ö. eldorongol, elvasvilláz sat.), mind a mellett részint a két szónak mind a két nyelvben való ritka használata, részint a támogató példák teljes hiánya miatt az egybeállítás számára a hihetőségnél többet nem követelhetünk".⁹

A német és a magyar szóalakok egyeztetésében nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a magyar szót középfelnémet, újfelnémet, tájnyelvi, irodalmi német stb. alakkal vetjük-e össze. Vizoly Zakariásnak például felrója, hogy többször újfelnémet alakot egyeztet a magyar szóval középfelnémet helyett (a kasznárt a köstnerből, nem pedig a kastnaerből eredezteti), vagy pedig újabb irodalmi alakot tájnyelvi helyett (az eper az erper helyett az erdbeereből, a fuvart a fuor helyett a fuhr-ból, a pántot a pánt helyett a band szóból, a srófot a schrauf helyett a schraube-ből stb.).¹⁰ Borovskyt is elmarasztalja hasonló okok miatt. A sonka szónál például feltünteti az ófelnémet, a középfelnémet, a köz-olasz, a modenai, a veleneci, a milánói olasz, az ófríz, az újfríz, az északi fríz és az alnémet alakokat, csak éppen a bajor-osztrák tájnyelvit nem (schonks), amelyből a magyar sonka közvetlenül származik. „Az egy családba tartozó nyelvek s dialektusok alakjainak előszámlálása — mondja Szarvas némi ironiával — ebben az esetben tehát nem egyéb hatásra számított díszítésnél, egészen fölös cicoma azon az eggyen kívül [...], a melyen a nyelvünkben megtelepedett szó alapszik.”¹¹

Szarvas Gábor mintegy kétezerre teszi német jövevényszavaink számát, és sajnálattal állapítja meg, hogy egy-egy szerző alig pár százat gyűjtött egybe belőlük. Sajnos, ezek sem mind jók: „A mi eddigelé nálunk a más népektől nyelvünkbe átkerült vendégszók egybegyűjtésének s összeállításának érdekében történt, az eredménnyel részben meg lehetünk elégedve; részben mondom, mert e gyűjtemények legtöbbje még mindig nem teljes és kiegészítésre szorul, másrészt pedig az egyes sorozatokban fordulnak elegendő számmal oly szavak is elő, amelyeket ha a kritika rostájába vetve megrázogatunk, kihullanak belőle.”¹²

Fenti megállapítása saját gyűjteményére is vonatkoztatható. Ez már csak halála után jelent meg. Hagyatékában találtak egy néhány száz cédulából és egy szótárszerű jegyzékből álló anyagot. A jegyzékben Szarvas nem jelölte meg, melyik szó vagy szóalak német jövevény. Melich János, akinek éppen Szarvas halálának évében jelent meg folytatásokban a *Nyelvőrben Német vendégszók* című értekezése, vállalkozott arra a feladatra, hogy Szarvas gyűjteményét jegyzetekkel lássa el, és közzétegye. Néhány szóról kiderítette, hogy más eredetű; erre valószínűleg maga Szarvas is rájött volna,

⁹ Nyr. 2:491.

¹⁰ Nyr. 14:318—319.

¹¹ Nyr. 23:519.

¹² Nyr. 23:515.

ha feldolgozhatta volna az anyagot. „Szarvasnak a Nyelvőrben elszórt cikkeiből, fejtegetéseiből sokkal több német jövevényt lehetne összeállítani“ — írja Melich.¹³

Azóta nagyot lendült a német jövevénytörzsek kutatása. Sokat foglalkozott a magyar nyelv német eredetű szavaival Melich János. Mollay Károly, Horváth Mária, Petz Gedeon és Gudrun Kobilarov-Götze. Külön említést érdemel Melich Jánosnak *Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevénytörzsei?*¹⁴ c. munkája, Mollay Károlynak *Német—magyar nyelvi érintkezések a XVI. sz. végéig*¹⁵ c. akadémiai értekezése, Horváth Máriának *A XVII. sz-i német jövevénytörzsekről*¹⁶ írott műve, Gudrun Kobilarov-Götze-nek *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache*¹⁷ c. nagyszabású gyűjteménye, valamint *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*.¹⁸

Szarvas Gábor jelentősége a német jövevénytörzsek kutatásának szempontjából kevésbé etimológiában van (noha számos időtállóan bizonyult közülük), mint inkább abban, hogy felismerte német jövevénytörzseink művelődéstörténeti jelentőségét, és hogy felhívta rájuk a kutatók figyelmét.

IRODALOM

- Szarvas Gábor: *A magyar nyelvbeli idegen szók*, Nyr. 2:486—493.
- Szarvas Gábor: *A német kölcsönszók*, Nyr. 14:193—199.
- Szarvas Gábor: *Német vendégszók*, Nyr. 23:515—521.
- Szarvas Gábor: *Német jövevénytörzsek*, Nyr. 26:16—19., 149—153.
- Szarvas Gábor egyéb cikkei, etimológiai tárgyú fejtegetései, Nyr. 1:299—303.; 2:534—536.; 5:207—210.; 6:385—390., 440—441., 501—512.; 7:385—389.; 12:433—435., 481—485.; 13:102—103., 140—144.; 14:317—321.; 15:192—198.; 16:361—365.; 17:433—438.; 18:49—61.; 20:289—292.; 22:97—103., 461—489.; 24:1—14., 233—239. stb.
- Balassa József: *A Magyar Nyelvőr története*, Bp., 1941.
- Rubínyi Mózes *A százhusz éves Szarvas Gábor*, Nyr. 76., 2—3. sz.
- Lánecz Irén: *Szarvas Gábor*, Újvidék, 1982., Forum
- Gudrun Kobilarov-Götze: *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache*, Wiesbaden, 1972., Societas Uralo-Altaica

REZIME

GABOR SARVAŠ I NEMAČKE POSUDENICE

U vremenu kada je Gabor Sarvaš živeo i radio, uticaj nemačkog jezika na mađarski bio je dosta velik. On se borio protiv germanizma, ali ne i protiv reči nemačkog porekla. Na stranicama svog časopisa „*Magyar Nyelvőr*“

¹³ Nyr. 26:16.

¹⁴ Bp., 1900.

¹⁵ Bp., 1982.

¹⁶ Bp., 1978.

¹⁷ Wiesbaden, 1972.

¹⁸ Bp., 1967., 1973., 1979.

objavio je od raznih autora niz etimologija reči za koje se smatralo da su posuđenice iz nemačkog. I sam je bio majstor etimoloških istraživanja. Dokazao je, među ostalima, da su nemačkog porekla neke reči koje su do tada tretirane kao prastare i čisto mađarske.

U svojim radovima dao je teorijsku osnovu za određivanje posuđenica u mađarskom jeziku i sastavio je prilično obiman spisak reči nemačkog porekla. Kritički je analizirao rad svojih savremenika (Vizoly i Borovszky) koji su proučavali nemačke posuđenice dosta nespretno i subjektivno. On zahteva objektivn pristup, jedinstvene kriterije i usaglašenost etimologija sa kulturno-istorijskim okolnostima.

GÁBOR SZARVAS AND GERMAN LOAN-WORDS

At the time of Szarvas's activity, the influence of German on Hungarian was still considerable. Although Szarvas battled against Germanisms, he was not opposed to words of German origin. In his journal, *Magyar Nyelvőr*, he published etymological lists of words, from a variety of sources, which were considered to be loan-words from German. He himself was an expert in etymological research and he proved, amongst other things, that certain words which had been considered as ancient and pure Hungarian were in fact words of German origin.

In his works, he elaborated a theoretical basis for determining loan-words in Hungarian, and he compiled a fairly exhaustive list of words of German origin. He also analysed critically the work of his contemporaries (Vizoly and Borovszky) who had studied German loan words in a somewhat inept and subjective fashion. Szarvas demanded an objective approach, involving consistent criteria and inter-relatedness between etymology and the cultural-historical background.

ETO: 809.451.1—06 (05)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

SZARVAS GÁBOR ÉS A NYELVŐR PUBLICISZTIKAI NYELVMŰVELÉSE

PAPP GYÖRGY

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

„Add meg nekünk a mindennapi újságunkat!” — idézi fel Szarvas Gábor kora emberének profán fohását,¹ ez az ember pedig kérelmében oly közeli hozzánk, és a múlt idő mechanikus messzeségén túl kortársunk Szarvas Gábor is, mert már akkor ráértett a *publicisztika*, a *tájékoztatás* döntő fontosságára a társadalomban élő ember formálásában, közösséggé kovácsolódásában. Közel áll hozzánk igazi, elszánt, kemény nyelvvédő harcaiban, nyelvművelő írásainak kristálytisztá érvelésében, ragyogó stílusában, amelyeken mit sem tömpített az elmúlt száz esztendő.

A javító toll hajlékonysága, érzékenysége, illetve keménysége váltakozó erősséggel ugyan, de elválaszthatatlanul ötvöződött egybe a Szarvas Gábor-i nyelvművelésben, így a napilapok, folyóiratok nyelvének kritikájában is, amelyek több okból is messze elmaradtak a Szarvas Gábor által megfogalmazott, és a *Magyar Nyelvőr*-ben közzétett nyelvi eszménytől.

Az egyik okot a korabeli publicisztika nyelvének állapotában, nem pedig tudatos törekvéseiben kell keresnünk. A Bach-korszak lidércnyomása után felocsúdó magyar közélet a hatvanas, hetvenes években tucatszámra hívta életre a fővárosi és vidéki napilapokat, hetilapokat, folyóiratokat, a gombamódra szaporodó sajtótermékek a társadalmi és a tudományos élet akkora területét fogták át, amelyet a szerény örökségre visszatekintő magyar publicisztika nyelvezetében nem tudott követni. Mint Bárczi Géza megállapította,² a magyar nyelv is éppen hogy megszabadult az intézményes nyomás alól, a kiegészítés révén. A német nyelv hosszú uralmának nyomai azonban csak igen lassan enyésztek el. A napisajtó a külföldi hírek és a világpolitikai szemlélet szempontjából még nagyon sokáig a bécsi újságok függvénye, s a németből hevenyészve fordított cik-

¹ Szarvas Gábor: *Hírlapjaink magyarsága*, 1889.

² Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*, Bp. 1963.; Szarvas Gáborék publicisztikai nyelvművelésével ezen kívül még egy tanulmány foglalkozik: Dénes Szilárd: *Szarvas Gábor*, in. *Iskolai nyelvművelő*, Bp. 1959.

kek, hírek, táviratok (mai szóhasználatlaltal tudósításoknak neveznénk őket) egy furcsa magyarságot képviseltek, azaz idegen nyelvi logikát, gondolkodásmódot árasztottak. Hallgatólágos álláspontokban ugyan, de már akkor kiéleződött egy máig is elevenen ható kérdés, hogy a mindenkorl sajtó csak tükrözni, apró mozzanatokban csiszolni képes-e egy adott közéleti nyelvállapotot, vagy vállakozhat formálására, egy adott közösség életéből még hiányzó nyelvi kifejezések tartós érvényű, elfogadható megteremtésére is.

A *Nyelvőr*-korabeli magyar publicisztika azonban nemcsak színvonalában, hanem a nyelvről, a nyelvi normáról vallott nézeteiben is eltért Szarvas Gábor eszményeitől. Már a kezdődő magyar hírlapirodalom a *nyelvújítás*, a *neológia* szolgálatába állt a XVIII. század végén és annak lett hathatós szószólója, az 1800-as években pedig a sajtó lett a buján tenyésző szóképződmények alkalmazási, kísérletezési területe. Ez érthető is, hiszen a híradás, a tudományos eredményekről való tájékoztatás szintjén sokmindent a sajtónak kellett és kell ma is megfogalmaznia, másrészt azonban épp a vezető fővárosi lapok kezén ez a mozgalom pusztá szódivattá, szógyártássá silányult, amelynek régen halott teremtményei, a *hadügyér*, *pénzügyér*, a *légeny*, *kéneny* ma már még csak nem is kísértének.

Ez a nem csak a sajtóra jellemző, csak abban is tükröződő nyelvállapot és felfogás hozta létre a *Nyelvört* és jelentett kihívást Szarvas Gábor induló nyelvvédő munkásságának, amely az új képződmények ingoványos állagában a nyelvújítás előtti nyelv és a népnyelv elvei szerint kívánt rendet teremteni. A publicisztikai nyelv véletlen és tendenciából eredő hibái ellen Szarvas Gábor a korábbi nyelvvédő irodalomhoz képest meglepően érett és következetes programmal lépett fel, és egy év alatt a sajtó nyelvét figyelő munkatársak egész körét nyerte meg folyóiratának, Simonyi Zsigmondtól, a filozófiával is foglalkozó Bánóczi Józseftől kezdve a ma már teljesen ismeretlenségbe sülyedt Tóth Józsefig és Komáromy Lajosig, sőt ő maga írta a legkiválóbb, ma is elevenséget lehelő nyelvkritikákat. A *Nyelvőr* szerkesztőségi életéről nem sokat tudunk, de feltehető, hogy maga Szarvas Gábor döntötte el, melyik lap vagy folyóirat kerüljön terítékre, mivel az érintettek reagálására mindig ő válaszolt.

A *Nyelvőr* sajtónyelv-művelése, amint az előzményekből kiderült, az ortológiának, a nyelv hagyományos eszköztárából, belső törvényei alapján történő megújulása mellett kötelezte el magát. Ezért a fellelhető hibák közül, amelyekből, mint Szarvas Gábor megjegyzi, annyi volt, hogy folyóiratuk naponta is megjelenhetett volna tíz ívnyi terjedelemben, csak bizonyos fajtákra összpontosították figyelmüket, a következőketlen helyesírásra, a német, a latin eredetű idegenszerúségekre, tükörfordításokra, és mindenekelőtt az új szóalkotásokra. Azt is mondhatnánk tehát, hogy *jelenségközpontú* nyelv-művelést folytattak. A következőkben kísérreljük meg feltárni ennek

a nyelvi kritikának a természetét, stratégiáját és módszereit.

A nyelvi elemzések a fellelt vétségek természetétől és az érintettek reagálásától függően maradtak meg csupán a *Nyelvőr* hasábjain, vagy csaptak át több forduló vitaként, éles szóparbajként más napilapokra, sőt a magyar publicisztika egészére is, amihez hasonlót — legalábbis nyelvi ügyekben — sajnos korunk sajtójában sem tapasztalhatunk.

Szarvas Gábor, illetve munkatársai publicisztikai nyelvművelő cikkei között jelentős volt a színvonalbeli különbség, ezért érdemes őket külön-külön vizsgálni.

A folyóirat munkatársai ugyan általában jó érzékkel tapintottak rá a nyelvi vétségekre, a hibás szavakra, mint a *bizottmány*, a Jókai által az állam bukására ajánlott *államtönk*, a *Természettudományi Közlönyben* előforduló, igen kétértelmű *lótermények*, a *Honban* előforduló *hadügyér*, *tanoda*, *ápolda*, a magyartalan szerkezetekre, mint az ezek a *juhoktól nyerettek*, *Plátóban már minden benne foglaltatik*, de cikkeik leltárszerűek, adatközpontúak és nem olvasmányosak, mint 1884-ben maga Szarvas Gábor is megjegyzi, fegyvertársai nem mindig találták el a kellő hangot, a rövidre szabott száraz elméletiség nem tudta a kellő érdeklődést felkelteni. Észrevételeikre a későbbi nyelvfejlődés többször rácsáfolt. Például az *indok* helyett az *indító okot*, a *történész* helyett csak a *történelemtudóst*, a *hátsó gondolat* helyett az *utógondolatot* sőt a *tartalékgondolatot* és a *vezetékiszándékot*, *hátgondolatot*, a *raktár* és a *rakpart* helyett a *tárházat* és a *kőpartot* ajánlották. Vitáikra visszatérve azt mondhattuk tehát, hogy nagyon sok csatát vesztek, a *Nyelvőr* mégis megnyerte a sajtó túlkapásai ellen indított harcát, és az elsősorban Szarvas Gábor személyes érdeme, akinek nyelvi írásaiban is, válaszcikkeiben is egyszerre látszanak — hogy úgy mondjuk — a fák és az erdő. Minden észrevétele általános elvekből indul ki, és oda hat vissza.

Egyik ilyen következetes állásfoglalása volt, hogy a korabeli sajtó nyelvileg nem tudja betölteni rendeltetését, sőt visszaél az olvasók sokaságára gyakorolt befolyásával, nyelvvédő lehetőségeivel. Korát messze megelőzve fogalmazza meg a sajtó szerepét: „A hírlapok napi szükséggé váltak, olvassa minden ember, aki csak ért az olvasáshoz“, és nyelvi hatását: „A nyomtatott írás tekintélye és a hozzá függesztett nagy név varázsa lefegyverzi az átlagos ember kételkedését“ — írja egyik cikkében,³ majd olyan gondolatokkal folytatja, amelyeknek igazságát a nyelvtudomány csak mostanában kezdi latolgatni: „Az olvasó eltanulja újságjának kedvelt szavait, utánozza szövegeit... úgy ír, azon a nyelven perorál aminővel újságjai igyekeznek lekenyerezni őt.“ Ebből kiindulva fogalmazza meg a publicisztika pozitív, vagy ami gyakoribb, a negatív hatását: „A sajtó a

³ *Hírlapjaink magyarsága*, 1883. évfolyam

⁴ Az 1889. évfolyamnak az 1. számú jegyzetben idézett tanulmányáról van szó.

nyelvnek is ékesen szóló, hathatós szavú mestere, mindennapi alakítója“, illetve: „Valamint eddig is, úgy a jövőben is elengedhetetlen kötelességünknek tartjuk a napi sajtót kiváló figyelemben részesíteni, mert benne látjuk a bajnak fő forrását, a naponként újra meg újra ismételt használat pedig, ha kezdetben még oly fonáknak tetszik is, idővel megszokottá, jártassá válik“.

Szarvas Gábor nyelv művelő írásainak kemény hangvételéről, ragyogó stílusáról általánosságban már ejtettünk szót, most lássuk konkrét vonatkozásait is! Sajtónyelvi kritikájának élességétől már nagyon elszokott a mai fül (az újságolvasóké is, de főleg az újságíróké), mivel a magyar nyelv művelés az elmúlt száz év alatt többször módosított, szelídített etikai magatartásán, stratégiáján. Az egykori kemény odamondogatás máig a nyelv törvényeinek magyarázatával átszőtt humoros, szellemes javítgatássá változott. Egyben viszont nem módosultak nyelv művelésünk legszebb hagyományai, amiről Sarvas Gábor óta beszélhetünk: abban a követelményben, hogy a nyelvvel foglalkozó írás ne csak nyelvészeti legyen hiteles és tudományos, hanem nyelvezetében, stílusában is példamutató, ragyogó, vonzó olvasmány, (s amit később csak Kosztolányi Dezső és Halász Gyula vagy a mi Kossa Jánosunk tudott beteljesíteni).

Lássuk ennek a könnyed-éles kritikának néhány ragyogó példáját: „Vezércikkeinek nyelve könnyen folyó és elég gördülékeny“ — írja az *Egyetértés* c. lapról, de akit ez a dicséret elandalított, csak a továbbiakon hőkken meg: „az eredeti magyarság magasabb zamatja nélkül. Az a nyelv ez, amely nem sért, nem bánt, de nem is ragad el“. Más helyen a *Magyar Hírlap* nyelvét és határfokát tüzi tollhegyre: „A Magyar Hírlap kiválóan (elsősorban) a nép alsóbb osztályai számára szerkesztett újság. Hogy olvasóink szája íze szerint főz-e, az más kérdés. Egyik fazékában főz (a vezércikkekben) a többiekben (más cikkekben) rendszerint kotyvaszt“. Voltak lapok, folyóiratok, amelyek mint a *Pesti Napló* is, a *Nyelvőr* fő ellenzékének számítottak, ezért Sarvas megkülönböztetett figyelemmel kísérte őket: „A Pesti Napló fordítóját pedig nem tudjuk eléggé a szerkesztő úr figyelmébe ajánlani. A fiúnak aranyozni való keze van. Már korábban is voltak olyan remek fordításai, mint a *megkeményített birodalmi tannács* (helyesen: a teljes), a *tizenegyek tánca* (német eredetije az *elfentanz*, ami tündérek táncát jelenti). Most a kincstár-gazdagító fordítások száma tovább gyarapodott, az *alpes nyomással* (német eredetije, az *alpdrücken lidércnyomást* jelent)“.⁷

Megkapta a magáét egy másik lap is: „A Magyar Újság is hálára kötelezne bennünket, ha megnevezné azt a grammatikát, amelynek utasítására a következő két mondatot készítette: »Nem pótolhatná, ha minden rovatot betöltendette volna«“.⁸ A *Baja* című

⁵ L. az 1. jegyzetet!

⁶ Sz. G.: *Magyar nyelv a hírlapokban*, 1877. évfolyam

⁷ Sz. G.: *Hírlapirodalmi böngészet*, 1872. évfolyam

⁸ L. a 7. számú jegyzetet!

hetilapnak már maga ajánl néhány kézikönyvet: „Ha a tisztelt szerkesztőség elfogad tőlünk egy jó tanácsot, minden egyéb előtt azt tanácsoljuk neki, ha magasabb aspirációi nincsenek, vegyen magának egy nyelvtant és stilisztikát. . . higgye el, nagyon kamatozó befektetés lesz. . . mert akkor nem fordulnak elő a »sanyargattatva tévtanok által oktattattak«, vagy »az utóbbi szavazás jóízűen megkacagtatott«, illetve az »itt nem donyányoztatik« féle mondatok“.⁹

A nyelvi kritika gyűjtőpontjába került lapok szerkesztőségeinek természetesen nem volt ínyükre a „megméretés“, és éles hangú levelekben vagy saját hasábjaikon válaszolták meg a vétségeiket felhánytorgató cikkeket. (Ma már ez is ritkaság.) Szarvas Gábor érvelése, ironiája azonban még csak ettől kapott igazán szárnyakat, így pl. a *Fővárosi Lapok* esetében¹⁰, amely a *bűnhődés* szónak *bűnbeesés* jelentést tulajdonított, és e szó „szőnyegre hozását“ ajánlja a *Nyelvőr* figyelmébe. „Talán áruba bocsássuk? — színleli a tanakodást Szarvas Gábor — de hisz a magyar eddig gyékényen árult. Szőnyegre valamit a francia és a német (ans tapet bringen) hoz.“¹¹ Tehát azt akarta a szerkesztő, hogy szóljunk hozzá, beszéljük meg a szót.“

A többfordulós, ide-oda csapó viták legjelesebbjei nagyobb hatósugarú összegzésekre ihlették a *Nyelvőr* szerkesztőjét. Ilyen polémia gyűrűzött az *Egyetértés* c. politikai napilap, és a később a *Pesti Napló*ba beolvadó *Reform* körül. Ez utóbbinak a szerkesztője, a magyar irodalmi köztudatban nem túl jó érzéseket keltő Rákosi Jenő levélben fordult Szarvas Gáborhoz Tóth Józsefnek a lapról írt cikke kapcsán. Ez a levél érveiben szinte szó szerint megegyezett a kortárs sajtó egészének védekezésével, a nyelvi vétségeket igazolni akaró válaszcikkeivel, néhány gondolatát pedig még ma is viszontlátjuk letisztázatlan problémaként. Idézzünk hát ebből a levélből tételesen:¹²

„1. Egy napilap nem lehet Vörösmarty vagy Arany nyelvén írva. Hogy a legjobb magyar sajtóságtól lapjaink nyelve igen távol van, az is bizonyos. Még akkor sem lesz hibátlan, mikor esetleg minden akadémikus jól fog magyarul tudni, mely esettől még nagyon távol vagyunk.

A magyar újságírónak nagy akadálya van abban, hogy jól tudjon magyarul írni... még az is, aki egészen ép nyelvet vitt

⁹ *Magyar nyelv a hírlapokban*, 1874. évfolyam 419. 1.

¹⁰ Sz. G.: *A Fővárosi Lapok, a logika és a nyelvészet*, 1879. évfolyam, 128. 1.

¹¹ Szarvas Gábor és XIX. század végi nyelvművelők többsége kifogásolta a *szőnyeggel* alkotott ilyen értelmű szólásokat, a későbbi nyelvfejlődés vagy korunk néhány hangadó nyelvésze azonban nem nekik adott igazat. Így O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* című művébe is bekerült.

¹² Rákosi Jenő levelének idézett részleteit Szarvas Gábor a *Nyelvőr* 1873. évfolyamában (123. 1.) megjelent, *A Nyelvőr a sajtó ítélőszéke előtt* című tanulmányába építette bele, és mindjárt válaszolt is az ott felsorakoztatott érvekre.

magával valamely szerkesztőségbe, hamar fölcserélte a maga tisztaságát a mi bábeli zavarunkkal“.

Rákosi Jenő ennek okát a következőkben látta:

1. A nyelv küszködő állapotában, mint mondja, a Nyelvőr sincs sok dologgal tisztában, s tőlük, hírlapíróktól várja el, hogy tudják, mi a helyes;

2. Az újságíróknak gyorsan kell végezniük munkájukat. (Ezt hangoztatta a *Magyar Hírlap* is más helyen: „A sebtében dolgozó zszurnalistának, bármennyire akarná is, nincs arra ideje, hogy sürgős munkája közben még szókon is törje a fejét“.¹³ Másokat maga Szarvas idéz: „Abba a formába öntjük a gondolatokat, amelyek éppen kezünk ügyébe esik; ha az rossz, nem a mi hibánk, mi örökségül vettük át a múltból“.¹⁴)

3. Rákosi harmadik érve az idegen forrásokra hivatkozott: a lapnak jórészt németből, egy kicsit franciából, egy kicsit angolból fordítják. Legkiválóbb munkásaink mind töltöttek több-kevesebb időt külső országban... állandóan kénytelenek külföldi politikai munkákat olvasni. Hogy ne tompulna el a gyengébb nyelvrész, különösen a szörend iránt. Egyes munkások a Bach-korszakban idegen nevelésben részesültek, és most tanulják újra anyanyelvüket.

4. Ma is sokszor elhangzik Rákosi negyedik érve: „Minden újabb jelenség, új felfedezés a hírlapokból terjed el, a hírlapírók veszik idegen forrásból, s gyártják jól-rosszul az új elnevezést az eredeti befolyása alatt. Mindezen munkára a rövid huszonnégy órának néhány órája áll rendelkezésünkre.“

5. Még elgondolkodtatóbb a következő gondolatsora: „... ha még csak az lenne a rossz, ami idegen forrásokból a sajtó napi munkássai által készül. De méltóztassék az eredetit olvasni! Vegye apróra honatyáink beszédeit, akadémikusaink fölolvadásait, akiknek módjában áll jól meghányolni, napokig csiszolgatni, amit közre akarnak bocsájtani. Nem ugyanaz a bábeli zagyalék-e az is“.

A *Reform* szerkesztője csak azután tért rá levelének konkrét okára: a Tóth József által bírált hibák java része egy kitűnő akadémikus művéből került a cikkébe. Érheti-e gáncs a lapot azért, mert egy akadémikus nyelvét nem ellenőrizte? A másik kifogásolt mondat pedig egy hitközség nyilatkozatából vett idézet, annak nyelvéért is a lapot terheli a felelősség? A *Nyelvőr* pedig arra kéri, ne esetlegességeket bántalmazzon, hanem igyekezzék generalizálni a hibákat és felismerni forrásukat. „Vannak szók, vannak egész frázisok, melyeket szívesen odaadnánk a jókért, csak kapjunk.“

Szarvas Gábor a gyakran hallott mentségek, kifogások java részének hamar felfedi a fonákját. A *Nyelvőr* nem is írt olyan hibáról, amelyben nem volt biztos. Arra nem lehet tekintettel, hogy

¹³ A *Magyar Hírlap* véleményét Szarvas Gábor a folyóirat 1877. évfolyamában idézi, A *magyar nyelv a hírlapirodalomban* c. írásában.

¹⁴ A gyors munkával kapcsolatos érvekre a *Nyelvőr* 1883. évfolyamának A *magyar nyelv a napisajtóban* c. írásában tér vissza Szarvas Gábor,

egy hiba véletlen-e, vagy gyakori, mint ahogy az orvos sem néz arra, hog véletlenül, vagy meglökés következtében tört-e el a láb, csak az orvoslás a célja.

Az újságírók gyors munkáját sem fogadta el mentségül: „Néz-zük meg az angol, francia, a német lapokat, úgy hisszük, azok is csak gyorsan dolgoznak, mégis nagyobbreszt hibátlanok.“ Ellenér-veire későbbi cikkeiben is visszatér:¹⁵ „A hírlapírónak nem is kell azt símitgatni, ami nélkülözhetetlen alapföltétele az írásnak“, majd pedig: „Nem találunk Európa művelt népei között egyet sem, amely első és elengedhetetlen feltétel gyanánt meg ne követelné, hogy ki tollat vesz kezébe, úgy tudjon vele bánni, hogy amit mond és ír, abban a legkövetelőbb olvasó sem találjon semmi kivetnivalót“.

Azt is megengedi, hogy a szóba hozott hibák csakugyan akadé-mikustól erednek, de máshol (külföldön) ilyen hibával telt cikket vagy nem közölnek, vagy ha közlik, kijavítják. (Valljuk meg, azért Szarvas Gábornak ez az elve ma sem olyan egyszerű a gyakor-latban.)

A szörszálhasogató gáncsoskodás vádját is visszautasítja. Ismét-lődő jelenségekről van szó, írja, többször megrótt, világosan kimu-tatott hibákról, melyeket évek óta ostoroz a *Nyelvör*, de épp oly divatosak, mintha minden leírt betű, mely kiírtásukat vette célba, kitartásra, állhatatosságra buzdítaná az illetőket.

A kemény, határozott válasz ellenére is az látszik valószínűnek, hogy a sajtó érzékeny, széles körű reagálása hatással volt Szarvas Gáborra. Bár az idézett elveket, érveket többször cáfolja későbbi cikkeiben, így 1877-ben: „Mikor megneveztük a hibákat, azzal álltak elő, hogy a rámutatásnak nincs semmi értéke, ha jót nem tudunk a helyére állítani. Megtettük kívánságukat, erre ismét serege támadt a kifogásoknak“,¹⁶ más helyen pedig: „a már szájra járó sablonokká vált korcs frázisok egész seregét használják, ... mintha Bugát (a hírhedt szócsintán megalkotója) tűz lelke szállott volna beléjük“. A *Nyelvör* hírlapirodalmi rovata több évben betöltetlenül maradt, pedig ekkor, az 1890-es években maguk a napilapok, folyó-iratok hiányolták, mert az ortológia merevségei ellenére már ma-radandóan átvitte a köztudatba, hogy a nyelvnek fejlődésében is hűnek kell lennie önmagához.

Ugyanakkor Szarvas Gábor is módosított szigorú elvein. A for-dulatot 1883 hozta meg: „Ha ítéletünkben igazságosak akarunk lenni, a napi sajtó nyelvét nem mérhetjük ugyanazzal a mértékkel, mint az irodalomét, de nem a gyorsaság miatt, hanem mert nyelv-ünk teljes forrongásban van. A javítás, útmutatás nagyobbára csak általánosságban mozog, csupán osztályokat érint, a kivített, az elvek alkalmazását az irodalomra bízza. A keresés időt igényel, a válasz-tásnak megfontolásra van szüksége. Gyorsaság és fontolgatás pedig

¹⁵ Az 1. számú jegyzetben idézett tanulmányában.

¹⁶ Az 1877. évfolyam 260. lapjától.

örökös harcban élő elemek. Az igazságosság útján haladni akaró bírálótnak ezt számba kell vennie".¹⁷

Szarvas Gábort sokszor vádolták dogmás merevséggel, de ez a mozzanat ellene mond ennek az állításnak, hiszen épp célja megvalósulásának közelében képes volt nézeteinek helyesbítésére, s ez mit se von le nyelvművelésének következetességéből, amelynek máig ható üzenete a keménységgel párosuló elkötelezettség a nyelv dolgaiban.

REZIME

KRITIKA JEZIKA MAĐARSKE PUBLICISTIKE U ČASOPISU „MAGYAR NYELVŐR“ I U ČLANCIMA GABORA SARVAŠA

Gabor Sarvaš je napisao više članaka i radova o jeziku, jezičkim i stilskim greškama mađarske publicistike 70-ih i 80-ih godina XIX veka, a kao redaktor časopisa „*Magyar Nyelvőr*“ okupio je oko sebe 10—15 saradnika koji su stalno pratili mađarske dnevne listove, stručne i popularne časopise i napisali kratke kritike ili studije o jezičkom nivou i greškama istih. Glavni urednici i saradnici listova i časopisa su i reagovali na te dosta oštre kritike, naročito oni koji su bili protivnici koncepcije Gabora Sarvaša o negovanju mađarskog jezika.

Cilj ovog rada je da prikaže kratak istorijat, metode i rezultate te borbe oko načela negovanja jezika i obnove stila mađarske publicistike.

Rad se sastoji iz sledećih elemenata:

1. Članci i radovi Gabora Sarvaša o jeziku publicistike; načela i metode negovanja jezika u ovim radovima;
2. Mišljenje Gabora Sarvaša o ulozi dnevnih listova i časopisa u negovanju mađarskog jezika;
3. Koncepcija časopisa „*Magyar Nyelvőr*“ o kritici jezika publicistike, članci i radovi ostalih saradnika časopisa;
4. Greške koje su našli saradnici časopisa u jeziku i stilu tih časopisa i listova (germanizmi, kalkovi, druge strane reči i konstrukcije itd.);
5. Reagovanje listova i časopisa na jezičku kritiku časopisa „*Magyar Nyelvőr*“;
6. Rezultati aktivnosti Gabora Sarvaša i njegovog časopisa u poboljšanju jezika i stila mađarske publicistike.

A CRITICAL SURVEY OF THE LANGUAGE OF HUNGARIAN JOURNALISM IN „MAGYAR NYELVŐR“ AND IN THE ARTICLES OF GÁBOR SZARVAS

Gábor Szarvas wrote numerous articles and studies on the language, and the linguistic and stylistic errors of Hungarian journalism in the 70's and 80's of the 19th century. As editor of the journal *Nyelvőr*, he gathered round him some 10—15 collaborators who regularly scrutinised the Hungarian daily papers and the technical, scientific and popular journals, and wrote short critical reviews or studies on their language level and the errors they contained. The chief editors and journalists of these publications, particularly those who opposed Szarvas's conception of preserving the purity of Hungarian, reacted forcibly to the often trenchant criticism.

The aim of this paper is to provide a short historical review, delineating the course and outcome of the battle over the principles of the conserva-

¹⁷ *A magyar nyelv a napisajtóban*, 1883. évfolyam 217. 1.

tion of the language and the need for improvement in the style of Hungarian journalism.

The paper deals with the following:

1. Szarvas's articles and studies on the language of journalism; the principles and methods of preserving the purity of the language, as revealed in these works.

2. Szarvas's opinion of the role of daily papers and journals in conserving and improving the language;

3. The critical approach of the journal *Nyelvőr* towards the language of journalism; the articles and works of other collaborators on the journal;

4. The errors detected by the contributors to *Nyelvőr* in the various Hungarian newspapers and journals (these errors include Germanisms, neologisms, calques or loan-words, and other foreign words and constructions);

5. The reactions of the newspapers and journals to the criticism by *Nyelvőr*;

6. The effect of Gábor Szarvas's work and of his journal on the improvement of the language and style of Hungarian journalism.

ETO: 809.451.1—06 (05):809.451.1—086

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

**SZARVAS GÁBOR, A MAGYAR NYELVŐR ÉS A NÉPNYELV
(1872—1875.)**

PENAVIN OLGA

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Szarvas Gábor gyermekkorában Adán majd Baján került közelebbi kapcsolatba a népnyelvvél. Adán kezdett el beszélni, életének Adán töltött 6 esztendeje alatt a családban és a jópajtásokkal gyakorolta környezetének előbeszédbeli megnyilatkozását. Itt, ebben a környezetben hallott először szláv, közelebbről szerb szót is a gránicsárok utódaitól. Itt tanulta meg a műhelyben tébláboló gyerek az élő nyelvet és itt ismerte meg a szerb szót, a szerb nyelvi szerkezetet. S ezt az adai otthonból kapott útravalót később, híres nyelvtudósként sem tagadta meg, noha etimológiáiban a sokaktól támadott délszláv nyelvekből vett magyarázatok alkalmazása, Miklošić nyelvész munkáinak ismerete, felhasználása, sőt egyik munkájának *Nyelvőr*-beli folytatólagos közlése szinte eretnenség számba ment abban az időben.

Szarvasnak a Toldy Ferenc szerinti foghagyma szagú és bagó ízű népnyelvvél való kapcsolata — mint mondtuk — nem volt véletlen. Környezetének nyelve, a szegény kovácsmester és a műhelyben megfordulók nyelve érthetően nem volt irodalmi nyelv, egészen természetes, hogy a XVIII. század és a XIX. század fordulóján teljes jogúvá vált „lingua vulgaris“ — jelen esetben a magyar nyelv — *helyi változata* volt az ő „édes anyanyelve“. De nemcsak ez a magával hozott nyelvi norma és megnyilatkozási forma alakította ki Szarvas nyelvi eszményképét, hanem a korabeli Európának a néppel, a parasztsággal foglalkozó nemzeti romantikája is, mely általában a természeti népekben, Európában pedig a parasztságban, a *népben* látta az emberi kultúra igazi letéteményesét. A korszellem hozta magával a népi műveltség, főleg a népköltészet iránti érdeklődést, ugyanakkor a népnyelv, a népnyelv szókincese iránti érdeklődést is. A népi fogalma ugyanis azonos a régivel, amit gyűjteni kell, nem szabad hagyni elkallódnia. Gondoljunk csak a *Tudományos Gyűjtemény* (1817—47), a *Regélő* (1833—42), a *Tudománytár* (1834—44), a *Hasznos mulatságok* (1817—42) szerepére a népi kultúrára, a folklórra vonatkozó anyaggyűjtetés propagálásában. A népi műveltség iránti érdeklődés benne van a

XIX. század levegőjében. (1840 után már nem egyéni gyűjtögetéssel találkozunk, hanem a néprajz intézményes művelésével. A Kisfaludy Társaság szervezi az országos gyűjtéseket, pályázatokat ír ki. 1841-ben pl. népdalok gyűjtésére írnak ki pályázatot. Szép anyag gyűlt össze. Mivel sok amatőr gyűjtő nincs tisztában a kritériumokkal, sok műdal is bekerült a népdalok közé. Herder és a Grimm testvérek magyar tanítványa, Erdélyi János rendezi sajtó alá a begyűlt kincseket *Népdalok és Mondák I—II.*, 1846—48. címen. Sajnos, dallammal csak 12 szöveg szerepel. A Kisfaludy Társaság pályázatára készült többek között Ipolyi Arnold *Magyar Mithológiája* is; 1854-ben jelent meg az ősi hitvilág nyomait kereső mű. Magánosok is gyűjtenek, adnak ki gyűjteményeket. 1842-ben Kriza János előfizetést hirdet a *Vadrózsákra*, de csak 1863-ban adhatja ki. A század közepétől kerül az olvasók elé Kálmány Lajos minket közelebből is érintő 7 kötete. A 60-as években Merényi László mesegyűjteményt ad közre. Sorolhatnánk tovább, de talán ez is elég a kor érdeklődési tárgyának bemutatására. Az anyaggyűjtés mellett, a részletkérdések feldolgozása mellett elméleti dolgozatok is jelennek meg.

Nem szabad elhanyagolni a korabeli folióiratok szerepét sem. A *Figyelő*, a *Vasárnapi Újság*, a *Magyar Nyelvőr* majd az *Egyetemes Philológiai Közlöny*, a *Magyar Nyelv* adnak helyet a nyelvi közlések mellett néprajzi, főleg folklorisztikai közléseknek. Ezek, de főleg a *Magyar Nyelvőr* tervszerű gyűjtőközpontokká válnak, ahol sürgetik a népi alkotások minél előbbi összegyűjtését, pontos és hű lejegyzését.

A XIX. században, a nagy anyaggyűjtések századában, különösen annak második felében, már van kutatógárda, még ha jórésztük autodidakta vagy más alapfoglalkozást űző személy is (falusi értelmiségi: pap, tanító), van közlési lehetőség is, de tennivaló is akad bőven. Az érdeklődés Európa-szerte irodalmi, néprajzi indítékú volt, a magyar nyelvet illetően a nyelvújítás adott a népieségnek új irányt — írják a kritikusok. A nyelvújítás egyik forrása ugyanis a népnyelv volt. Mind a neológusok, mind az ortológusok döntőbíróként a nép nyelvét fogadták el, mint normát. A szókinccs-gyűjtés fellendül. A nyelvjárási adatok, „a sajtósávos szavak“, a régi nyelv szavainak gyűjtése országos mozgalom a 40-es években. A lapok állandóan közlik a Tudós Társaság felhívását, az eredményekről szóló jelentéseket (pl. *Jelenkor* 1836, 70, 85, 401). Az Akadémia 1834-i őszi naggyűlésén el is határozzák, hogy kiadják a felgyülemlett tájszóanyagot, mert a nem magyar nyelv törvényei szerint alkotott műszavak helyett a tájszavak közül lehet a jobbat a „közfogalmába“ vinni. Meg is jelent 1838-ban a *Tájszótár*.

A nyelvjáráskutató tevékenység is élénk. Egyes nyelvi egységekről, ősrétegekről tartott vidékekről jelentős nyelvjárási anyagot hoznak a kutatók. Ilyen pl. Gegő Elek munkája, mely a moldvai magyar telepekről tudósít 1838-ban, Bukovinában Kiss Károly, Szlavóniában, Boszniában Rumi Károly fordul meg az Akadémia meg-

bizásából. Ezek a leírások eléggé vegyes értékűek, de fontos nyelvjárási anyagot tartalmaznak.

A nyelvészeket a palóc kérdés foglalkoztatja. Csaplovics János *Ethnographiai Értekezések Magyarországról* című, 1822-ben a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent munkája szerint Magyarországon, ami Európa kicsinyben, hisz annyi nép él együtt, 4 magyar dialektuscsoport ismeretes: palóc, Duna melléki; Tisza melléki, székely. Az ő munkája nyomán és Szeder Flórián 1819-ben megjelent *Palóczok*-ja után sokáig és sokan rágódnak még a palóckérdésen, többek között Horvát István is, aki a tulajdonképpeni magyarral szemben említi a palócot, palócnak veszi a Sárközt, Ormányságot, a Dráva környékét, Göcsejt, Vas, Sopron és Győr egy részét, sőt szerinte „Palócz szóejtés forog Erdélyben vagyis a székelyek vagyis a lófejük között is”. Állítása igazolására Kónsztantinosz Porphüro-gennétoszt hívja tanúul. A XIX. század 40—50-es éveiben is kísért még a palóc-elmélet. Még az Iliász egy részletét is lefordítják palócra. Toldy Ferenc is Horvát véleményén van. Hunfalvy dönti meg Horvát elméletét. A 60-as évek után nem jelentkezik többé a palóckérdés. A 70-es évektől kezdve pedig egyre többen próbálkoznak a nyelvjárások új felosztásával, pl. Simonyi Zsigmond 1879-ben a *Magyar nyelvtanban*, Király Pál *Rendszeres magyar nyelvtanában* 1885-ben, Simonyi újból *A magyar nyelv* 1889-es kiadásában, Balassa József *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* című, 1891-ben megjelent művében. Simonyi 8 nyelvjárást, Balassa 8 nyelvjárasterületet vesz fel a hozzájuk tartozó nyelvjárásokkal.

A népnyelvnek a társadalom szociális, gazdasági, kulturális állapotával való összefüggését korán felismerik. Toldy Ferenc 1844-ben tartott akadémiai titkári jelentésében a még ma is érvényes megállapítást írja le: „... a tapasztalás bizonyossága szerint az irodalom és általa különösen az egyházi szózék s a népnevelés útján mindinkább a néphez is beható *könyvnyelv* terjedésével a nép nyelve, melly annyi kincseit őrzötte meg az eredeti magyarságnak, napról napra veszt sajátágaiból, úgy hogy mint másutt, nálunk is e régi típusok mind inkább eltörlődnek... E végre az eddig összehordott anyagok nyomán készítenő részletes utasítás mellett mind a tagok kikérteni az e részben létező sajátságok följegyzése s közlése végett, melly közleményekből egy magyar nyelvjárastan fog szerkesztetni.” Még „egy külön nyelvjárásokat mutató nyelvabrosz” elkészítését is javasolja Toldy, amit 1866-ban Mátyás Flórián ismét felvet, de még sokáig, kb. 100 évig kell várni egy ilyen nyelvbroszra.

Elmondhatjuk, hogy a 80-as évek végéig a népnyelvben csendes amatőr gyűjtési tevékenység folyik. Mivel adatokra, minél több adatra van szükség, az amatőröket is mozgósították. De növekszik az érdeklődés az általános kérdések iránt is, Szarvas *Nyelvőrén* megjelennek a kimondottan nyelvészeti irányultságú, tudományos igényű munkák is. Nyelvészeti stúdiummá válik a népnyelv, Szar-

vasék szervező munkája nyomán tudományos igényű nyelvjáráskutatás folyt képzett nyelvtudósokkal (a szógyűjtés mellett ugyanis monográfiaszerű leírások is készülnek főleg hangtani kérdésekről, mert mint Király Pál mondja, „a hangokban nyilvánul meg az a soha nem nyugvó nemző erő, mely míg az irodalomban az írályi törvényszabás által zabolázva van, a közönséges élet szabad beszédében a legszaporább tenyészettel munkálkodik.“) Elemzik a *Nyelvőrben* megjelent népnyelvi közlemények adatait. Steiner Zsigmond pl. a *Nyelvőrbeli* népnyelvi adatokról írt több folytatásban 1874-ben, Király Pál szintén ilyen címen 3 folytatásban 1875-ben elemzi a *Nyelvőrben* megjelent adatok „hangtani tünetényeit“, sajátos ragos alakjait, sajátos szóalakjait, az érdekesebb képzéseket, idegen szokat, a különös használatú szokat, a beszédrészek különös használatát, a szóegyezt, szórendet stb.

A dialektológia ekkor válik a nyelvtudomány viszonylag önálló ágazatává. A nyelvjárásokról szóló ismereteink, adataink zöme is a *Nyelvőrnek* köszönhető.

E folyóirat 1872. január 15-i megindulása hozza a tudományos igényű nyelvjáráskutatást a szerkesztő Szarvas Gábor és harcos-társai, Hunfalvy Pál, Volf György, a fiatal Simonyi Zsigmond, Budenz József, Pónori Thewrewk Emil és a többiek irányításával. Rögtön meg kell jegyeznünk, hogy a *Magyar Nyelvőr* nem a nyelvjáráskutatás művelésére alakult, hanem a nyelv fejlődését helyes irányba terelő harcos orgánusként, hogy a nyelvtudomány elzárt világából kilépve a nagyközönségnek közérthető nyelven közvetítse a nyelvtudományi ismereteket, elsősorban pedig azért, hogy megvalósítsa célját: a magyar nyelv megtisztítását a kiegyezés utáni magyar—német kétnyelvűség következtében elszaporodó idegen elemektől, tükörkifejezésektől, a nyelv szellemét figyelmen kívül hagyó szófacsarányoktól, terjessze a helyes magyar nyelvhasználatot, stílust, mindezt a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével — tudjuk meg a programból. Egyszóval, a cél a természetes, ízes beszéd terjesztése volt minden szinten. A nyelvi helyességet pedig a régi nyelv, másrészt a népnyelv vallomásainak segítségével lehet megvalósítani — tartják Szarvasék. A vitás esetekben ezek segítenek dönteni. Hogy a vázolt célokat megvalósíthassa az új folyóirat, az eddigi aránylag csekély és részben megbízhatatlan adatokat saját gyűjtésekre alapozó anyaggal kell kiegészíteni.

Idézzünk a *Mit akarunk* című programból.

„Teendőink a következő részletekre oszlanak

a *történeti nyelv* körében: Az elhanyagolt nyelvkincsek felkutatása s belőlük a célszerűnek szükség-kivánta ajánlása s terjesztése. Az ingadozó nyelvatni alakok megállapítására szükséges adatoknak egybeszedése. A *népnyelv* körében: Az ismeretlen tájszók és tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása. A még nem ismert népdalok, közmondások, közöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátosságok mellett főleg a népmeséknek alakilag

hú közlése. A helyi tájneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vizek, források, erdőségek, barlangok, dűlők neveinek egybeszedése.“

A teendők felsorolása után kéri a szerkesztő a közönséget, hogy „különösen a néphagyományok egybegyűjtésében közreműködésével lehetőleg gyámolítsa.“ Már az első számban ír a népnyelv és néphagyományok gyűjtésének ügyéről Árpádfy G., alias Szarvas Gábor: „éppen jókor köszönt be egy olyan közlőny, mely nyelvünk újabbi téves fejleményeinek revízióját eléggé érvelt alapon sürgeti (...) Ertelem és kedély, ítélet és ízlés újra visszaigyekszenek a természetesebb alapra, s kibontakozván a korcsosító kábulatból, ismét fölkeresik az üdébb élet elemeit. Lehetnek, amint vannak is, kik — egyébként eléggé realisztikus hajlamuk dacára — e tényleges alapú haladást ellenezni fogják, a vissza is tekintő figyelmet hátráló lépések stb. bélyegezik, de a tények érve ellenében végre is elbágyad a valódi alap nélkül szűkölködő küzdés.“

Támadás valóban volt bővében, s főleg az irodalmi berkekből jött. Többek közt pl. 1875-ben Toldy Ferenc azt írja: „az új ósdi iskola nyelvünket régi szegénységbe akarja visszataszítani s azon ízlési körbe, melynek legkedvesebb élvezete a foghajma s a bagó, Piripócsi, Jonathán naív 200 év előtti primitív felfogásában“. Szarvas válasza: „... ráfogás (...) hogy a nyelvet parasztozássá akarjuk tenni (...) egyszerűen hivatkozunk magára a Nyelvre, hadd bizonyítsa az, micsoda parasztozás van a nyelvben, s vajjon igaz-e, hogy annyira kiérzik belőle a fokhajmaszag és a bagóiz“. A *Vasárnapi Újságban* 1878. június 16-án megjelenő támadásra Szarvas a *Neológiai kurjantásokban* 1879. jan. 15-én válaszol: „Nincs nyomatéka az olyan nyelvbíráló szavának, aki az élő nyelvet egyáltalában nem veszi számba, s jót, rosszat válogatás nélkül csak a történeti nyelvből akar kimagyarázni, vagy viszont, aki akár a múlt és jelen, akár mind a kettőnek irodalmát ignorálva semmibe se véve egyedül a népnyelvet tekinti és fogadja el szabályozónak.“ (Nyr. II. 55—56.) Támadásra és élehangú, szellemes és harcos viszontválaszra bőven akad példa a Szarvas-féle szerkesztés ideje alatt, hisz — mint Tompa József megállapítja —, forrón szerette és védte a nyelvjárásokból és a nyelv múltjából igazolható nyelvi szerkezeteket.

Szarvas Gábor írt népnyelvi tanulmányokat is, a folyóirat nagy nyelvtörténeti és nyelvjárási anyagát külön is feldolgozta *A magyar igeidők* c. könyvében. Így hasznosította a tudomány előbbrevitelében a nagyértékű adathalmazt. Szarvas a nyelvjárások megismerését ugyanis nem tartotta öncélúnak, hanem eszköznek a „nyelvörködésben“, a tudományos nyelvtan megírásában, a vitás kérdések eldöntésében, sőt még a rokon tudományok művelésében is. Ehhez pedig, egyre jobban belátja, nem önmagukban, elszigetelten, a természetes összefüggésből kiszakított szavakra, alaktani és mondat-tani egységekre van szükség, hanem példamondatokkal gazdagon alátámasztott adatokra, sőt szövegekre. Ez az új módszertani kívá-

nalom egyre jobb és pontosabb gyűjtéseket várt el. A Szarvas neve alatt vagy névtelenül megjelent felszólításokban még ma is helytállóan adják meg a gyűjtési útmutatásokat. „Tudnivaló, hogy a nyelvszellemnek hamisítatlan megnyilatkozása a népnyelvben van megőrizve (...) a gyűjtések és pedig a sietve gyűjtések fontosságáról szólnunk kell valamit.“ (1. szám 53. oldal)

„Hol gyűjtsünk?”

A nyelv tiszta eredetiségét népünknek azon részénél tartotta és tartja leginkább, mely többé kevésbé elszigetelve magának élt. (...) S ilyen magyar vidékek voltak s vannak még most is, de rövid idő múlva nem lesznek, mert a vasutak, ennek a habár részleges elszigeteltségnek is, bizonyára végét fogják vetni. Lássunk tehát hozzá a még hátra való gyűjtéshez sietve, gyorsan, addig, míg a sajátságok forrása lassanként be nem kezd dugulni.

Mit gyűjtsünk? Arra röviden az a feleletünk, hogy mindent, minden apróságot, különösen mindent, *ami a közhasználattól, az irodalmi nyelvtől eltér.* (Itt jegyezzük meg, hogy nagyon sokáig vadászták a gyűjtők a feltűnő, a ritka, az érdekes csodabogarakat!) Gyűjtsük azt, ami *eltér*, ha mindjárt hibának látszik is, vagy helyesebben szólva különösen azt, ami hibának látszik, továbbá a népmeséket, azokat is, melyek már nyomtatásban megjelentek, és pedig mindezt a *lehető leghívebb alakban*, azaz minden egyes észrevehető hangot legcsekélyebb árnyalataiban megjegyezve, nem többet, nem kevesebbet. Követendő példának ajánljuk Kriza *Vadrózsáit*.

Kiktől gyűjtsünk? Ahol választhatnak, inkább az olvasás s írásban járatlanoktól, mint a jártasoktól, inkább az asszony, mint a férfi nemtől, inkább a gyerekektől, mint a felserdültektől, inkább akkor, midőn házi körükben maguk közt bizalmasan fecsegnek, mint bármi nyilvános, feszes-féle alkalmakkor, inkább midőn indulatosak, mint ha hidegen s talán számításból beszélnek (...) Vizsgáljuk át a nép könyveit. A mestergerenda könyvtárakban gyakran igen értékes régi nyelvemlékeket találhatunk, s magunknak is volt alkalmunk több régi s ezek közt néhány párjakereső nyomtatványnak birtokába jutni.“ (Milyen igaza van Szarvasnak!)

A *leírás* is fontos, arra is számos alkalommal kitér a szerkesztőség. A 3. füzetben pl. a mester műszók gyűjtésére való felszólítás mellett szerepel 2. szám alatt: *Miként írjuk le a néphagyományokat?* „Az egybegyűjtött néphagyományok csak abban az esetben tekinthetők a népszellem hű nyilatkozásának, csak akkor lesznek teljesen kielégítőek, ha a *lehető leghívebb alakban* vannak közölve, ha azokat mindenki, az alak- vagy mondattani kérdésekkel foglalkozó épp úgy, mint a hang törvényeinek kutatója *hiteles* forrásul használhatja. Még egyszer felszólítjuk tehát a t. gyűjtőket s kérjük, ne legyenek semmi figyelemmel az orthográfiára, hanem följegyzéseikben *csupán és egyedül az ejtés legyen irányadóju*“, pl. a hol

a nép *ides-t, iédest-t, édes-t* mond *édes* helyett, *ápám apám* helyett, *mejjet, mejet*, *mellyet* helyett, *borút borul* helyett, azt híven úgy írják le, amint hallották, tehát *adja, látszik, tekintse, hozdsza ide* csak akkor írják, amikor így vannak mondva (amit különben aligha hall valaki magyar ember ajkáról), ellenkező esetben *aggya, lácczik, tekintse, hoczide* stb.”

Jegyezzük meg rögtön, ma is ez a követelmény!

Másutt azt olvassuk: „Több közleményben igen csekély figyelem mutatkozik, főleg a hangok iránt — s végre némely mondat-szerkezetben több-kevesebb módosítás látszik még pedig az írott nyelv érdekében. Az ilyen eljárás csökkenti az értékét, sőt nem ritkán teljesen hasznavehetetlenné teszi“. (V. 13.)

A gyűjtőktől azt kéri a szerkesztőség, hogy az egyes adatokhoz a teljes megérthetésre szükséges felvilágosító magyarázatot is csatolják, valamint azt, hogy kivétel nélkül minden, a nép ajkáról ellesett, bárminemű mondást *híven, a kiejtés szerint* írjanak le (1882. júl. 15.).

Az új népköltési gyűjtemény c. cikkben is nehézményezi Szarvas, hogy az Arany—Gyulai Népköltési gyűjteményben az adatok csekély kivétellel nincsenek „teljes hű alakban” közölve, márpedig azokat mindenki hites forrásul használhatja, de ez a gyűjtők hibája, nem a szerkesztőké, állapítja meg rezignáltan.

Az adatok az efféle figyelmeztetések ellenére is oly bőségben áradtak a szerkesztőségbe, hogy az 1872. december 15-i számban *Gyűjtőinkhez fordulva* a következőket olvashatjuk: „... a néphagyományok közlését ezentúlra megszorítjuk, s a közmondások, s népdalok közül csak is az olyanokat közöljük, amelyek nyelvészeti szempontból is figyelemre méltók, tehát amelyekben pl. ismeretlen tájszók, érdekes nyelvtani alakok vagy szólásmódok fordulnak elő. Legtöbb súlyt fektetünk a szólásmódokra, tájszókra, hely- és ős családnevekre, népmesékre, de az utóbbiakra csak akkor, ha *híven*, a kiejtés szerint vannak leírva. Egyáltalában jövőre a Nyelvőrben csak is oly népnyelvbeli adatoknak engedhetünk helyet, amelyek a vidék kiejtését s *nyelvbeli sajátosságait* teljes hűséggel tükrözik vissza (...) azon népnyelvi adatok, melyeket a Nyelvőrben nem közölhetünk, egy külön kötetben fognak megjelenni, mégpedig a jövő 1873-ik év folyamán.“ Egyébként a *Nyelvőr* terjedelmének átlagosan hatodát, sokszor az ötödét fordította a népnyelvi közleményekre.

A gyűjtés folyik lankadatlan szorgalommal, hisz „illő tiszteletdíjat” is fizetnek a gyűjtőknek. A mi vidékünkéről is jeletkeznek gyűjtők tájszavakkal, közmondásokkal, találós kérdésekkel, állatterelő, -hívogató szavakkal, mesékkel, földrajzi nevekkal, családnevekkel, gúnynevekkel, népdalokkal, karácsonyi énekekkel, földrajzi nevekkal, személynévvel stb.

Okvetlen meg kell még említenünk, hogy Szarvas Gábor a gyűjtésben személyesen is jó példával szándékozva előljárni, de még kíváncsiságból is megfordult Göcsejben, Szlavónia magyar sziget-

falvaiban, a moldvai csángóknál. Tapasztalatairól folytatásokban közölt tanulmányokban számolt be. E tanulmányok valóban minél nagyobb hűségre törekedve mutatják be a nyelvi adatokat. Megfigyeléseit a későbbi kutatók is igazolták.

A minket közelebbről érdeklő szlavóniai nyelvjárásról 1876-ban számolt be 2 folytatásban az V. kötetben (9—13, 61—65.1.)

A maga szabta kíváncsalmak szerint igyekezett a nem is olyan könnyen lejegyezhető hangtani ejtést visszaadni. Neki is, mint majd utána is sokaknak, nehézséget okozott a sajátos diftongusok jelölése. Ő a hosszú á helyett ejtett se au, se nem ao diftongust au-nak jelölte, ezt az írást követték még később is többen. A többi diftongust sem volt könnyű papírra tenni.

Egyébként — mint mondtuk — Szarvast a kíváncsiság vezette 1874 szeptember havában Szlavónia magyar szigetei közül Szentlászlóra és Rétfaluba. Sajnos, a másik 2 községet nem kereste fel, így nem is adhatott teljes és pontos képet a szlavóniai magyarok nyelvéről. A kíváncsiság vitte a tájra, mert sokat hallott róla, hogy milyen csodálatos nyelv ez. Ő maga is különösnek találja. De csak valóban különös, a másoktól eltérő sajátságokra figyel fel, nem az egész rendszert látja, arra még várni kell, míg az egész nyelvi rendszert veszik górcső alá. Szarvasnak legelőször feltűnik a sajátságos éneklő hanglejtés, amire mások is figyelmeztették, és a tájszók. Aránylag kevés sajátos nyelvtani alak, mandattani régiség, szabálytalanság kelti fel figyelmét, inkább a hangtani megoldások ütnek meg a fülét, szerinte ezek teszik valóban feltűnővé ezt a nyelvjárást. Megragadja figyelmét pl. a *diftongusok* ejtése, az *illabiális a*, az akkor még teljes értékű *sz-zés* (sejpités), a középzárt *ë* megléte, az *i* helyetti *ü-zés* (üdő), az *o*, *u* helyetti *i* (galaginya, kigyógyil), a régi irodalomból ismert *mast*, *ett*, *minálonk*, *mongyonk*, *meg a húzi*, *voyni* ragozás. A mondattani sajátságok közül a *ragtalan tárgy* még ma is feltűnő, a *névelőtlenség*, a *szabálytalan egyeztetés* stb. még napjainkban is élő valóság. Néhány szólásmódot is feljegyez Szarvas, azokat, amelyek rövid ott-tartózkodása során előkerültek a beszédben. Ezekkel még ma is élnek az emberek.

Szarvas csak a hallgatóra az első pillanatokban gyakorolt általános benyomást rögzítette, nem ad részletes leírást, sok példát a későbbi gyűjtők, köztük Balassa József ellenőrizett, először kijavította a tévedéseket és a sajtóhibákat. (Egy ilyen nyelvjárás sajátságainak kiszedése sok gondot okozhatott abban az időben, de tudjuk, hogy még jóval később is!)

A papírral, ceruzával dolgozó, kifinomult hallású Szarvas hibái ellenére még napjaink modern eszközökkel felszerelt nyelvjárási gyűjtőivel is felveszi a versenyt.

A moldvai csángókról írt tanulmánya is csak a kimondottan csángó sajátságokat keresi. Csak keveset talál illet 1873-ban. Fel is veti a kérdést, miért van ilyen kevés? „Van több — válaszol —, de azok a székelyeknél is megtalálhatók, így a nyelvi adatok szerint a moldvai csángók és a székelység egymástól elszakadt részeknek

bizonyulnak. Egyébként sokáig izgatta a csángó-kérdés a nyelv-tudósokat, napjainkban Márton Gyula, Szabó T. Attila próbálnak végleges választ adni a kérdésre.

Az előbb elmondottak sommázásaképpen idézném Láncz Irén *Szarvas Gábor* c. könyve Bevezetésének utolsó passzusát: „... tévedései, túlzásai ellenére a magyar nyelv és a nyelvtudomány (hozzátennem: a nyelvjárástan, P.O.) sokat köszönhet Szarvas Gábor sokoldalú munkásságának és a Magyar Nyelvőrnek. A magyar nyelvet közüggé tette, hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nyelvtudomány megtalálta helyét a tudományok organizmusában.” Sokan sokféleképpen ítélték meg Szarvas szerepét, de abban a legtöbben megegyeznek, hogy Szarvas Gábor *nemes célért* hadakozott, meg akarta szüntetni a szakadékat *a beszélt és az írott nyelv, a nép nyelve és az írók nyelve* között.

IRODALOM

- Láncz Irén: *Szarvas Gábor*, Forum Könyvkiadó, 1982.
 Balázs János: A Nyelvőr első évtizedei és az általános nyelvészet, *Magyar Nyelvőr*, 98. évf. 2. sz.
 Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*, Bp. 1975.
 Bárczi Géza: A Nyelvőr és a nyelvtörténet, *Magyar Nyelvőr*, 98. évf. 3. sz.
 Imre Samu: *Tudománytörténeti kérdések a magyar dialektológiában* (MTA Nyelv- és Irod. Tud. oszt. közl. XXX. 3.)
 Kálmán Béla: *Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladata*, Bp. 1949.
 Király Péter: A nyelvtudomány a haladásért, *Nyelvtud. Ért.* 65. sz.
 Laziczius Gyula: *A magyar nyelvjárások*, Bp. 1936.
 Lőrincze Lajos: Visszatekintés, *Magyar Nyelvőr*, 96. évf. 1. sz.
 Matijevics Lajos: A mai Jugoszlávia területére vonatkozó cikkek a Magyar Nyelvőrben, *Létünk*, 1974/4.
 Németh G. Béla: A századvégi Nyelvőr-vitához, In *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*, szerk. Pais Dezső, Bp. 1960.
 Pack Zsigmond Pál: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*.
 Szűcs József: *A népnyelvi kutatás története*, Bp. 1936.
 Tompa József: A Nyelvőr első száz éve és nyelvművelésünk ügye, *Magyar Nyelv*, 70/1.
 Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás*, Bp. 1929.
 Tompa József: Nyelvében él a nemzet, *Magyar Nyelvőr*, 1975/3.

REZIME

GABOR SARVAŠ, NJEGOV ČASOPIS „MAGYAR NYELVŐR“ I NARODNI JEZIK

U uvodu svog referata autor obrazlaže otkud interesovanje Gabora Sarvaša za pitanje narodnog jezika. Govori o tome da je na Sarvaša uticala dijakatska i jezička norma koju je iz Ade sobom poneo, te romantizam tog vremena u Evropi koji je u narodu i narodnom video osnovne vrednosti ljudske kulture. Duh vremena je doneo sa sobom interesovanje za narodnu kulturu; smatralo se potrebnim da se putem prikupljanja ona spasi od propadanja. Međutim, na njegovo interesovanje za narodni jezik takođe

je uticala u to vreme sprovedena reforma mađarskog jezika jer je u reformskom pokretu narodni jezik bio jedan od izvora modernizacije, jedan od izvora stvaranja izražajnog sredstva građanskog društva koje se tada pojavilo. U tom procesu narodni jezik je značio normu. Međutim, reforma jezika upala je u preterivanje: mnoge, jezički neprikladne stvorene reči, mnogi strani elementi, mnoge izreke i reči stvorene po stranim kalupima iskvarili su mađarski jezik, pa je Mađarska akademija nauka zadužila Gabora Sarvaša, dopisnog člana Akademije da uređuje časopis za negovanje jezika sa zadatkom da kanališe pravilan razvoj jezika. 15. januara 1872. godine otpočela je bitka — po ceni mnogih sukoba i rasprava — o čistoći jezika u časopisu „*Magyar Nyelvőr*“ koji nije bio usko stručno usmeren, već je bio namenjen široj javnosti. U programu časopisa, osim isticanja njegovog cilja, govori se i o tome da podaci o starom i narodnom jeziku treba da doprinesu raščišćavanju spornih pitanja, pa ih zbog toga treba prikupljati.

Urednik i oko njega okupljeni naučnici uspeali su da od časopisa „*Magyar Nyelvőr*“ stvore centralni časopis za istraživanje narodnog jezika; ovaj organ je decenijama važio i kao centar za lingvistička istraživanja uopšte i kao sredstvo obrazovanja naučnog podmlatka. Sarvaš i njegovi saradnici koristili su u mnogim svojim naučnim radovima i knjigama u tom časopisu objavljen dijalektološki i istorijsko-jezički materijal, a on sam je pored mnogobrojnih članaka, studija i etimoloških rasprava napisao i knjigu pod naslovom *A magyar igeidők* (Glagolska vremena u mađarskom jeziku).

Gabor Sarvaš i časopis čiji je on bio urednik, istoriju jezika i istraživanja dijalekata su primenjivali kao pomoćnu nauku u službi praktičnog negovanja jezika. Iz mnoštva prikupljenog materijala kasnije je izraslo delo *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (Rečnik istorije mađarskog jezika).

Sarvaš je ličnim primerom podsticao prikupljanje dijalektološke građe: u više mahova je učestvovao u terenskom radu i publikovao je svoja iskustva, na primer o dijalektima u Slavoniji, o dijalektima Čangova u Moldaviji i o jeziku stanovnika u Gečeju.

Sarvaševi saradnici su prikupili bogatu građu i o dijalektima naših krajeva i tako je časopis „*Magyar Nyelvőr*“ u mnogome doprineo upoznavanju dijalekata mađarskog jezika u našim krajevima.

Gabor Sarvaš i časopis čiji je on bio urednik u periodu od 1872. do 1895. godine, sa zasnivanjem dijalektoloških istraživanja sa naučnim pretenzijama predstavljaju značajno poglavlje i u opštoj istoriji nauke.

GÁBOR SZARVAS, HIS JOURNAL „MAGYAR NYELVÖR“, AND THE LANGUAGE OF POPULAR SPEECH

The introduction to this paper deals with the emergence of Szarvas's interest in folk and popular speech. Mention is made of the influence upon Szarvas of the dialectical and language norms he had brought with him from his native town, Ada, and also of the prevailing spirit of romanticism in Europe which inclined towards regarding the people and popular or folk traditions as the basic values of human culture. The spirit of the times encouraged an interest in popular culture which, it was felt, needed to be preserved from dying out through the gathering of material. Szarvas's interest in popular speech, however, was also affected by the reforms in the Hungarian language then being carried out, for in this movement popular speech was one of the focalpoints of modernization, one of the sources for the creation of a means of expression for the urban society which was then developing. In this process, the popular language represented the norm. The language reform, however, suffered from excesses: the Hungarian language became corrupted by many, linguistically unsound, neologisms, as well as numerous foreign importations — words and expressions moulded on the pattern of other languages. As a result, the Hungarian Academy of Sciences decided to appoint Gábor Szarvas, then a corresponding member of the Academy, as editor of a journal devoted to the

conservation of the language, his specific task being to direct the development of the language along its proper course. On 15 January 1872, after much conflict and debate, the battle for the preservation of the purity of the language began in the journal *Magyar Nyelvőr*, which was intended not for the specialist but for the general public. In outlining the aims of its study-programme, the journal also stressed the fact that material relating to old Hungarian and to the popular language would be of help in clearing up various controversial questions, and should therefore be gathered.

The editor and the scholars assisting him succeeded in turning the journal *Magyar Nyelvőr* into a publication of vital importance for the study of folk language and popular speech. For several decades, this journal also provided a focus for linguistic research in general and became an essential reference work for the training of younger linguists. In many of their books and language papers, Szarvas and his colleagues made use of the dialectical, historical and linguistic material published in the journal, and Szarvas himself, in addition to his numerous studies, articles, and etymological surveys, also published a book entitled *A magyar igeidők* (Verb Tenses in Hungarian).

Thanks to Szarvas and his journal, the history of the language and dialectical research developed into auxiliary disciplines of practical value in the furtherance of language conservation and improvement. This vast body of collated material later served as the basis for a comprehensive work entitled *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (Dictionary of the History of the Hungarian Language).

Szarvas himself personally encouraged the collection of dialectical material, both by his participation in a number of field studies and by the publication of his own research findings, for instance his studies on the dialects of Slavonia, the dialects of the Csángo's in Moldavia, and the language of the inhabitants of Göcse.

Szarvas's collaborators also gathered rich material on the dialects of certain regions of Yugoslavia, and so the *Magyar Nyelvőr* also made a considerable contribution to the understanding of Hungarian dialects in these parts.

The work of Gábor Szarvas and the journal of which he was editor from 1872—1895 led to the establishment of dialectical research on a scientific basis, and may be regarded as a significant chapter in the history of scientific advance in general.

FÜGGELÉK

ETO: 929 (035.3) (047.3)

AZ ELŐÍTÉLETEK BÍRÁLÓJA

BORI IMRE

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Azzal a megállapítással kezdeném*, hogy véleményem szerint a szerző, Láncz Irén egy korántsem könnyű feladatot fölöttébb sikeresen oldott meg ebben a Szarvas Gáborról írott kismonográfiájában.

Ha jól megnézzük, azt látjuk, hogy maga a téma volt az elsőrangú nehézség, szigorúan vett nyelvészeti kérdésekről kellett ugyanis a nagyközönség színvonalát figyelembe vevő módon szólni, miközben arról sem feledkezhetett meg, hogy ezek a nyelvészeti kérdések igazán éppen száz esztendővel ezelőtt voltak valóban időszerűek, akkor voltak égető és vitatott, nagy kérdéseket támasztó problémák. A szerző szerencsés módon talált rá arra az oly kívánatos arany középútra, amely a tudományos értekezés és a legjobb értelemben vett ismeretterjesztés területei között kanyarog. Mert nyilvánvalóan egyrészt az volt a feladata, hogy tárgyilagosan ismertesse a magyar neológia és ortológia között a múlt század második felében kirobbant nagy konfliktusnak a részleteit, hiszen Szarvas Gábor tudományos és nyelvművelő munkásságát éppen ezekből a részletekből lehet és szükséges összeállítani. Ugyanakkor nem kis feladat volt úgy foglalni állást száz esztendő tavolából ezekben a vitákban, hogy kitessek, valójában egyik tábornak sem volt igaza, de az igazság valamelyik részletét mindegyik képviselte. Szarvas Gábor tevékenységét is „megértő” bírálatban kellett tehát a szerzőnek részesítenie, kritikával és szükséges tudományos fenntartásokkal értelmezni a száz esztendővel ezelőtti nézeteit néhány fontos nyelvészeti kérdésben.

Illyenformán e kismonográfia írása közben adva volt egy pedagógiai-didaktikai feladat, szükséges volt egy nyelvtörténeti megvilágítású pályakép elkészítése, ami egyúttal tudománytörténeti szakkérdés is volt. Tudnunk kell közben azt is, nem is egy csapda leselkedett, Szarvas Gáboré is, ellenfeleié is. Láncz Irénnek sikerült tár-

* Elhangzott 1982. nov. 5-én, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia dísztermében megrendezett könyvbemutatón.

gyilagos képet rajzolnia nemcsak a tudós Szarvas Gáborról, hanem közvetve a XIX. század második felének nyelvészeti, s a nyelvészeti kérdésekkel összefonódott politikai elfogultságairól is, nem osztozva bennük a kismonográfiája szereplőivel. Láncz Irén Szarvas Gábort keményfejű, vallott igazságaihoz konokul ragaszkodó tudós-nak láttatta, olyannak, aki azonban jobban ragaszkodik a nyelvészeti igazsághoz, a nyelvészeti kérdésekben mutatkozó „objektív valósághoz”, mint a nemzeti szenvedélyekhez vagy a korszaknak nacionalista elfogultságaihoz, amelyek elsősorban Szarvas Gábor ellenfeleit jellemezték. Talán a legeklatánsabban a jövevényszavak kérdésében elfoglalt álláspontja mutatja ezt a tárgyilagosságra való törekvését a nyelvi jelenségek, főképp a nyelvtörténeti múlt kapcsán. Ennek alapján talán még azt az állítást is megkockáztathatnánk, hogy Szarvas Gábor volt a nyelvvel kapcsolatos nemzeti előítéletek legszenvédélyesebb bírálója a maga korában, s ő volt az, aki kemény kézzel rombolta is ezeket az illúziókat. S tette ezt olyan módon, hogy tévedései sem csökkenthetik tudománytörténeti jelentőségét, nézzük akár a nyelvismerőt, nyelvtudóst, akár pedig a tüzetes, rettenthetetlen polémikust.

Láncz Irén kismonográfiája többek között a fent elmondottak miatt is a Szarvas Gábor-jubileum legértékesebb hozadéka, megjelenését ezért örömmel üdvözölhetjük.

ETO: 929 (035.3) (047.3)

SZARVAS GÁBOR MUNKÁSSÁGA EGY KISMONOGRÁFIA TÜKRÉBEN

MATIJEVICS LAJOS

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Bármennyire közhelynek tűnik is, e rövid ismertetőnk* is év-számokkal kell kezdenünk. Nem az életrajzi adatok ismételése, fellelevenítése végett, hanem egészen másért. Számtalanszor elhangzott már közéletünkben olyan megfogalmazású kérdés, hogy az 1832. és az 1839. esztendő között eltelel adai időszak, Szarvas Gábor életének e hét éves szakasza, érdemel-e akkora tiszteletet és megbecsülést, mint amekkorát társadalmunk, egy város, egy tartomány, s egy több nemzetiségből ötvözőtt és közös forradalmi múlt-ra visszatekintő szocialista közösség tesz ennek érdekében. Nehéz volna mérlegelni a kérdések helytállóságát, jogosságát, mert Ada szülőttéről alig emlékszik meg néhány lexikon vagy néhány szűkszavú mondat a monográfiákban, írásait, nyelvtudományi munkáit, nyelvvédő beszédeit pedig csupán a nyelvészek s e diszciplína odaadó megszallottjai, búvárai olvassák különféle régi folyóiratokban, megsárgult füzetecskéikben. De százötven év távlatából nehéz is lenne bizonyítani a hét esztendő összhatását, befolyását. Használjuk ki azonban az alkalmat, hátha néhány mozzanattal mégis képesek leszünk érinteni, mit jelenthetett ez az időszak Szarvas Gábor életében. Ada, a szülőhely 1836-ban emelkedett mezővárosi rangra, ami abban az időben nem kis privilégium volt. Atmoszférája nemcsak gazdasági életére, hanem kultúrájára, művelődésére, lakosaira is kihatott. A település és környéke nyelvének szépsége és tisztasága szinte virágzott, mert később is (és mindmáig) nem egy nyelvész, nem egy nyelvjáráskutató, nem egy tudós szolt az Ada vidéki élő beszédéről és nyelvjárásról. De a magyar nyelv mellett élt és hallható volt a más ajkúak kommunikációja is, melyet a gyermek Szarvas Gábor a szülői házban eltanult édes anyanyelv mellett éppen olyan egyenértékűnek vélhetett, még ha nem is értette úgy, mint a sajátját, mert azt is adaiak, földiek, ismerősök — barátok, emberek ajkáról hallotta, felírta és becsülte. Az élet, a nyelv, a játszótársakkal való viszony pontosan azokban az években voltak

* Elhangzott 1982. nov. 5-én, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia dísztermében megrendezett könyvbemutatón.

sorsdöntő hatással a növendékre, amikor a legfogékonyabb a nyelvi érzék, és a legéberebben figyel a dolgokra anélkül, hogy figyelmeztetés vagy parancsszó kényszere alatt tenné ezt. Ez a hét esztendő építő, formáló ereje az az időszak, ami Szarvas Gábor életébe nagyon is beleszól. Ennek köszönhetjük, hogy kitartóan hitt az emberben, az ember jogaiban, hitt az anyanyelv és az anyanyelvek tisztaságának fontosságában, hitt a nyelv társadalmi szerepében. Erről tanúskodik az 1867-ben megírt *Magyartalanságok* című értekezése, az 1895-ben kiadott *Hazafiaskodás a tudományban* című munkája és a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. A *Nyelvőr* indulásakor bevezető cikkében többek között így nyilatkozik: „... akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben elkészíteni az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben lévő kérdéseket tüzes megvitatás által tisztázzuk...” A nyelvtörténet, a népnyelv, az irodalmi nyelv kérdése s ezek emberközpontúsága tehát mind összefonódik célkitűzésében, munkásságában. Ugyanakkor ne feledkezzünk meg nyelvtudásunk hibáiról sem, melyekből nagyon is okulhatunk valamenynyien. Bármennyire is erélyes hangon vitatkozott, s bárkiről is volt szó, ha meggyőzték, belátta tévedéseit, Szinnyi József szavaival élve egyaránt vállalta a „győző és a meggyőzött” szerepét. A nyelvet sikerült neki a tudományosság központjává tenni, az érdeklődés központjába helyezni, de úgy, hogy kis és nagy embereket rázott fel érdekében, s osztályérdek nélkül a közkincs rangjára emelni, megszüntetni azt a hatalmas úrt, amely az egyszerű nép és az uralkodó polgárság nyelvhasználatában szinte kezdettől fogva jelen volt. Felesége, Herrer Paula írja róla *Kapcsos könyvében*: „Boldog volt, ha kikerülhetett egy frázist, egy társadalmi hazugságot.” Magatartása, munkássága bizonyítja ezt a legjobban. Mert a nyelvben sohasem a pusztá grammatikát, a nyelvi jelek öncélú felsorakoztatását látta, hanem érezte emberközpontúságát, társadalmi lényegét. Tudta, hogy nyelvi egyenjogúság nélkül az ember nem boldogulhat, hogy minden nép és nemzet anyanyelvének megbecsülése létkérdés. Harcát, magatartását mondja el helyettünk Lánosz Irén könyve, amelyre már régóta várunk.

ETO: 0143

PROFESSIONAL PAPERS

SZARVAS GÁBOR CIKKEI A MAGYAR NYELVÖRBEN (1872–1895)

Csáki S. Piroska

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

E bibliográfia Szarvas Gábor írásait foglalja össze a *Nyelvőr* alapításától a szerző halálának évéig. A folyóirat későbbi kötetében is találhatunk még Szarvas Gábor írásokat, ezúttal azonban csak azokat mutatjuk be az olvasónak, amelyek az író életében láttak napvilágot.

A bibliográfia időrendi sorrendben sorolja fel a nagy nyelvész írásait, azzal, hogy az összefoglaló címmel megjelent, rovatokban közölt írásokat a rovatcím alatt közöltük (Kérdések és feleletek, stb.) A *Helyreigazítások*, *Magyarázatok* rovat szómagyarázatai gyakran nem egy szerző tollából eredtek. Ezeket a vitacikkeket is felvettük a bibliográfiába, ha Szarvas Gábor is részt vett a vitában. A vitapartnerek nevét nem tüntettük fel, csak azt a részt tartottuk fontosnak, amelyet Szarvas Gábor írt. Simonyi Zsigmond (*Emlékbeszéd Szarvas Gábor rendes tag felett.* — Budapest, MTA, 1912) részben összefoglalta Szarvas Gábor közreműködését a *Magyar Nyelvőrben*, de nem a teljesség igényével. Tőle tudjuk azonban, hogy nagyrészt Szarvas Gábor írta a *Nyelvőr* huszonöt kötetéhez való Nyelvőrkalauzban a Névtelenek rovatában felsorolt apró közléseket (kivéve a 8. kötetben levőket). Mivel ezek az írások nincsenek aláírva, ezúttal kihagytuk a bibliográfiából, csakúgy mint a többi feltételezhető, de nem jelzett cikkét.

SZARVAS GÁBOR CIKKEI A MAGYAR NYELVÖRBEN (1872–1895)

I. kötet 1872.

Petőfi „János vitézének” nyelve = 1. füzet, január 15. — 20–26 l.
A helyesírás néhány kérdése = február 15., 2. füzet. — [57]–64 l.
Jön, megy, hoz visz = február 15., 2. füzet. — 82–86 l.

Következetesség a helyesírásban = márc. 15., 3. füzet. — 106—109 l.
 A Ferencz legenda = máj. 15. 5. füzet. — 215—225 l.

június 15., 6. füzet. — 263—270 l.

július 15., 7. füzet. — 316—322 l.

október 15. 8. füzet. — 366—369 l.

november 15., 9. füzet. — 411—414 l.

Az idegen szók = július 15., 7. füzet. — [297]—303

[A magyar nyelv] A képviselőházban = október 15., 8. füzet. — 388—389.

Egy hirdetmény = október 15., 8. füzet. — 349—356 l.

november 15., 9. füzet. — 402—408 l.

[A magyar nyelv] Az iskolában = december 15., 10. füzet. — 471—475 l.

(Latin mondatban, Schultzs nyomán készítette Warga János, a körösi lyceumban bölcsész- és neveléstanár, a magy. tud. akadémia tagja. Negyedik javított kiadás)

Az új népköltési gyűjtemény = december 15. 10. füzet. — 453—461 l.

(Arany László és Gyulai Pál: Népköltési gyűjtemény 1-2. kötet)

II. kötet 1873.

Vízkereszt = január 15., 1. füzet. — 23—25 l.

Magyarosan = február 15., 2. füzet. — 54—59 l.

április 15., 4. füzet. — 157—161 l.

A helyes magyar kiejtés = március 15., 3. füzet. — [97]—103 l.

A Nyelvőr a sajtó ítélőszéke előtt = március 15., 3. füzet. — 120—122 l.

A magyar nyelv: a hírlapokban = július 15., 7. füzet. — 318—321 l.

Az új szók kérdése. Helynevek = augusztus 15., 8. füzet. — [337]—345 l.

Mielőtt = szeptember 15., 9. füzet. — 395—398 l.

A testrészek szerepe nyelvünkben = október 15., 10. füzet — 439—444 l.

A magyar nyelv az iskolában = november 15., 11. füzet. — 509—519 l.

A magyar nyelvbéli idegen szók. = november 15., 11. füzet. — 486—493 l.

december 15., 12. füzet. — 534—536 l.

Magyar nyelvtanok = november 15., 11. füzet. — 502—505 l.

1. (Magyar nyelvtan a középtanodák alsóbb osztályai számára)
 Írta Bodnár Zsigmond. — 2. javított kiadás

2. Kis magyar nyelvtan a népiskolák számára (Írta Répássy János)

3. Magyar nyelvtan népiskolák számára (Írta Stern Mór)

III. kötet 1874.

- A moldvai csángó nyelvről = január 15. 1. füzet. — [1]—6 l.
február 15., 2. füzet. — [49]—54 l.
(A második közlemény címe: A csángó nyelvről)
- Az ikes ragozás kérdése = január 15., 1. füzet. — 16—22 l.
február 15., 2. füzet. — 70—72 l.
augusztus 15., 8. füzet. — 347—351 l.
október 15., 10. füzet. — 438—441 l.
november 15., 11. füzet. — [481]—485 l.
december 15. — 12. füzet. — 537—539 l.
- Nyelvtudományi irodalom = június 15., 6. füzet. — 260—267 l.
(1. Az udvarszéki nyelvjárás ismertetése
2. Művelt magyar szófejtetés
3. Iskolai irodalmunk érdekében
4. Egy magyar nyelvtudományi munka a külföld ítélőszéke előtt)
- [A magyar nyelv] 2. A népies irodalomban = szeptember 15., 9. füzet. — 417—419 l.
- [A magyar nyelv] 3. Hírlapokban = szeptember 15., 9. füzet. — 419—421 l.
- [A magyar nyelv] 2. A természettudományokban = október 15., 10. füzet. — 462—464 l.
- Nyelvtudományféle = november 15., 11., füzet. — 505—506 l.
- Helyreigazítások. Magyarázatok : Juhszél = november 15., 11., füzet. — 506—507 l.
december 15., 12. füzet. — 549—551 l.
- A „húz” jelentésének egy csoportja a magyarban = december 15., 12. füzet. — [529]—533 l.

IV. kötet 1875.

- Ivad = február 15., 2. füzet. — 56—58 l.
(Budenz József aláírással. A tartalomjegyzékben Szarvas Gábor is szerzőként van feltüntetve)
- A nyelvújítás apológiája = május 15., 5. füzet. — 205—210 l.
június 15., 6. füzet. — 251—259 l.
július 15., 7. füzet. — 299—304 l.
augusztus 15., 8. füzet. — 345—354 l.
szeptember 15., 9. füzet. — 390—401 l.

V. kötet 1876.

- A szlavóniai tájszólás = január 15., 1. füzet. — 9—13 l.
február 15., 2. füzet. — 61—65 l.
- Nyelvtörténeti adatok: XVII. századi magyar okiratokban előforduló szavak = május 15., 5. füzet. — 207—210 l.
- Nyelvészeti tarkaságok = május 15., 5. füzet. — 214—218 l.

(A metanasta jászok magyar nemzetisége : Történeti tanulmány) Írta Dr Szombaty Ignác. — Győr, 1875

június 15., 6. füzet. — 257—261 l.

(Az ik-es ragozás kérdése. A rendőrség és a magyar nyelv; Vízholdó. Még egyszer a metanasta jászok)

A nyelvphilosophia = július 15., 7. füzet. — 309—315 l.

augusztus 15., 8. füzet. — 354—359 l.

szeptember 15., 9. füzet. — 404—410 l.

október 15., 10. füzet. — 451—458 l.

november 15., 11. füzet. — 495—500 l.

december 15., 12. füzet. — 544—551 l.

Zászló. Poroszló = július 15., 7. füzet. — [289]—293 l.

VI. kötet 1877.

Huszár = január 15., 1. füzet. — 26—27 l.

Leg. Náj = január 15., 1. füzet. — 39—40 l.

A magyar nyelv a szakirodalomban = február 15., 2. füzet. — 69—71 l.

A hatóságok magyar nyelve = február 15., 2. füzet. — 72—75 l.

Nyelvészeti tarkaságok = február 15., 2. füzet. — 75—78 l.

A szójavítás és a Fővárosi Lapok = március 15., 3. füzet. — 116—120 l.

INH/Nagy Gyula, Szarvas Gábor = március 15., 3. füzet. — 110—111 l.

Szó- és szólásmagyarázatok = március 15., 3. füzet. — 97—108 l.
(Tart. Garaboncza. Iszákos. Selejtes. Kíntorna. Platibokot mondani. Rédomba állni. Duskát inni.)

A magyar nyelv a hírlapirodalomban: Magyar Hírlap / Felelős szerkesztő Kuliffay Ede = június 15., 6. füzet. — 260—262 l.

Itkányos. Fánk. Iszák = szeptember 15., 9. füzet. — 414—415 l.

Kérdések a Nyelvőr dolgozó társaihoz = szeptember 15., 9. füzet. — 415 l.

Szó- és alakmagyarázatok = szeptember 15., 9. füzet. — 390 l.
(Kaczér. Paradicsom)

A magyar nyelv a természettudományokban = október 15., 10. füzet. — 451—458 l.

Szómagyarázatok = október 15., 10. füzet. — 437—444 l.

(Utcza. Márvány, Levente)

Hibázott kifejezések = november 15., 11. füzet. — 491—

(Bir valamivel. Adósságmegfizetés. Szolgálható)

Tisztáztuk a nézeteket = november 15., 11. füzet. — 501—512 l.

Válasz Kriesch János „Észrevételeire” = november 15., 11. füzet. — 513—514 l.

Nyelvészeti tarkaságok : Egy tudnyelvész = december 15., 12. füzet. — 557—562 l.

Telephon. = december 15., 12. füzet. — 555—557 l.

VII. kötet 1878.

- A magyar nyelv szótára : Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János I. = január 15., 1. füzet. — 13—21 l.
február 15., 2. füzet. — 65—74 l.
március 15., 3. füzet. — 107—113 l.
április 15., 4. füzet. — 153—159 l.
május 15., 5. füzet. — 197—209 l.
június 15., 6. füzet. — 248—256 l.
július 15., 7. füzet. — 301—308 l.
augusztus 15. 8. füzet. — 360—365 l.
szeptember 15., 9. füzet. — 392—400 l.
október 15., 10. füzet. — 444—455 l.
november 15., 11. füzet. — 495—501 l.
december 15., 12. füzet. — 547—557 l.
Ostábla = július 15., 7. füzet. — [289]—291 l.
Redő, Ráncz = szeptember 15., 9. füzet. — [384]—389 l.

VIII. kötet 1879.

- Neológiai kurjantások = január 15., 1. füzet. — [1]—7 l.
A magyar nyelv szótára : Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János = január 15., 1. füzet. — 11—23 l.
A Fővárosi Lapok, a logika és a nyelvészet = március 15., 3. füzet. — 128—132 l.
A Nyelvőr és a szépirodalom = április 15., 4. füzet. — [145]—152 l.
május 15., 5. füzet. — [193]—201 l.
június 15., 6. füzet. — [241]—250 l.
Nyelvészeti tarkaságok = május 15., 5. füzet. — 219—224 l.

IX. kötet 1880.

(Nem jelent meg egy írás sem a Nyelvőrben Szarvas Gábortól)

X. kötet 1881.

- A névmagyarosítás kérdése = január 15., 1. füzet. — [1]—5 l.
Ballagi Mór és a magyar nyelv = február 15., 2. füzet. — 59—69 l.
március 15., 3. füzet. — 107—113 l.
április 15., 4. füzet. — 158—167 l.
május 15., 5. füzet. — 206—213 l.
június 15., 6. füzet. — 257—264 l.
augusztus 15., 8. füzet. — 353—361 l.
szeptember 15., 9. füzet. — 399—405 l.
október 15., 10. füzet. — 447—458 l.
november 15., 11. füzet. — 496—507 l.
december 15., 12. füzet. — 533—543 l.

- A polgári iskolának és rokonainak = március 15., 3. füzet. — 115—120 l.
 május 15., 5. füzet. — 221—225 l.
 Nyelvújítási adatok = május 15., 5. füzet. — 215—219 l.
 Szófejtések: Tímár = október 15., 10. füzet. — [433]—439 l.
 Délibábos nyelvészek = október 15., 10. füzet. — 466—468 l.
 (R. Ensel Sándor, Rácz Károly)
 Fatum est = december 15., 12. füzet. — 553—557 l.
 Helyreigazítások. Magyarázatok: Dicsedelem = december 15., 12. füzet. — 558—559 l.

XI. kötet 1882.

- Értsük meg egymást! = január 15., 1. füzet. — [1]—6 l.
 február 15., 2. füzet. — [49]—55 l.
 március 15., 3. füzet. — [97]—103 l.
 A magyar nyelvbeli szláv szók. Egybeállította Miklosich Ferenc =
 február 15., 2. füzet. — 68—73 l.
 március 15., 3. füzet. — 114—121 l.
 április 15., 4. füzet. — 161—169 l.
 május 15., 5. füzet. — 219—225 l.
 június 15., 6. füzet. — 268—273 l.
 július 15., 7. füzet. — 316—321 l.
 augusztus 15., 8. füzet. — 359—366 l.
 szeptember 15., 9. füzet. — 411—417 l.
 október 15., 10. füzet. — 456—459 l.
 november 15., 11. füzet. — 511—515 l.
 december 15., 12. füzet. — 563—568 l.
 Kérdések s feleletek = február 15., 2. füzet. — 88—89 l.
 április 14., 4. füzet. — 181—184 l.
 május 15., 5. füzet. — 234—236 l.
 június 15., 6. füzet. — 281—282 l.
 július 15., 7. füzet. — 331—332 l.
 szeptember 15., 9. füzet. — 422—423 l.
 december 15., 12. füzet. — 570—571 l.
 (A második közléstől a cím: Kérdések és feleletek)
 Helyreigazítások. Magyarázatok = április 15., 4. füzet. — 178—180 l.
 május 15., 5. füzet. — 232—234 l.
 november 15., 11. füzet. [Épen, Czinkos]. — 520—523 l.
 Szófejtések = április 15., 4. füzet. — Bitang: 151 l.
 október 15., 10. füzet. — Czinkos: 445—449 l.
 Lesz, leend = november 15., 11. füzet. — 494—498 l.

XII. kötet 1883.

- A nyelvigazítások = január 15., 1. füzet. — 12—21 l.
 A magyar nyelv a napi sajtóban = január 15., 1. füzet. — 27—30 l.

- Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 36—38 l.
 március 15., 3. füzet. — 134—135 l.
 október 15., 10. füzet. — 468—469 l.
 Accusativus—nominativus = március 15., 3. füzet. — 130—131 l.
 Aprólékok. A szógyártás = március 15., 3. füzet. — 132 l. A magyar nyelv szókincse. — 132—133 l.
 Szómagyarázatok: Trágya = április 15., 4. füzet. — 155—158 l.
 Szómagyarázatok: Kőcze = május 15., 5. füzet. — [193]—197 l.
 Szómagyarázatok: Kagyló = augusztus 15., 8. füzet. — [337]—339 l.
 Szómagyarázatok: Csákó = november 15., 11. füzet. — [481]—485 l.
 Szómagyarázatok: Viheder = december 15., 12. füzet. — [529]—532 l. Rét, réteg: 532—534 l.
 Szógyeztetések: zaj = június 15., 6. füzet. — [241]—244 l.
 Helyreigazítások. Magyarázatok = augusztus 15., 8. füzet, Timár, továr; timsó, timfű: 369—370 l. november 15., 11. füzet. — Elismer: 519—520 l.

XIII. kötet 1884.

- Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 39—41 l.
 Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — Ezten. — -mányoz, - ményez. — 32—33 l.
 február 15., 2. füzet. — Réteg: 82—83 l.
 május 15., 5. füzet. — Illa berek: 228—231 l.
 június 15., 6. füzet. — Csoma: 271—273 l. Ezten: 273—275 l.
 Kalap: 275 l.
 július 15., 7. füzet: Igazoló adatok: 322—324 l.
 október 15., 10. füzet. — Éhomra: 459—460. Föveg: 460—462. Linkába: 462—464 l.
 november 15., 11. füzet. — Csentész, Bojtár: 518—519 l.
 december 15., 12. füzet. — Gyaksa: 558—559 l. Házasodik: 559—561 l. Melleszt: 561—562 l. Bojtár: 562—564 l.
 A törvény nyelve = március 15., 3. füzet. — 140—144 l.
 Szómagyarázatok: Egy idegen szócsalád = március 15., 3. füzet. — [97]—103 l.
 április 15., 4. füzet. — Filkó: 152—155 l.
 Kazinczy és a Nyelvőr = november 15., 11. füzet. — 506—509 l.

XIV. kötet 1885.

- A „czápa“ családja és származása = január 15., 1. füzet. — [1]—9 l.
 Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 39—41 l.
 szeptember 15., 9. füzet. — 410—421 l.
 december 15., 12. füzet. — 558—564 l.
 Szólásmagyarázatok: Dugába dőlt = február 15., 2. füzet. — [49]—52 l.

- Die slav. elemente im magyarischen. — Von dr Fr. Miklosich.
Zweite auflage. Besorgt und eingeleitet von dr L. Wagner =
február 15., 2. füzet. — 73—78 l. (Könyvismertető).
- Helyreigazítások. Magyarázatok = március 15., 3. füzet. — Emeng:
135—136 l.
május 15., 5. füzet. — Gyaksa: 223 l. Finom: 224 l.
szeptember 15., 9. füzet. — Használatos, járatos: 406—409 l.
Egy kifejezésünk magyarázatához: 409—410 l.
október 15., 10. füzet. — Petten: 464—465 l.
november 15., 11. füzet. — Tenyésztő növények: 508—510.
Tájékoztató: 510—511 l.
december 15., 12. füzet: Helytelen magyarázatok: 556—558 l.
- Szómagyarázatok: Pipere = április 15., 4. füzet. — [145]—149 l.
- Szómagyarázatok = november 15., 11. füzet. — Dorbézól: 488—
490.
- Kesztyű: 491—492 l. Torzsa, törzsök: 493—496 l.
december 15., 12. füzet. — Nosza: 537—543 l.
- A német kölcsönszók — május 15., 5. füzet. — [193]—199 l.
- Germán elemek a magyarban / Irta Vizoly Zakariás = július 15.,
7. füzet. — 317—321 l. (Könyvismertető).

XV. kötet 1886.

- A magyar mutató névmás = január 15., 1. füzet. — 4—16 l.
- Kérdések és feleletek = január 15. 1. füzet. — 34—37 l.
február 15., 2. füzet. — 80—84 l.
március 15., 3. füzet. — 134—137 l.
április 15., 4. füzet. — 176—179 l.
május 15., 5. füzet. — 224—227 l.
július 15., 7. füzet. — 315—317 l.
október 15., 10. füzet. — 462—468 l.
november 15., 11. füzet. — 511—513 l.
- Helyreigazítások. Magyarázatok = február 15., 2. füzet. — Füge:
75—77 l.
Helytelen magyarázatok: 77—80 l.
március 15., 3. füzet. — Két kihalt szó: 127—130 l. Hallgass
szám, nem fáj fejem: 130—131 l.
április 15., 4. füzet. — Viszett: 172—173 l. Ötletfélék. „Csir-
kefogó”: 173—175 l. Egy metafora eredete: 176 l.
május 16., 5. füzet. — Senkel: 222—223 l.
június 15., 6. füzet. — Fika: 271—272 l. Aladár: 272—274 l.
augusztus 15., 8. füzet. — Előír: 357—358 l. Kemencze, ké-
mény: 358—359 l. Buta: 360—363 l.
szeptember 15., 9. füzet. — Úgy-mint: 412—416 l.
október 15., 10. füzet. — Fehérje. Verőér: 457—458 l. Szó-
rendi különösségek: 458—460 l.
november 15., 11. füzet. — Szegfű: 502—506 l.

- december 15., 12. füzet. — Pótló észrevételek: 558—559 l.
Balga: 560—561 l.
- Szómagyarázatok. Két kihalt szó = február 15., 2. füzet. — [49]—57 l.
- Szómagyarázatok. Egy megifjodott szavunk = május 15., 5. füzet. — [193]—198 l.
- Válasz Hunfalvy Pál úrnak = július 15., 7. füzet. — 318—322 l.
- Adalékok a nyelvújítás történetéhez = augusztus 15., 8. füzet. — 368—370 l.
- Szólásmagyarázatok: Egy a szoba a kemenczével = szeptember 15., 9. füzet. — [385]—391 l.
- XVI. kötet 1887.*
- Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — Kegyelet: 32—34 l.
- február 15., 2. füzet. — Békéllik: 74—78 l.
- április 15., 4. füzet. — Billikom: 178—181 l.
- május 15., 5. füzet. — Ysa: 217—219 l. Pulyka: 222—226 l.
- Góbé:, kópé: 226—227 l.
- július 15., 7. füzet. — Csirke: 320—321 l.
- szeptember 15., 9. füzet. — A szótövek kérdéséhez: 421—423 l.
- november 15., 11. füzet. — Egy rejtelmes szó: 511—512 l.
- Csikle: 512—513 l.
- december 15., 12. füzet: Büszke: 555—556. Borza: 556—557.
- Az idegen kecs: 558 l.
- Hírlapjaink magyarsága = január 15., 1. füzet. — 21—29 l.
- február 15., 2. füzet. — 66—68 l.
- Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 36—38 l.
- augusztus 15., 8. füzet. — 365—372 l.
- december 15., 12. füzet. — 560—570 l.
- Irodalom: Hadüzenet az ikes ragozásnak = március 15., 3. füzet. — 115—119 l.
- (Takács István: Nyelvünk ikes igéi és a Révai szabálya. — 1877. Bírálat).
- Irodalom: A magyar műveltség oláh ajándék = március 15., 3. füzet. — 119—124 l.
- (Hunfalvy Pál: A rumun nyelv = Nyelvtudományi Közlemények, XIV. Bírálat).
- A nyelvészet furcsaságai = április 15., 4. füzet. — 160—170 l.
- A magyar szó a német ember ajkán: Harff Arnold följegyzései a magyar nyelvről 1496—1499 / Thallóczy Lajos = április 15. 4. füzet. — 170—172 l. Szarvas Gábor megjegyzései, magyarázatai a cikkhez: 172—175 l.
- Szómagyarázatok = július 15., 7. füzet. — Bitság: 291—295 l.
- december 15., 12. füzet. — Torz, torzít. — [529]—533 l.
- Egy szemenszedett germanizmus = augusztus 15., 8. füzet. — 361—365 l.

Kiktől tanulta a magyar a dohányzást = szeptember 15., 9. füzet.
— 385—393 l.

XVII. kötet 1888.

Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 31—35 l.
szeptember 15., 9. füzet. — 407—413 l.

Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — Követ-
költ, kelt: 27 l. Dal: 27 l. Csék: 28 l. Tanítók: 30 l.

február 15., 2. füzet. — Dal: 81—84 l. Tanítók: 84—85 l.

Alkoss, gyarapíts: 85 l. p

március 15., 3. füzet. — A ritkaságok tárából: 124—126 l.
Fityúr: 126—129 l.

április 15., 4. füzet. — Bodza, csúz: 166—169 l. Lepke, csep-
ke?: 169—170 l. Ritkább szók: 171 l.

május 15., 5. füzet. — Kótyag: 214—216 l. Csirág: 216—
218 l. Cserebogár: 219—221 l.

augusztus 15., 8. füzet. — Egy kifejezésünk magyarázata:
363—365 l. Tömkeleg: 365—369 l.

szeptember 15., 9. füzet. — Netalán: 405—406 l.

október 15., 10. füzet. — Máglás: 450—451 l.

november 15., 11. füzet. — Beéri valamiből? 513 l.

Mire való a Nyelvtörténeti szótár? = szeptember 15., 9. füzet. —
[385]—392 l.

Mit beszél a „göncöl“ csillag? = október 15., 10. füzet. — [433]
—438 l.

Válasz = október 15., 10. füzet. — 456—459 l.

(Nyílt levél a „Nyelvtörténeti szótár“ t. szerkesztőihöz (La-
kath Sándor).

XVIII. kötet 1889.

Pótoljuk a hiányokat = január 15., 1. füzet. — 32—33 l.
(A Nyelvtörténeti Szótár tartalmára vonatkozik).

Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — Zárójel:
29 l. Egy betű hang nélkül: 29—33 l.

február 15., 2. füzet. — Hibás olvasatok és értelmezések:
82—85 l.

március 15., 3. füzet. — Szőnyegre hozatott: 132—133 l. Ara:
133—135 l. Valahol: 135 l. Nádra: 135—136 l. Gőzü: 136—
137 l.

április 15., 4. füzet. — „Szállok az úrnak“: 178 l. Bécs: 180 l.

június 15., 6. füzet. — Ritka szók: 273—276 l. Szállok az
úrnak!: 276—283 l.

augusztus 15., 8. füzet. — Döröcköl: 366—367 l. Safarina:
367—368 l.

október 15., 10. füzet. — A hangzóilleszkedéshez: 461 l.

- Nemtő: 461—462 l. Lépcel: 463—464 l. Döntő magyarok: 464. Szállók az úrnak: 464—466 l.
 november 15., 11. füzet. — Hattyja. Dal. Lak. Meny. Gyakoriság: 518—519 l.
 december 15., 12. füzet. — Méltóztatik: 563—565 l. Csámesz: 566—567 l.
- Kérdések és feleletek = május 15., 5. füzet. — 228—231 l.
 október 15., 10. füzet. — 466—470 l.
 november 15., 11. füzet. — 519—522 l.
- A pótolhatatlanok = február 15., 2. füzet. — [49]—61 l.
- Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk = február 15., 2. füzet. — 69—76 l.
- Szómagyarázatok: Dédelget = április 15., 4. füzet. — [145]—152 l.
- A kik a magyar nép nevében beszélnek = április 15., 4. füzet. — 165—172 l.
- Hasonlíthatatlan gyöngyök = május 15., 5. füzet. — 217—223 l.
- A nyelvagzdagodás = június 15., 6. füzet. — 265—273 l.
- Egy legjelesebb magyar író = július 15., 7. füzet. — 318—327 l.
 (Peterdi-Prém József fordításáról. Quisisana / Irta Spielhagen Frigyes; Fordította Peterdi-Prém József. — Bpest, Révai Testvérek).

XIX. kötet 1890.

- Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — El kell menjek: 30—31 l. Kiír: 32—33 l. Szófia — beszéd: 34—35 l.
 Díb-dáb: 35—36 l. Ímmel-ámmal: 36—37 l.
- február 15., 2. füzet. — Réteg: 79—81 l. Lurkó: 81—82 l.
- március 15., 3. füzet. — Pinty: 129—130 l. A megifjuhodott nyelvből: 130—131 l. Szerelmes levél: 131—132 l.
- április 15., 4. füzet. — Nyelvörbeli tévedések: 179—180 l.
 Ledér: 180—182 l.
- május 15., 5. füzet. — Kivehető az értelem. Lón fordítva. Bir valamivel: 225—228 l.
- június 15., 6. füzet. — Ledér: 273—278 l. Kukrejt: 280—285 l.
- július 15., 7. füzet. — „Ál“-e vagy „íroz“?: 324—325 l.
 Nyelvörbeli tévedések: 325—328 l. A sajtóhiba: 328—329 l.
- október 15., 10. füzet. — Zarándok: 472—474 l. Katika: 474 476 l. Rocska: 476 l.
- november 15., 11. füzet. — Sudár: 518—519 l.
- december 15., 12. füzet. — Egyalakosok: 571—572 l.
- Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 37—39 l.
 március 15., 3. füzet. — 132—134 l.
- Szómagyarázatok = március 15., 3. füzet. — Pereputty: [97]—100 l. Dölyf: 101—102 l. Nemmén, nemmen: 102—105 l. Aglamos, agglamos: 105—107 l.

augusztus 15., 8. füzet. — Derce: 340—344 l.

september 15., 9. füzet: Zarándok: [385]—389 l.

A magyar nyelv az egyházi irodalomban = március 15., 3. füzet.
— 118—121 l.

XX. kötet 1891.

Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — Pótlék
szók és magyarázatok: 31—34 l.

március 15., 3. füzet. — Túl a dunai: 130—131 l. Konty:
132 l. Boncol: 136 l.

április 15., 4. füzet. — Túladunai, túlatiszai: 181—183 l.

május 15., 5. füzet. — Tettetés, tetetés: 230—233 l.

július 15., 7. füzet. — Havasság: 332—333 l. Zajlik: 334—
335 l.

augusztus 15., 8. füzet. — Túladunai: 378—379 l.

október 15., 10. füzet. — Föl lett fújva: 472—473 l. Packáz,
pacika: 473—475 l.

november 15., 11. füzet. — Föl lett fújva: 522—523 l. Dom-
bézol: 524 l.

Kérdések és feleletek = március 15., 3. füzet. — 136—139 l.

június 15., 6. füzet. — 275—283 l.

Összehasonlítás és nyelvtörténet = július 15., 7. füzet. — [289]—
292 l.

A Nyelvtörténeti szótár és a kritika — július 15., 7. füzet. — 308
—320 l. (Könyvismertetés, bírálat).

Kombináló szóalkotás = október 15., 10. füzet. — 450—458 l.

A Budapesti Hírlapnak = november 15., 11. füzet. — 509—517 l.

Szómagyarázatok = december 15., 12. füzet. — Falka: [529]—532 l.
Pazarol: 532—534 l.

A c és cz mérközése = december 15., 12. füzet. — 545—553 l.

XXI. kötet 1892.

Szómagyarázatok = január 15., 1. füzet. — A „botrány“ és elő-
dei: [1]—6 l.

május 15., 5. füzet. — Tű: [193]—197 l. Ripők: 198—199 l.

július 15., 7. füzet. — Négy magyar tulajdonnév: 293—295 l.

A szűz magyar nyelv = január 15., 1. füzet. — 15—21 l.

Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — Vellal:
28—30 l. Ritka szópár: 30—31 l.

április 15., 4. füzet. — Vakszem: 185—186 l.

június 15., 6. füzet. — Közvetetlen, közvetlen, közletlen: 270
—272 l. Kereskedelmi középiskola. Siketnémák, váci inté-
zete: 272—273 l. Kaland: 274 l. Csurapé: 276—278 l.

július 15., 7. füzet. — Akolbolít, kiakolbolít: 316—318 l. Pap:
318 l. Nál nagyobb, annál nagyobb: 318—319 l.

augusztus 15., 8. füzet. — Zsolozsma: 375—379 l.

október 15., 10. füzet. — Héthő: 471 l.

- december 15., 12. füzet. — Sík legelőcske: 568—571 l.
 Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 31—36 l.
 február 15., 2. füzet. — 81—88 l.
 április 15., 4. füzet. — 186—191 l.
 május 15., 5. füzet. — 235—238 l.
 július 15., 7. füzet. — 322—328 l.
 október 15., 10. füzet. — 472—474 l.
 november 15., 11. füzet. — 515—518 l.
 december 15., 12. füzet. — 574—578 l.
 Szó-, alak- és szólás magyarázatok: A határozatlan névmások és határozók = április 15., 4. füzet. — [145]—151 l.
 Az egyetem magyarsága = szeptember 15., 9. füzet. — 399—408 l.
 Elkeresztelések = október 15., 10. füzet. — 448—451 l.
 Fordítóink magyarsága = december 15., 12. füzet. — 544—549 l.

XXII. kötet 1893.

- A „ch” hang = január 15., 1. füzet. — 19—22 l.
 Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — Tárnok: 40—43 l.
 február 15., 2. füzet. — Átalvető. Jóllehet: 85 l.
 április 15., 4. füzet. — Új vendég: 185—186 l. Tesz. Tökell: 186—189 l.
 július 15., 7. füzet. — Bolyók, bolyóka, bolyókás: 326—327 l.
 Szélhámos: 327—329 l.
 augusztus 15., 8. füzet. — Szélhámos: 374—375 l.
 november 15., 11. füzet. — Fitying: 509—510. Föltételez: 510 l.
 december 15., 12. füzet. — Az a bizonyos csomó, meg az a bizonyos pohár: 567—568 l. A fölképezett Budapesti Szemle: 568—569 l.
 Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 43—47 l.
 március 15., 3. füzet. — 137—139 l.
 április 15., 4. füzet. — 189—191 l.
 május 15., 5. füzet. — 228—236 l.
 június 15., 6. füzet. — 280—282 l.
 szeptember 15., 9. füzet. — 425—427 l.
 november 15., 11. füzet. — 513—517 l.
 december 15., 12. füzet. — 569—572 l.
 Szómagyarázatok = március 15., 3. füzet. — Pöce: [97]—103 l.
 április 15., 4. füzet. — Kantair: [145]—150 l. Csaba íre: 150—152 l.
 A magyar hangrendszer = szeptember 15., 9. füzet. — 392—398 l.
 Keressétek az igazságot = október 15., 10. füzet. — 440—448 l.
 november 15., 11. füzet. — 493—498 l.
 december 15., 12. füzet. — 539—547 l.
 „Reg” és „monda” = október 15., 10. füzet. — 451—455 l.

Az idegen szók használata és írása = november 15., 11. füzet. — [481]—489 l.
december 15., 12. füzet. — [529]—535 l.

XXIII. kötet 1894.

A furfangos ortológus = január 15., 1. füzet. — 16—22 l.
Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 34—37 l.
február 15., 2. füzet. — 84—92 l.
július 15., 7. füzet. — 320—326 l.
szeptember 15., 9. füzet. — 420—428 l.
december 15., 12. füzet. — 566—569 l.
A Budapesti Szemle és a Nyelvőr = február 15., 2. füzet. — 72—78 l.
Helyreigazítások. Magyarázatok = február 15., 2. füzet. — Végyszó: 83 l.
március 15., 3. füzet. — Kész van: 135—140 l.
április 15., 4. füzet. — Magyar külföldiek: 188—190 l.
május 15., 5. füzet. — Leleplezés: 226 l. Kész van: 230—233 l.
június 15., 6. füzet. — Redő: 274—275 l. Mafla: 275 l. A Kossuth-név: 277 l. Külföldi magyarok: 280—281 l.
szeptember 15., 9. füzet. — Redő: 417—420 l.
november 15., 11. füzet. — Székfű: 525 l.
december 15., 12. füzet. — Külföldi magyarok: 560—561 l.
Két döntő fontosságú szó: 563—565 l. Egy üldözőbe vett betű: 565—566 l.
S mi nem tudnánk latinul? = március 15., 3. füzet. — 124—130 l.
Kész van = április 15., 4. füzet. — 174—177 l. (Nyelvhelyességi vita).
Szómagyarázatok: Díj, díja = május 15., 5. füzet. — 194—198 l.
Szólásmagyarázatok: Követ fújni = szeptember 15., 9. füzet. — [385]—390 l.
Német vendégszók = november 15., 11. füzet. — 515—521 l.
A „redő” eredete s története = december 15., 12. füzet. — 540—550 l.

XXIX. kötet 1895.

Hazafiaskodás a tudományban = január 15., 1. füzet. — 1—14 l.
Helyreigazítások. Magyarázatok = január 15., 1. füzet. — 36—43 l.
április 15., 4. füzet. — Olasz vendégszók: 183—185 l.
május 15., 5. füzet. — Visszája helyett a fonákja: 229—230 l.
június 15., 6. füzet. — Kommandál: 277—278 l.
július 15., 7. füzet. — Kolonc, külön: 322—324 l.
augusztus 15., 8. füzet. — Fogatlan szó:
szeptember 15., 9. füzet. — zsákmány: 428 l.

Kérdések és feleletek = január 15., 1. füzet. — 44—47 1.

március 15., 3. füzet — 131—137 1.

május 15., 5. füzet. — 230—233 1.

június 15., 6. füzet. — 282—285 1.

Haragos levél =május 15., 5. füzet. — 233—239 1. (Szász Károllyal folyó vita)

A három tanács: Életrajztöredék = november 15., 11. füzet. — 490—500 1

Magyartalanságok = november 1., 11. füzet. — 501—536 1.

KONTRASZTÍV NYELVÉ- SZETI ÉRTEKEZLET

ETO: 0613

MEGNYITÓ

BOSNYÁK ISTVÁN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Tisztelt kollégák, kedves vendégek!*

Megtisztelés a számomra, hogy értekezletünk titkárságának nevében, vagyis A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete munkatársainak nevében üdvözölhetem e jeles találkozó belgrádi, ljubljanai, pulai, szarajevói, szkopjei, újvidéki, vranjei és zágrábi nyelvészeit és sikeres munkát kívánhatok mindannyiuknak.

Intézetünket már azzal is megtisztelés érte, hogy rábízták e rendezvény megszervezésének irányítását, azon munkálatok koordinálását, amelyeket közösen végeztünk el az Alkalmazott Nyelvészet Vajdasági Társaságával és az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Délszláv Nyelvek Intézete, továbbá Szlovakisztikai Intézete meg az Idegen Nyelvek és Irodalmak Intézete munkatársaival.

Nem lévén nyelvész, talán nem lesz szerénytelenség föltételeznem, hogy Intézetünk lingvistáit nyilván nem egészen véletlenül érte e jelentős megtiszteltetés. Hiszen az irodalom- és művelődéstörténeti, illetve néprajzi komparatiztika mellett az összehasonlító nyelvészet is szerves alkotóeleme Intézetünk alapító- és programdokumentumainak meg mindennapi, csakhamar a huszonötödik évébe lépő gyakorlatának. Így aztán nyelvészeink is úgy tanulmányozzák a magyar nyelv múltját és jelenét, különösen pedig a jugoszláviai magyarok nyelvét, hogy eközben természetszerű nyíltságot tanúsítanak soknyelvű közösségünk lingvisztikai valóságával szemben.

Természetszerű nyíltságot, hiszen a magyar nyelv összevető vizsgálata a soknyelvű Vajdaságban nem valami különleges napipolitikai imperativus, hanem logikus következménye annak az alapvető *szakmai* felismerésnek, hogy ez a nyelv sem — mint Tartományunk egyetlen más nyelve sem — holmi légmentes elszigeteltségben él és fejlődik, hanem állandó, mindennapi kapcsolatban

* Elhangzott a kontrasztív nyelvészeti kutatások II. országos értekezlete (1982. dec. 10–11.) megnyitójaként. Alább az értekezlet referátumaiból közlünk. (A szerk.)

szűkebb társadalmi közösségünk más nemzeteknek és nemzetiségeknek nyelvével. E természetszerű szakmai fölismerés természetszerű eredményeként emelhetem ki egyéb intézeti kiadványaink sorából a szerbhorvát és a magyar nyelv kontrasztív nyelvtanának sorozatát.

Ama laikus, ám mély meggyőződésben, hogy értekezletünk általános és parciális kérdéskörei, vagyis a nyelvek kontrasztív vizsgálatának elméleti és módszertani problémái, a fordítómunka és a nem anyanyelvek tanításának kontrasztív kérdései, a társadalmi-politikai és a nemzeti viszonyokkal kapcsolatos terminológia a mi soknyelvű vajdasági közösségünkben a szakmai és tudományos fontosság mellett tágabb társadalmi, interetnikai és művelődési fontossággal is bír —, ebben a meggyőződésben még egyszer szívélyesen köszöntöm referenseinket és vendégeinket, s termékeny munkát kívánok az egész tanácskozásnak.

ETO: 801.73

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

SZÖVEGNYELVÉSZET ÉS SZÖVEGKAPCSOLÓDÁS

MIROSLAV DUDOK

Szlovakisztikai Intézet, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

1. Már szinte két évtizede van fellendülőben a szövegnyelvészet (szövegelmélet, szövegtan és még sorolhatnánk a különböző szerzők terminusait), amely hallgatólágosan a klasszikus strukturalista nyelvészet néhány olyan elméletét fedezte fel újra, amelyek szerint a mondattani és egyáltalán a nyelvi vizsgálatoknak nem kellene a mondat szintjén befejeződniük. A mondat szintjén túli vizsgálatok nagy érdeklődést váltottak ki korunk legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó nyelvészeinek körében. Ez a szövegnyelvészeti érdeklődés azonban az 1960-as évektől máig nem túl sok konkrét eredményt hozott, hiszen főleg a kutatási programok és tervezetek¹ kidolgozására szorítkozott, viszont keveset tett a szöveg szerkezeti hierarchiája kérdéseinek tisztázásáért és a konkrét szöveg komplex elemzési módszereinek kidolgozása terén. A maguk módján jelentős részmunkálatok, projektumok, ígéretes tanulmányok egész sora mellett is (soroljunk fel a szerzők közül néhányat csak taláломra: M. Bense, F. Deneš, T.A. van Dijk, W. Drenslér, E. Gülick, W. Harweg, K. Hausenblas, H. Inseberg, Petőfi S. János, stb.), egyesek túl korán léptek a nyelvészeti nyilvánosság elé összefoglaló tanulmányokkal, szintézisekkel.² Tanulmányaikban a szövegnyelvészet problematikájának alaposságra törekvő letisztázása mellett is sok ellentmondásos megfogalmazást, elméletet találunk. Így például T.A. van Dijk a „szöveggrammatikának” a mélyszerkezet felőli kialakítása szükségességéből indul ki, és miután konstatálja, hogy maguk a „mondatszintű grammatikák” sok kérdést fel sem ölelnek, ad literam módon egyszer csak a mondattani kérdéseket kezdi tárgyalni, leszögezve, hogy „a szöveg mélyszerkezete analóg vonásokat mutat a mondat mélyszerkezetével”. (T.A. van Dijk, 1972. 142. l.).

¹ Például P. Sgall: K programu lingvistiky textu, *Slovo a slovesnost*, 34, 1973, 39–43.

² Elég néhány címet említenünk, így R. Harweg: *Pronomie und Textkonstitution*, München 1968.; Petőfi S. J.: *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*, Frankfurt, 1971, T. A. van Dijk: *Some Aspects of Text Grammar*, Hága, 1972, stb.

A szövegnyelvészet a szöveget nem a mondatok pusztá halma-zának, hanem egész szerkezeti egységnek tekinti. A nyelvi közlés szövegben valósul meg a kommunikációs partnerek között; a közlés, ismeretszerzés, a kívánság, az interakció sajátos szövegtípusként manifesztálódik, és éppilyen konkrét módon leképezhető a párbeszéd is. A szövegalkotás és -befogadás (megértés) mindig társadalmi alaphelyzetekhez kötött (1. Viehweger, 1977.), így a szövegszervező-dés alapkérdéssé vált, mint ahogy ez korábban már a sztilisztikában, irodalomelméletben és az egyéb tudományágak egész sorában — mint például az informatikában, dokumentációelméletben, gépi adatfeldolgozásban és az alkalmazott tudományok egész sorában — le-játszódott.

Valószínűleg épp a tudományközi megközelíthetőségnek, a sok-felé alapállásnak tudható be, hogy magát a szöveget is nagyon sokféleképpen interpretálják. Már a szöveg meghatározásait is egész tagolt skálává, haladvánnyá rendezhetjük, és maga a szövegnyelvészet is több szempontot vesz fel kritériumként, ezek pedig eltérő főfogásokat is tükröznek. Egyesek a szöveget a mondat leírásának eszközeivel és módszereivel kísérik meg leírni, mások olyan elveket hangoztatnak, hogy a szöveg kommunikatív szerveződésű, a közlés törvényszerűségeit követi, amelyekhez a nyelvi megformáláskor a közlőnek is tartania kell magát. Isenberg szerint ezeket a koncepciókat alternatív lehetőségekként kell kezelni (ő maga a második mellett áll ki, a szöveg dinamikus közlési-befogadási folyamata mellett). A közlési orientációjú szövegelméletek között igen eredetinek mondható S. J. Schmidtnek (1973.) az ún. kommunikativ játéktér-ről³ vallott nézete, illetve W. Kummer (1971.) szövegelmélete, és sorolhatnánk még többet is.

Mi ez esetben a szöveget nem legmagasabb szintű, zárt nyelvi struktúráként, az emlékezetben tárolt egységes jelként fogjuk vizsgálni, tehát nem olyan egységként, amely a közlés folyamán egyszerűen csak reprodukálódik, hanem szintaktikailag és szemantikailag koherens egységként, amely magában a közlésben szerveződik meg, egyszerű eszközökkel, de bonyolult elveket, szabályszerűségeket követve. A szöveg fogalma mellett a kommunikátum, a zárt kommunikációs műfaj terminust is fel kell vennünk, olyan közlési egységként, amelynek van kezdete, közepe és vége (pl. levél, értesítés, dal, vers, elbeszélés stb.)

2. A szöveg ilyen értelmezésében, a mikroszerkezetekre figyelő elemzésben a szövegkapcsolódás adja az egyik támpontot. Lényegében a szövegtémák szukcesszív kapcsolódását jelenti, és a legelembb szöveghelyzeti, szövegszervezési eljárásnak fogható fel. A szövegkapcsolódás (nevezhetnénk szövegtapadásnak, vagy nemzetközi terminussal glutinációnak is) a szövegnyelvészetben az ana-

³ Schmindt eredeti terminusa a kommunikatives Handlungspiel, amit kommunikációs játéktérként fordítottak magyarra.

fórikus, a konektikus és a rekurrens összefüggésekhez hasonló szövegszerveződési mód.

A szöveg keletkezését, strukturálódását elemezve megfigyelhetjük, hogy nem minden szövegtéma kapcsolódik a szövegbe azonos kohézióval és intenzitással. Néha két szövegtéma összetartozósága gyengén észlelhető, és távol is esnek egymástól. Az ilyen „gyengén tapadó” szövegtémák esetében a kapcsolat első elemét a tágabb értelemben vett kontextusból származó tényező képezi. Az új szövegtéma csak tartalmilag, tematikusan kötődik az előzőhöz, és az ily módon összekapcsolt szövegtémák határa általában egybeesik az új bekezdés, szakasz határával. A narratív szövegekben nagyon gyakori jelenség, hogy a szövegtémák fokozatokon keresztül, egymáshoz kapcsolódva kötődnek a kontextushoz. Ilyen esetekben a szövegtémák kapcsolódása magasabb fokozatú, szorosabb, mint az előbbieké, szegmentumaik határa pedig jóval elmosódottabb. Legkisebb szakadás és legenyhébb átmenet akkor tapasztalható a témák között, amikor ún. konektor van szövegkezdő pozícióban. Természetesen ezek az említett kapcsolódási módok csak határeseiteit képezik a kapcsolódás megvalósulásának.

A szövegkapcsolódás (glutináció) mellett gyakran használatos a szövegnyelvészeten a szövegkoherencia terminus is. A szövegkoherenciának azonban tágabb a jelentése, mint a szövegkapcsolódásnak — ugyanis bármilyen szövegjelentés-beli kapcsolatot, viszonyt jelenthet, amely megvalósulhat szövegtémák között, de a szöveg nagyobb felületén, fesztváolságain is. M. A. K. Halliday, illetve R. Hasan (1976.) részletes felosztása szerint a koherenciának öt típusa lehetséges: 1. referencia, 2. szubsztitúció, 3. ellipszis (azaz a szubsztitúció hiánya, nulla foka), 4. konjunkció (kötőszavas kapcsolódás) és 5. lexikai koherencia. A szövegkapcsolódás (amelyet szűkebben értelmezünk a megszokottnál, a formális elemekkel való kötődés jelentésében) legfontosabb kérdése az újabb szövegtéma kapcsolódási foka, amely a bevezető, kezdő pozíciójú elemek révén valósul meg a két téma között.

A szövegkapcsolódás a két szövegtéma érintkezési pontján realizálódik a szöveg kialakulása közben, tehát az elhatárolódás, összetartozóság érintkezési (tangenciális) tényezője. Világosabban szólva, a glutináció nem terjed túl a szövegtémák érintkezési zónáin. A szövegszerveződés más pozícióiban más szövegeződési módok veszik át a helyét, a konekció, az aktuális tagolás stb. Természetesen a szövegszerveződés leírásához nem elegendő a szövegtémának csak ezt a módját alapul venni, mert ez az egyedüli és legfontosabb a szövegegység kialakulásában,⁴ mi azonban mégis csak ennek a bemutatására szorítkozunk, mégpedig a következő okokból:

⁴ Foglalkozott a kérdéssel A. A. Leontev is *Priznaki svjaznoszti i celoszti tekstva* c. művében, in. *Lingvisztika tekstva* I., Moszkva 1974, 168—172. 1.

a) a szövegtémák érintkezési zónáinak vizsgálata szövegtipológiai tanulságokkal is járhat,

b) a szövegkapcsolódás a szövegkoherencia egyik legegyszerűbb kategóriája, amely épp egyszerűségénél fogva jól illusztrálja egy adott szöveg elemzése révén is a szöveg egységét, összetartozóságát,

c) ez a kapcsolódási mód jól alkalmazható az egzakt vizsgálatok módszereként, a többi között az oktatási gyakorlatban is.

3. Az új szövegtémáknak öt alapvető kapcsolódási fokozata (módja) lehetséges.⁵

Az első, legalacsonyabb fokozatot a témaszóval (tematizátorral) kezdődő szövegtéma-egységek képezik. Mivel a szövegtéma ilyen módon és helyzetben manifesztálódik, és a témaszó új motívumot, résztémát tartalmaz, a két szövegtéma között hirtelen az átmenet, jól érzékelhető elhatároltságu.

Ha a téma valamilyen okból és módon hangulyossá válik (pl. a témaszó sokszor ismétlődik, vagy a közlés szubjektív tagolódása emeli ki), a szövegkapcsolódás foka nagyobb az előzőnél, gyakorlatilag általában egy értéknvi egységgel.

A harmadik kapcsolódási fokozatba olyan szövegtémák tartoznak, amelyek bizonyos szegmentumai, elemei szorosan a beszédhelyzethez kötődnek. Ezek a szituatív, vagy nevezzük így, kontextuális elemek az új témát szorosan a szöveggörnyezethez kapcsolják. Itt a témák közti átmenet alig érzékelhető, kapcsolatuk szorosabb az előzőeknél. Az ilyen szituatív elemű szövegtémák környezetében a résztéma formálisan gyakran el is marad. Ha az ige megfelelő alakban szerepel, a kontextushoz kapcsolódás igen dinamikus, mivel új elemeket vonhat be vonzatkörébe, azaz két témát kapcsolhat össze. Itt a szövegkapcsolódás igen kifejezett.

A legszorosabb szövegkapcsolódás akkor jön létre, ha konexió (koordináló vagy parataktikus) szövegkapcsoló elemek hangsúlyozzák az összetartozóságot.

Ha a szövegkapcsolódást pontos értékekkel akarjuk kimutatni, az elmondottak alapján a következő rangsort kapjuk: témaszó — 0, érzelmileg kiemelt témaszó — 1, szituatív elem — 2, vonzatlétesítő elem — 3, konexió — 4.

4. Természetesen a szövegtémák összetartozóságát más kategóriák is kifejezhetik, például a jelzők, atributumok, felkiáltószók, azonban az első ilyen pozícióban irreleváns, mivel a közvetlenül fölre rendelt mondatrészt egészíti ki, a felkiáltószók viszont teljesen önálló szövegtémákat képeznek, elemzésükkel tehát nem foglalkozunk.

⁵ J. Mistrik: Otkázky glutinácie textu a jej merania, *Jazykovedný časopis*, 19. 1968, 96—101. 1.

5. A szövegkapcsolódási értékek pontos meghatározása után a szövegtémák kapcsolódási foka matematikai úton is kiszámítható, a következő képlet segítségével:

$$x_k = 4 \frac{\sum x}{n}$$

amelyben az x_k a szövegkapcsolódás általános szintjét, az $\sum x$ a mondat közti szövegkapcsolódás minden fokozatának összegét, az n pedig a vizsgált szöveg mondatainak számát jelöli.

A szövegtéma kezdete a szövegtagolás következtében első helyre került elem. A szövegkapcsolódásban észlelhető legélesebb határok általában a szakasz, bekezdés határaival esnek egybe. A szövegkapcsoló elemek nemcsak a szövegszerveződés módját fedik fel, hanem az egy nyelven belüli szövegtípusok számbavételében is segítséget nyújtanak, de ugyanakkor a nyelvi összevetésben, a fordítások elemzésében is.

Elemezzük Lj. Ondrejevnek egy rövid szövegrészletét példaként,⁷ eredetiben, szerbhorvát, majd pedig magyar fordításban:

1. Szlovák szöveg:

V prednej izbe otvoril Jerguš oblok do dvora. A do obloka postavil misku s makom. Na háčik obloka uviazal dlhý špagát, čo siahla až k jeho postali. Zastrel oba obloky na cestu, aby vraj vtáčatá na ne nenaleteli a sa nepoudierali. Ľahli si všetci traja do postele, ako to Jerguš vopred premyslel, a stiahli veľkú perinu až na hlavy, Jerguš si odchyľil škáru, ktorou pozoroval misku s makom. Špagát, vedúciod obloka, držal v hrsti. (Ondrejov, 129)

2. Szerbhorvát szöveg:

Jergus otvori dvorišni prozor prednje sobe i na prozorsku dasku stavi šerpu sa makom. Poduži kanap, koji je dosezao čak do kreveta, priveza za kukicu prozora. Oba ulična prozora je zamračio — da se senice, kad jednom uđu, ne bi uzalud zaletale na okna. Posle se svi uvukoše u krevet, baš onako, kako je Jerguš unapred smislio, a perinu navukoše preko glave. Jedino je Jerguš malo zadigao perinu da bi motrio na šerpu sa makom. Kanap, privezan za prozor, stezao je u ruci.

3. Magyar szöveg:

Jergus kinyitotta az előszoba udvarra nyíló ablakát, majd az ablakdeszkára egy lábast tett, amibe mákot szórt. Elővett egy hosszú madzagot, amely egészen az ágyig elért, és rákötötte az ablak kam-pójára. Besötétítette mind a két utcai ablakot, hogy a cinkék —

⁶ J. Mistík i. m.

⁷ Ezek a tételek a szakirodalomban szerepelnek.

ha már berepültek — nehogy véletlenül az ablaküvegnek repüljenek. Aztán mindannyian az ágyba bújtak, éppen úgy, ahogyan Jerguš előre elképzelte, a dunnát pedig fejükre húzták. Egyedül Jerguš emelte fel egy kicsit a dunnát, hogy rálásson a mákos lábosra. Az ablakvasra kötött madzagot kezében szorongatta.

A fenti három szöveget elemezve megállapíthatjuk, hogy a szlovák eredetiben 2,66, a szerbhorvát szövegben 1,5, a magyarban pedig 2,62 a szövegkapcsolódási érték. A szerbhorvát szöveg 1,1-nyi különbsége nemcsak a szövegtémák kapcsolódásának eltéréseit tükrözi igen tanulságosan, hanem a fordítás stilisztikai jellemzőit is. Természetesen ez az érték a szöveg egészében is érvényesül. Ilyen mérvű szövegkapcsolódási eltérés már kétségesse teszi a szöveghűséget a fordításban. Ennyi szövegtéma alapján természetesen nem vonhatunk le semmilyen kontrasztív nyelvészeti, szövegtipológiai, sem pedig fordításkritikai következtetést.

6. A szlovák nyelvben a narratív szövegekben tapasztalható legnagyobb szövegkapcsolódási érték, ezt követik csökkenő rendben a didaktikus, illetve a magyarázatokat tartalmazó, majd a leíró közlemények, és végül az informatív szövegek zárják a sort.⁸ Hasonló lehet a rangsor más nyelvekben is. Ezek a szövegtípusok azonban nagyon ritkán, mondhatni, sohasem fordulnak elő tiszta formájukban, így a kontrasztív elemzéseket párhuzamos (azonos témáról azonos műfajban írt) szövegeken kellene elvégezni.

Vegyünk példaként nyelvészeti szakszövegeket. Mondjuk E. Paulini *Fonologický vývin sloveničny* c. szlovák nyelvű, Milka Ivić *Pravci u lingvistici* c. szerbhorvát és Telegdi Zsigmond *Bevezetés az általános nyelvészetbe* c. magyar művét.⁹ Habár nem mondható, hogy ezek a szövegek teljesen azonos területhez tartozóak és azonos fajsúlyúak, de az elemzés támaszkodhat a közös jellemzőre, hogy szakszövegekről van szó. Az első szövegkapcsolódási értéke 1,6, a másodiké 1,5, a harmadiké 1,6—1,7. Elvárhatnánk, hogy ilyen értekező—magyarázó szövegekben magasabb fokozatú legyen a szövegkapcsolódás, viszont elég sok bennük a felsorolás, amelyek esetében a szövegkapcsolódási hányados nagyon a nulla felé közelít, így rontja az értekező részek értékét.

Mint mondtuk, az informatív szövegek kapcsolódási értéke a legalacsonyabb. A TANJUG-tudósításoknak a *Dnevník*ben hírekkel földolgozott anyaga kb. 1 egységnyi kapcsolódású, eredetiben ettől is kevesebb, általában 0,7. A szlovák nyelvben a rövid hírek értéke, a tájékoztató cikkeké 0,5 és 1 közötti, az átlag azonban 0,64, míg a kommentárt tartalmazó, szélesebb olvasóközönségnek szánt cikkeké 1, amint a szerbhorvát nyelvben is.

Végezetül még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy ez a módszer hasznos lenne a kontrasztív elemzésekben, az összevető szö-

⁸ J. Mistrík i. m. 101. 1.

⁹ Telegdi művét a szerző nem említi, az összehasonlítást P. Gy. végezte el. (Ford.)

vegleírásban.¹⁰ Mivel a szövegszerveződésben a szövegkapcsolódás ilyen fajtája csak egy szempont, az összevetésben ezenkívül sok más tényezőt is figyelembe kell venni, közülük olyanokat is, amelyek ma még a szövegnyelvészet megoldatlan kérdései.

Fordította: Papp György

A VIZSGÁLT SZÖVEGEK FORRÁSAI

A *Dnevnik* 1982. december 1—8. száma.

A *Hlas ľudu* 1982. december 4. száma.

ivić, M.: *Pravci u lingvistici*, 3. kibővített kiadás, Ljubljana, 1975.

Pauliny, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*, Pozsony 1963.

Pravda (Pozsony), 1982. december 1—8.

Telegdi Zsigmond: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Bp. 1973.

IRODALOM

Dijk, T. A. van: *Some Aspects of Text Grammar*, Hága 1972.

Halliday, M. A. K.—Hasan, R.: *Cohesion in English*. London 1976.

Harvege, R.: *Pronomina und Textkonstitution*. München 1968.

Kummer, W.: *Aspects of a Theory of Argumentation*, Rheda 1971.

Mistrić, J.: Otázky glutinácie textu a jej maranie. *Jazykovedný časopis*, 19., 1968, 96—101. 1.

Sgall, P.: P programu lingvistiky textu. *Slovo a slovesnost*, 34. 1973. 38—43. 1.

Schmidt, S. J.: *Texteorie*. München 1973.

Viehweger, D.: Úvahy ke gramatike textu: propoziční pojetí textu proti pojetí orientovanému k jednání. *Slovo a slovesnost*, 38., 1977. 1—8. 1.

REZIME

TEKSTLINGVISTIKA I GLUTINACIJA TEKSTA

U referatu je u osnovnim crtama prikazana koncepcija glavnih pravaca uglavnom u europskoj tekstlingvistici. U uvodnom delu se govori o raznim viđenjima i interpretacijama termina tekst, kao i o programu tekstlingvistike.

U drugom delu referata analizira se mesto i uloga glutinacije teksta u tekstlingvistici. Glutinacija je postepeno pripajanje elementarnih tekstualnih jedinica na tekst. Glutinaciji u okviru tekstlingvistike pripada jedno od osnovnih mesta u konstituisanju teksta i ona predstavlja formalno sredstvo kojim se izražava kohezija teksta. O problemima glutinacije teksta se u referatu govori na osnovu materijala srpskohrvatskog i slovačkog jezika, te se ovom problemu pristupa i sa pozicije konfrontacione, odnosno kontrastivne analize.

(Uz referat je priključena i selektivna bibliografija iz tekstlingvistike.)

¹⁰ A konkrét szövegeken végzendő elemzéseknek még nagyon az elején vagyunk. Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Szlovakisztikai Intézetében folynak ilyen irányú munkálatok.

TEXTLINGUISTICS AND TEXTGLUTINATION

This paper gives an outline of the mainstreams of primarily European textlinguistics. The introductory part discusses the different views and interpretations of the term *text* as well as the programme of textlinguistics.

The second part gives an analysis of the role of glutination in textlinguistics. Glutination is the gradual joining of elemental text units to a text. In the sphere of textlinguistics glutination is one of the basic features in textformation and it represents a formal means through which the cohesion of a text is expressed. This paper treats the problems of glutination in Serbocroat and Slovak, therefore this problem is being viewed through confrontational, i.e. contrastive, analysis.

(A selected bibliography from textlinguistics is attached.)

ETO: 321.1:801.31

CONFERENCE PAPERS

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS TERMINOLÓGIÁJÁRÓL

MIKES MELÁNIA, JUNGER FERENC, NEČAK-LÜK ALBINA,
NEČAK DUŠAN, PLEMENKA VLAHOVIĆ

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék, Nemzetiségi Intézet, Ljubljana, Bölcsészettudományi Kar,
Ljubljana, Idegen Nyelvi Intézet, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Első pillanatra mellékesnek tűnhet a terminológiáról, illetve, esetünkben, a nemzetiségi viszonyokkal kapcsolatos fogalmakat jelölő terminusok nyelvenkénti különbözőségéről vitázni, tény azonban, hogy a kutató ezen a területen is mindenekelőtt terminológiai kérdésekkel találja magát szembe. Nem érthetünk egyet azzal a nézettel, miszerint kizárólag a tartalom a fontos, az ezt hordozó forma pedig egészen mellékes a tanulmányozás szempontjából. Megtörténhet ugyanis, hogy egy-egy megnevezés „forgalomba bocsátásával” olyan politikai célzatosságok is forgalomba kerülnek, amelyek nem szolgálják a nemzetek közötti viszonyok fejlesztésének az ügyét, s esetleg kedvezőtlen légkört is teremthetnek az együtt élő nemzetek, illetve nemzetiségek körében.

Véleményünk szerint az alkalmazott nyelvészet tanulmányozási körébe tartozó kontrasztív terminológiai elemzés hozzájárulhat a nemzetek közötti viszonyok jobb megértéséhez, s ezáltal ahhoz is, hogy az ezzel a problematikával foglalkozók könnyebben szót értenek egymással. Ilyen megfontolásokból láttunk hozzá a szerbhorvát *narod*, *nacija*, *narodnost*, *nacionalna* (*narodna*) *manjina* terminusoknak és ezek szlovén és magyar illetve néhány világnyelvbeli (német, angol, francia és olasz) megfelelőinek a nyelvi elemzéséhez. Vizsgálódásunkat a képzett és összetett szavak, illetve a szintagmák / kolokációk szintjén végeztük, szem előtt tartva a leggyakoribb szinonimákat is.

Elemzésünkhöz annak tudatában fogtunk, hogy a történelmi, jogi és politikai jelentésmozzanatokat tartalmazó terminusok elemzése során csak úgy juthatunk el gyakorlati eredményekig, ha történészekkel, jogászokkal, politológusokkal működünk együtt, s a nyelvi elemzés során hasznosítjuk ezek felismeréseit.

Elemzésünket kolokációs és kontextuális tesztekre alapoztuk, példaanyagunkat pedig mintegy húsz szerbhorvát, szlovén, magyar, német, angol, francia és olasz szövegből merítettük. Azért döntöttünk az ilyen eljárás mellett, hogy a terminus szemantikai struktúrájából kiemelhessük a megfelelő jelentésmozzanatokat, s rávilá-

gíthassunk a használatukban megmutatkozó esetleges következetlenségekre. Az így nyert nyelvi korpuszt hat csoportba soroltuk be:

1. etnos : narod
2. etnos : nacija
3. narod : nacija
4. narod (+etnos) : narod (—etnos)
5. narodnost (nacionalnost) : narodnost („deo naroda“)
6. narodnost („deo naroda“) : nacionalna/narodna/etnička manjina : narodna/etnička grupa

Azok közül a szerzők közül, akiknek műveiből példaanyagunkat meritettük, többen definiáltak is egy-egy fogalmat, sőt egyesek az adott terminusok használatának a taglalására is vállalkoztak. Elemzésünk során ezeket a mozzanatokat is szem előtt tartjuk.

Meg kell azonban jegyezni, hogy kutatásunk e szakaszában még nem vállalkozhattunk a reprezentatív mintavételre, törekedtünk azonban arra, hogy olyan példákat ragadjunk ki, amelyek alkalmassak a legfontosabb terminológiai kérdések feltárására és taglalására. Éppen ezért kutatásaink eredményei is mindenekelőtt az adott korpuszra vonatkoztatva tekinthetők relevánsaknak.

1.

Az *etnos* a szerbhorvátban görög eredetű idegen szó; ritkán használatos, elsősorban szakmai és tudományos szövegekben találkozunk vele. A magyarban latin változata, az *etnikum* él, s néprajzi szövegekben használatos „bizonyos népre vagy népcsoportra jellemző sajátságok összessége“ jelentésben. A főnévből képzett *etnički* melléknév a szerbhorvátban általánosabban használatos, ezért került be korpuszunkba. Magyar megfelelője, az *etnikai* csak tudományos, illetve szakszövegekben fordul elő. A szlovénban az *etniija* és az *etnički* egyaránt használatos.

A szerbhorvát és szlovén *narod*, illetve a magyar *nép* a tudományos szóhasználatban ugyanazokat a jelentésmozzanatokat tartalmazza, mint az *etnos/etnikum/etniija*, s így ezek szinonimájaként is használható; az elemzett példákból megállapítható azonban, hogy jelentésük további mozzanatokkal is gyarapodhat.

Példák:

(1)

U Grčkoj su na teritoriji Egejske Makedonije velike migracije izmijenile *etničku kartu* na štetu makedonskog, a u korist *grčkog naroda*. (Redžić, 1296)

(2)

Jedan od najodgovornijih momenata u tom zadatku je neposredno, živo kontaktiranje s našim *etničkim segmentom* — boravak „na terenu“ u *Narodnoj Republici Mađarskoj*. (NMH, 10)

(3)

Stvorili su *etnički arhipelag* ... (NMH, 10)

(4)

Međutim, pripadnici *slovačkog, njemačkog, rumunjskog i srpskog etničkog segmenta* deluju brže u pravcu stvaranja društveno-političkih organizacija. (NMH, 46)

Az (1) példában az *etnos* terminus teljességgel megállná a helyét, de a szerző nem használja, mert ez a szó nincs benne terminuskészletében. Nem tekinthető azonban szinonimának az *etnički* és a *narodni* az *etnička karta* kolokációban; szinonimáról az *etnička karta* — (*) *karta naroda* esetében beszélhetünk.

A (2) példában a *naš etnički segment* szintagmát a *segment našeg naroda* szintagmával cserélhetnénk fel, stilisztikai szempontból azonban az *etnički segment* a helytállóbb, mivel mindkét elem idegen eredetű; stilisztikailag megállná a helyét ebben a szöveggörnyezetben a *deo našeg naroda* kolokáció is. Az *etnički* és a *segment* tehát előfordulhat együtt, viszont az *etnička* és a *republika* már nem (még akkor sem, ha nem hivatalos megnevezésről lenne szó). Az összekapcsolhatóság lehetőségének a hiánya itt arra a jelentésmozzanatra utal, amelynek tekintetében az *etnički* és a *narodni* különbözik egymástól. Ez a különbség a (+szervezettség) jegyben ragadható meg. Meg kell itt jegyezni, hogy ez a jelentésmozzanat nem jellemző a *narod* valamennyi jelentésére, hanem csupán azokra, amelyekben jelen van a (+etnos) jelentésmozzanat.

A (3) példában szereplő *etnički arhipelag*, illetve a (4)-ben az *etnički segment* terminusnak tekinthető, így az *etnički* melléknévnek a *narod* megfelelő genitivusi alakjával való helyettesítése terminológiai jellegű változást hozna magával. Ilyen kontextusban ugyanis a melléknemes és a genitivusi szerkezet sem stílusosan, sem terminológiailag nem tekinthető azonos értékűnek.

Az olasz *etnia* azonos eredetű, nyelvű és kultúrájú emberek közösségét jelenti; a Jugoszláviában publikált szak- (társadalmi-politikai) szövegekben használatos, akárcsak a belőle képzett *etnico* melléknév.

A szerbhorvát *narodhoz* hasonlóan az olasz *popolo* is több jelentésű, s annak ellenére, hogy jelentése felöleli az *etnia* valamennyi jegyét, a két kifejezést a nyelvhasználat nem tekinti szinonimának. Hasonlóképpen többjelentésű a *popolare* melléknév is, amely szintén nem szinonimája az *etnico* melléknévnek.

Példák:

(5)

Piu stretta collaborazione tra CIA dell '*etnia di Capodistria* e gli analoghi organismi del *popolo de maggioranza*. (La voce del popolo)

(6)

I delegati del etnia al Congresso di Lubiana (La voce del popolo)

(7)

Tutto ciò che il *popolo italiano* ha creato di grande, di geniale, nel corso della sua storia, e stato creato in una lotta dolorosa contro gli oppressori. (Togliatti, 10)

(8)

Il convegno sui mass-media del *gruppo etnico italiano* organizzato nell'ambito degli „Incontri capodistriani, e stato di grande utilità per gli operatori del settore ... (Panorama)

(9)

Il compito dei capi socialisti avrebbe dovuto consistere nel dare alla classe operaria la direzione di questo largo *movimento popolare*. (Togliatti, 14)

Az (5) és (6) példában használt *etnia* terminus nem cserélhető fel a *popolo* terminussal, s ugyanez a felcserélhetőség a (7) példában fordított irányban sem lehetséges, mivel a közös jelentésjegyeken kívül az *etnia* egy megkülönböztető többletmozzanatot is tartalmaz : „más országban élő néphez való tartozás“.

Ezt a jelentésmozzanatot az *etnico* melléknév is tartalmazza a *gruppo etnico italiano* kolokációban — (8) példa —, így nem cserélhető fel a *popolare* melléknévvel, amely, a *popolare*hoz hasonlóan, szintén nem rendelkezik a kérdéses szemantikai jeggyel.

2.

Az *etnički* és a *narodni* nem tekinthetők ugyan szinonimáknak, ennek ellenére sok az olyan közös szemantikai jegyük, amelyek korlátozzák a szintagmatikus tengelyen való felsorakoztatásukat. Ezért nem lehetségesek a következő kollokációk: *etničke/narodne manjine*, **etnički/narodni individualitet*, **etnički/narodni karakter*. Efféle korlátozások nem léteznek viszont az *etnički* és a *nacionalni* vonatkozásában.

Példák:

(10)

... žilavo i istrajno pružali su otpor „neistorijski“ Slovenci, Hrvati i Srbi, branili i čuvali svoj *etnički i nacionalni individualitet* ... (Redžić, 1286)

(11)

Pravo na razvitak kulturnih i drugih *etničkih* karakteristika *nacionalnih*, *etničkih* i jezičkih *manjina*. (RIG, 139)

Az alábbi példák elemzésével a *nacionalni* és az *etnički* szemantikai jegyei közötti különbségekre kívánunk rámutatni:

(12)

Svoje angažovanje u bloku Antante Italija je ponudila uz cijenu da dobije znatne *hrvatske i slovenačke etničke teritorije*... (Redžić, 1294)

(13)

Italiji su (...) bili priključeni *jugoslovenski etnički krajevi*... (Redžić, 1295)

(14)

Planska kolonizacija srpskog i crnogorskog elementa u *albanski i makedonski etnički prostor* bila je sračunata da ubrza srbizaciju ovih krajeva. (Redžić, 1296)

(15)

... *nacionalna kultura društva Slovenaca i Hrvata*, časopisi i druge *nacionalne ustanove i organizacije*... (Redžić, 1296)

(16)

Fašizam je sprovodio sistematsko raseljavanje Hrvata i Slovenaca po Italiji i naseljavanje Italijana u Istri i Primorskoj, da bi postigao *nacionalni karakter* priključenih teritorija. (Redžić, 1295)

(17)

... više od 70% njenog stanovništva izrazilo je svoje *makedonsko nacionalno opredeljenje*... (Redžić, 1306)

(18)

Međutim, još se ne sprečava *makedonsko nacionalno izjašnjavanje* makedonske manjine... (Redžić, 1306)

A *nacionalna kulturna društva, nacionalne ustanove, nacionalne organizacije, nacionalno opredeljenje, nacionalno izjašnjavanje* kolokációk melléknévi eleme nem helyettesíthető be az *etnički* melléknévvel, ugyanakkor azonban az *etnička teritorija* és az *etnički prostor* esetében ez a behelyettesítés elvégezhető: *nacionalna teritorija, nacionalni prostor*. Ebből az következik, hogy az *etnički* melléknév nem fér össze a /+szervezett/ szemantikai jeggyel, vagyis azzal a jelentésmozganattal, amely a *društvo, ustanova, organizacija* terminusokat jellemzi. Meg kell jegyezni, hogy az *opredeljenje* és az *izjašnjavanje* főnevek alkotmányjogi szöveggörnyezetben nem zárják ki az *etnički* melléknév használatát, mégpedig azokban az esetekben, amikor etnikai közösségről (*etnička zajednica*) vagy etnikai csoportról (*etnička grupa*) van szó.

Az olasz nyelvben a *nazionale* melléknév használatos az *etnico* melléknév szinonimájaként. A JSZSZK Alkotmányának olasz fordításához mellékelt terminusértelmező magyarázatokban ez olvasható: „La Costituzione parte dal principio dell’uguaglianza dei popoli e dei gruppi *etnici (nazionali)* che vivono sul territorio della RSFJ.” (La Costituzione, 281)

Elkülöníthetők azonban azok a szemantikai jegyek, amelyek meghatározzák a *nazionale* és az *etnico* melléknevek jelentése közötti különbségeket.

Példák:

(19)

La pubblicazione in un volume dell’opera scritta di Antonio Gramsci nel periodo della grave crisi rivoluzionaria attraversata dall’Italia e dal mondo dopo la prima guerra mondiale, ha preceduto di poco la riunione della *IV Conferenza nazionale del Partito comunista italiano*. (Togliatti, 105)

(20)

Conta su una decina di parlamentari e su sette membri del *Consiglio nazionale della DC*. (Almanacco PCI, 39)

(21)

Questi ultimi mesi della *vita politica nazionale* impognono un profondo esame ed una analisi precisa della situazione... (L’Unità)

Az idézetekben kiemelt kolokációkban (*IV Conferenza nazionale del Partito comunista italiano, Consiglio nazionale della DC, illetve vita politica nazionale*) a *nazionale* melléknév nem helyettesíthető az *etnicoval*.

3.

A *nacija* és a *narod* főnevek jelentése közötti különbséget alapvetően a (+affirmált) szemantikai jegy határozza meg:

n a c i j a	n a r o d
+ ethnosz	+ ethnosz
+ szervezett	+ szervezett
+ affirmált	

Az alapvető szemantikai jegyek mellett a szerbhorvát *nacija* főnév tartalmaz egy egész sor olyan történelmi, jogi-politikai és egyéb természetű jegyet is, amelyek az adott szövegkörnyezetben módosítják alapjelentését. Meg kell továbbá azt is jegyezni, hogy a (+szervezett) szemantikai jegy sem teljesen egybevágó az elemzett két főnév esetében.

A *nacija* és a *narod* szemantikai struktúrája közötti viszony nem reverzibilis: a *nacija* főnév szemantikai struktúrája magában foglalja a *narod* szemantikai struktúráját, ez a bennfoglalás fordítva azonban nem érvényes. A *narod* éppen ezért a kolokáció fő részében szerepel, a *nacija* főnév, illetve a *nacionalni* melléknév pedig a meghatározó részben.

Példák:

Tragika oslobođilačke borbe potlačenih malih *naroda* je u činjenici što u svojim težnjama za *nacionalnim oslobođenjem* i političkom nezavisnošću ne mogu da izbegnu patronat velikih država. Na taj način, *nacionalna sloboda* i politička nezavisnost jednog malog *naroda* postaju instrument velike države u njenim međunarodnim odnosima. (Redžić, 1287)

(23)

Postavljena na *nacionalno-političku ideologiju „troimenog naroda“* ... (Redžić, 1297)

(24)

Po istinske *nacionalne interese naroda Jugoslavije* bila je u to vreme štetna kako prva tako i druga orijentacija (Kardelj, 1975, 10)

Az ezekben a kolokációkban uralkodó viszonyokat az egyszerűtől az összetett felé való haladás — (22) példa —, az összetettebb szemantikai struktúra minőségi jegyei jellemzik — (23) és (24) példa.

A szerbhorvát *nacija* terminusnak a magyarban általában a *nemzet* felel meg, a *narodnak* pedig a *nép*. Minthogy azonban a *nacija*, illetve a *nemzet* szemantikai struktúráját különféle történelmi és jogi-politikai természetű jegyek módosíthatják, s mivel mind a *narod*, mind a *nép* több jelentésű szó, bizonyos kolokációkban a *nemzet* — *narod*, illetve a *nemzeti* — *narodni* megfelelések is realizálódhatnak. Például:

nemzeti bank

narodna banka

nemzeti színház

narodno pozorište

Következetlenségek tapasztalhatók a szerbhorvát *narodni* i *narodnosti* (*Jugoslavije*) magyarra fordításában, pl.:

(25)

... egy új Jugoszláviáért, amely az egyenjogú *népek és nemzetiségek* közössége lesz. ... (Mićović, 12)

(26)

... valamint a *nemzetek és nemzetiségek* gazdasági és politikai egyenjogúságára stb. vonatkoznak (Mićović, 14)

Általában véve azonban politikai szövegekben a *narodot* *népnek*, a *nacijat* *nemzetnek* fordítják.

Példák:

(27a)

Pripadnici *naroda*, kao i *nacije*, govore istim ili srodnim jezikom, imaju iste ili srodne kulturne tekovine, način života, običaje... Razlozi zbog kojih se u nauci nekritički izjednačava *narod* sa *nacijom* jesu u tome što su granice jednog jezika često i granice jednog *naroda* i granice jedne *nacije*. Ali ono što *narodu*, za razliku od *nacije*, nedostaje, jeste unutrašnja ekonomska povezanost i jedinstvo u određenim interesima, čija je osnova u ekonomskim odnosima.

(27b)

Egy-egy *nép*, valamint egy-egy *nemzet* fiai ugyanazon vagy rokon nyelven beszélnek, azonos vagy hasonló kulturális hagyományokkal rendelkeznek, azonos vagy hasonló az életformájuk, szokásaik... Hogy pedig a tudomány gyakran kritikátlanul azonosítja a *népet* és a *nemzetet*, annak okát abban kereshetjük, hogy egy-egy nyelv határai gyakran egybeesnek egy-egy *nép* és *nemzet* határaival. A *nemzettel* ellentétben azonban a *nép* híján van a gazdasági összefonódottságnak és a meghatározott érdekek azonosságának, amelyek alapját a gazdasági viszonyok képezik. (Atlagic, 19)

A *nacija* főnév a szlovén nyelvben nem él, illetve csak a nemzetközi viszonyok tanulmányozásával foglalkozó szakemberek használják, mégpedig államalkotó nemzetre — magyarra, franciára — vonatkoztatva. A szlovén nemzetre vonatkoztatva nem használatos.

Ezzel ellentétben a *nacionalni* melléknév használata elég gyakori a szlovén nyelvben, de jelentése azonos a *narodni* melléknév jelentésével. Jelentésdifferenciálódás csak néhány szerkezet esetében tapasztalható, mint például a *međunacionalni odnosi* és a *međunarodni odnosi* esetében. Az előbbi csak a Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei közötti viszonyoknak a jelölésére használatos, az utóbbi pedig a különböző országokban élő nemzetek közötti viszonyok, tehát a nemzetközi viszonyok jelölésére.

A szemantikai jegyek megoszlása tekintetében nem tapasztalható lényegesebb különbség az olasz *nazione popolo*, illetve a szerbhorvát *nacija narod* között.

Példák:

(28)

Lenin aveva scritto: „Vogliamo una unione volontaria delle *nazioni*, che non permetta nessuna violenza esercitata da una *nazione* ai danni di un'altra... (Almanacco PCI, 113)

(29)

... per il diritto dei *popoli* all'autodeterminazione ed all'*indipendenza nazionale* ... (La Costituzione, 75)

(30)

... per l'apoggio internazionale ai *popoli* che coducono una giusta lotta per la propria *indipendenza nazionale* e liberazione dall'*imperialismo*, dal colonialismo e da tutte le altre forme di *oppressione e sottomissione nazionale* ... (La Costituzione, 75)

(31)

Egli era quindi in gardo di comprendere e di riconsocere tutto quello che di nuovo e di progressivo conteneva in sé il nuovo indirizzo mentale she allora si affermava nel campo della *cultura nazionale*. (Togliatti, 41)

Az olasz *nazione*nek és *nazional*nak a szerbhorvátban általában a *nacija* és a *nacionalni*, a magyarban pedig a *nemzet* és a *nemzeti* felel meg, a *popolo* és a *popolare* szerbhorvát megfelelője pedig a *narod* és a *narodni* (magyarul: nép; nép-, népi).

Például:

Nazione unite	Ujedinjene nacije
Festival nazionale de'l Unita	Nacionalni festival Unite
il popolo spagnolo	španjolski narod
le masse popolari	narodne mase

4.

A *narod* és a *narodni* a szerbhorvátban több jelentésű szó, de ugyanúgy több jelentésűek ezek megfelelői is a vizsgált nyelvekben. Különösen fontosnak tartjuk hangsúlyozni azt a tényt, hogy az egyes jelentések elkülönítése az *ethnosz* szemantikai jegy megléte vagy hiánya alapján végezhető el.

Példák:

nép (+ ethnosz)

(32)

Cijenu su imali da plate svakako mali *narodi*, odnosno male države. Uticajnim sferama njihovim pripadali su i pobeđeni *narodi*, kao i *narodi* pobjednici. (Redžić, 1304)

(33)

Létrejött a szocializmus építésére szövetkezett *népek* államközössége. (Kővágó, 15)

(34)

Der heutige jugoslawische Föderalismus ist also aus dem Bedürfnis der *Völker* dieses Landes hervorgengangen ... (Altman, 13)

(35)

Les *peuples* de l' U.R.S.S. (Dictionaire du francais contemporain)

(36)

... and to indicate who were the real internacional allies of the Slovene and of all the Yugoslav *peoples* in the fight against fascist aggression. (Kardelj, 1975, 12)

(37)

Si anadava verso quella terribile lacerazione del 1914 in cui *i principali popoli d' Europa* dovevano perdere la loro pace ed è ancora dubbio se siano riusciti, oggi, a riconquistarla in modo permanente. (Togliatti, 60)

nép (—ethnosz)

(38)

Narod nije bio spreman da u svojoj državi ima položaj njemačko-italijanskih gospodara. (Redžić, 1301)

(39)

A *nép*felkelés elindításakor ... A *nép*felszabadító bizottságoknak és a forradalom tömegesebb szerveinek megalakulásával a nyelvhasználat sokféle lett ... (Rehák, 150)

(40)

Die Kommunisten wussten, dass die uneinigen herrschenden Klassen (...) nicht mit der Unterstützung des *Volkes* rechnen können ... (Altman, 11)

(41)

Selon l'article premier de la Constitution de 1963, la République yougoslave „est une communauté socialiste démocratique fondée sur le pouvoir du *peuple* et sur autogestion“. (Tourett, 136)

(42)

The „agreement“ was calculated to pull the wool over the eyes of the people and estrange them from the revolutionary worker's movement. (Kardelj, 1975, 17)

(43)

La classe dominante italiana non ha neppure avuto l'ipocrisia di mascherare la sua dittatura; il popolo lavoratore è stato da essa considerato come un popolo di razza inferiore, che si può governare senza complimenti, come una colonia africana. (Togilatti, 13)

A szerbhorvátban a *narod* többes száma a (+ethnosz) szemantikai jegyre utal, s ugyanez a helyzet a többi elemzett nyelvben is. Ezzel szemben a melléknévi alak, illetve az összetételek esetében az (ethnosz) szemantikai jegy meglétére vagy hiányára csak a kontextusból következtethetünk. Itt kell még megjegyezni azt, hogy a horvát nyelvváltozatban lexikailag is realizálódhat a *narod* (+ethnosz) és (—ethnosz) jeggyel. Ez utóbbi szinonimája a *puk* főnév, illetve a *pučki* melléknév.

A szlovénban nem tekinthető azonosnak a *ljudstvo* és a *narod* jelentése. A *ljudstvo* az egyazon területen élő átfogó rétegek megnevezésre szolgál. Állhat mellette olyan melléknév, amely az etnikai hovatartozásra utal: *slovensko ljudstvo*.

5.

A *narodnost* a szerbhorvátban valamely néphez való tartozást jelöl: *on je Srbin*, vagyis: *on je srpske narodnosti*. Megjegyzendő azonban, hogy gyakorta használatos ilyen jelentésben a *nacionalnost* is, miközben nem áll fenn szükségszerűen jelentésbeli összefüggés a *nacija* terminussal. A többi nyelvben, — a magyar *nemzetiség*, a szlovén *narodnost*, a német *Nationalität*, a francia *nationalité*, az angol *nationality*, és az olasz *nazionalità* esetében — efféle szinonimitás nem tapasztalható.

Ezenkívül a *narodnost* a szerbhorvátban és a szlovénban *nemzetiség* értelemben is használatos, s ilyen jelentéssel találkozunk a német nyelvben is (*Nationalität*). Az angol és francia megfelelők kizárólag jugoszláv (esetleg szovjet) vonatkozású szövegekben fordulnak elő ilyen jelentésben, s általában zárójelben szerepelnek. A franciában ezenkívül a *nationalité*nek van egy *peuple* (+ethnosz) jelentése is, pl.:

(44)

La Constitution du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes du 28 juin 1921 établissait un État unitaire centralisé qui n'a pas su faire vivre ensemble ces *nationalités*. (Touret, 134)

A *Nationalität* terminus használatos volt az Osztrák—Magyar Monarchia korabeli terminológiában is, mégpedig a Monarchia területén élő népelemek (pl. olaszok, románok) jelölésére, de ugyanígy egész népekre vonatkoztatva is (pl. csehek, szlovénok). Az 1867. évi általános polgárjogi törvény 19. szakasza, amely a Monarchia területén élő kisebbségek védelmével kapcsolatban rendelkezik, a *Volksstamm* (törzs/nemzetiség) kifejezést ilyen jelentésben használja (Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger).

Az 1976. július 7-i osztrák törvény — Bundesgesetz von 7. Juli 1976 über die Rechtstellung von Volksgruppen in Österreich (Volksgruppengesetz) — a *Volksgruppe* (népcsoport, szlovénul narodnostna skupina) terminust használja ilyen jelentésben. Ez a kifejezés az osztrák állampolgárok azon csoportjaira vonatkozik, akiknek a lakhelye Ausztria területén van, akik nem a német nyelvet tekintik anyanyelvüknek, s akik megőrizték etnikai jellegzetességeiket (etnikai jegyeiket). Theodor Veiter ismert osztrák kisebbségügyi szakértő különösen szorgalmazza a *Volksgruppe* ilyen jelentésben való használatát.

A saját anyaországukon kívül élő népelemeket jelölő terminusok használata terén világviszonylatban megmutatkozó változatosság csak részben magyarázható az egyes nyelvi rendszerek közötti különbségekkel; ez a változatosság mindenekelőtt a kisebbségi kérdéskörhöz való viszonyulás terén tapasztalható különbségekből ered. A *nemzetiség*, a *nemzeti kisebbség* (*narodnost*, *nacionalna/narodna manjina*) stb. terminusok vizsgálatakor ezt a tényt különösen szem előtt kell tartanunk.

6.

Janko Golias ötnyelvű szójegyzékében (Petojezični glasar ustava i samoupravljanja SFRJ, Ljubljana, 1976.) a 71-es szám alatt a következő olvasható:

szlovén:	narodna skupina (narodnost)
angol:	ethnic group (nationality)
német:	Volksgruppe
francia:	groupe ethnique
szerbhórvát:	etnička grupa (narodnost)

A felsorolt terminusok kapcsán számos megjegyzést tehetnénk. Nyilvánvaló, hogy a szerző kiinduló alapul az Ausztriában használatos terminológiát vette, s ezért a szerbhórvátban és a szlovénban általánosan használt *narodnost* kifejezést háttérbe szorítva a *Volksgruppe* megfelelőjét, a *narodna skupina*, illetve az *etnička grupa* kifejezéseket részesíti előnyben. Súlyos fogyatékosága ez a szójegyzéknek, hiszen az efféle kiadványnak a hivatalos okmányokban szereplő terminusokat kellene tartalmaznia.

Talán nem egészen azonos eset, de itt említjük meg, hogy Altman Jugoszláviáról szóló brosrájának a német fordítója a *narodnost* terminust *Volksgruppen*-nak fordítja. Nyelvi szempontból ez a megoldás helytállónak látszik, hiszen ez a terminus a célnyelvben általánosan használt, ugyanúgy, mint a forrásnyelvi terminus. Tartalmilag azonban már kifogásolható, hiszen a *Volksgruppe* nem tartalmazza azokat a történelmi és jogi-politikai jegyeket, amelyeket a *narodnost* (és magyar megfelelője, a *nemzetiség*) tartalmaz. Mit tegyen a fordító ilyen esetekben? Erre a bonyolult kérdésre egyelőre még nincs válasz.

Hogy valamelyest megvilágítsuk a felvetett kérdést, pragmatikai szempontból elemezzük a *nemzetiség* (*narodnost*) jelentéséhez közel álló, de vele nem teljesen egyenértékű terminusok szemantikai struktúráját. Ezek a következők: *nacionalna/narodna manjina* (*nemzeti kisebbség*), *etnička manjina* (*etnikai kisebbség*), *narodna grupa/skupina* (*népesség*) és *etnička grupa/skupina* (*etnikai csoport*).

Mindenekelőtt néhány példa a *manjina* és a *grupa* terminusokkal alkotott szerkezetek jelentése közötti különbségeknek a megvilágítására.

(45)

Utoliko manje su balkanske države bile spremne da položaju *nacionalnih manjina* poklone odgovarajuću pažnju. (Redžić, 1289)

(46)

Paradoksalno može da se čini da nije bilo većih razlika u stanovištu i politici velikih sila prema problemu *nacionalnih manjina* i nacionalnih država, čije su se *manjine* sticajem istorijskih okolnosti našle u sastavu susjednih država. (Redžić, 1289)

(47)

... nije bilo moguće izbeći pojavu da se veći ili manji dijelovi pojedinih balkanskih naroda nađu izvan svojih matičnih nacionalnih država u položaju *nacionalnih manjina* ... (Redžić, 1291)

(48)

Male države bile su dužne da ispunjavaju obaveze prema *nacionalnim manjinama*, pogotovo ako su pripadale velikim nacijama ... (Redžić, 1295)

(49)

Grčka se smatra, kao i Bugarska, nacionalno homogenom državom, bez postojanja *nacionalnih manjina* u okviru njenih državnih granica. Ideja velikodržavlja — i u velikim i u malim narodima —

ostvaruje se u praksi tlačenjem i krvlju nezaštićenih *etničkih skupina*. (Redžić, 1296)

(50)

U redovima *njemačke manjine* bilo je veoma razvijeno osjećanje povezanosti sa nacionalnom maticom u Republici Austriji i Njemačkoj Vajmarskoj Republici. (Redžić, 1299)

(51)

U kontaktima sa jugoslovenskom vladom njegovi predstavnici (kulturbunda) traže da se Nijemci u Jugoslaviji konstituišu u *njemačku narodnu grupu* kao pravno lice sa javnopravnim ovlaštenjima. (Redžić, 1299)

(52)

Pored ove divizije, od pripadnika *njemačke manjine* osnovano je šest bataljona Deutsche Mannschaft. Cjelokupna *njemačka narodna grupa* u Jugoslaviji smatrala je ... (Redžić, 1303)

(53)

Kao i sve druge *narodnosti* u Jugoslaviji i Nijemci imaju ravnopravan položaj sa pripadnicima drugih narodnosti ... (Redžić, 1304)

(54)

Za razliku od malobrojne *bugarske manjine* u Jugoslaviji, čiji pripadnici imaju osigurana prava u pogledu svog nacionalnog samopotvrđivanja i razvoja kao i druge *narodnosti*, *makedonska manjina* u Bugarskoj imala je velike promjene u svom položaju. (Redžić, 1306)

Az idézett példákat ugyazon szövegből merítettük, így azután alkalmasak azoknak a szemantikai jegyeknek a feltérképezésére, amelyek alapján az említett terminusok különböznek egymástól. Ezek a szemantikai jegyek a következőkben foglalhatók össze:

narodna grupa (etnička skupina)

± védelmi jog. ± egyenjogúság

/Lásd a (49), (51) és (52) példát!/

nacionalna/narodna manjina

+ védelmi jog

/Lásd a (45), (46), (47), (48), (49), (50) és (54) példát!/

narodnost

+ egyenjogúság

/Lásd az (53) és (54) példát!/

Az a különbség, ami a szerbhorvátban a *manjina* és a *grupa* terminusokkal alkotott szerkezetek jelentésében nyilvánul meg, a német terminológiában nem érvényesül. A Brockhaus és a Wahrig-féle szótárak a *nationale Minderheit* és a *Volksgruppe* kifejezéseket szinonimaként kezelik. Ugyancsak szinonimának tekintik a kevésbé használatos *Nationalität* terminust is.

Weiter a következőképpen határozza meg a *Volksgruppe* terminus jeletését: „Volksgruppe ist eine erlebte und gelebte Gemeinschaft, gekennzeichnet durch das Leben im Verbande, durch eine Heimat, nämlich die Heimat der Gruppeangehörigen, das Eingebundensein in die Geschlechterfolge, die als Volk oder Teil eines Volkes, die als Ethnos (ethnische Schicksalgruppe) in einem nicht von ihr allein beherrschten Staat oder Gliedstaat sich zur Selbstbehauptung gegenüber einer zahlmässigen oder wirkungsmässigen Mehrheit gezwungen sieht, wenn sie nicht eingeeengt werden oder untergehen will“. (Weiter, 1970, 56)

Ebből az igen bonyolult meghatározásból a népcsoport (*Volksgruppe*) három alapvető sajátosságára következtethetünk: (1) autochton terület (haza), (2) a népre jellemző jegyek/sajátosságok és (3) az azonosság megtartása iránti igény.

Weiter a *Volksgruppe*t a nemzeti kisebbség fölött álló fogalomként kezeli, s megállapítja, hogy a *Volksgruppen*nek joga van az autonómiára, a nemzeti kisebbség pedig csak a formális egyenjogúságra jogosult. Kétféle nemzeti kisebbséget különböztet meg: a tényleges nemzeti kisebbséget (pl. a Bécsben élő csehek) és a látszólagos nemzeti kisebbséget (pl. az 1956-ban Ausztriába disszidált magyarok). A nemzeti kisebbség fogalmát — a nyugati, mindenekelőtt francia terminológiai gyakorlatnak megfelelően — az állam fogalmához köti, a népcsoport (*Volksgruppe*) fogalmát pedig az etnikai jelleghez („das Volk und sein geistiger Besitz, Volkstum“).

Kloss szerint a *Volksgruppe* és a nemzeti kisebbség azonos fogalmat jelöl. A *Nationalität* szerinte nagyobb népcsoport vagy olyan államalkotó nemzet, amely az adott államban nagy többségben van, de ennek ellenére csak etnikai csoportnak tekinthető.

Az ausztriai szerzők újabban lassan ismét használják tudományos szövegeikben a *Nationalität* terminust. Flaschberger és Reiterer az alábbiakat állapítja meg: „Als Nationalität verstehen wir dann eine Minderheitsnation ohne eigene Staatlichkeit; entweder, weil die Nationenbildung nicht abgeschlossen ist, oder weil Nation in mehrere Minderheiten in verschiedenen Staaten zerrissen ist oder eben auch, weil einfach die Zahl der Minderheitenangehörigen zu klein ist, um einen eigenen Staat durchzusetzen“. (Flaschberger, Reiterer, 13)

Altman brosúrájának német fordításában ez olvasható: „Vor allem sei vermerkt, dass aus der verfassungsrechtlichen und politischen Terminologie Jugoslawiens definitiv der Termin ‚nationale

Minderheit' verbannt wurde, nicht nur weil er, selbst wenn er wohlmeinend benutzt wird, einen ein wenig pejorativen Beigeschmack hat, sondern auch deshalb, weil er nicht mehr dem wahren Stand der Dinge entspricht. Die „Nationale Minderheit“ ist in jeder Hinsicht, sozial und national, dem „Mehrheitsvolk“ gleichgestellt. Deshalb wurde anstelle des Terminus Nationale Minderheit der besser entsprechende Termin Volksgruppe gewählt, wobei natürlich von dem Standpunkt ausgegangen wird, dass es sich um Angehörige eines Volkes handelt, dessen Mehrheit und nationalen Kern sich in einem anderen Land befindet“.

Fölösleges kommentárt fűzni a *Volksgruppe* terminus használatára terén tapasztalható ellentmondásokhoz, nem érdekelten azonban felhívni a figyelmet az ennek a terminusnak a fordítása terén tapasztalható következetlenségekre.

Példák:

(55)

Die sozialistische autonome Provinz ist in der Verfassung der SFRJ definiert als „autonome sozialistische selbstverwaltete demokratische Gemeinschaft, beruhend auf der Macht der Selbstverwaltung der Arbeiterklasse und aller Werktätigen, in der die Werktätigen und Bürger, die Völker und *Volksgruppen* ihre souveränen Rechte verwirklichen und, insofern dieses im gemeinsamen Interesse der Werktätigen und Bürger, der *Nationen* und *Nationalitäten* der Republik als Gemeinsamkeit durch die Verfassung der Sozialistischen Republik Serbien festgestellt ist, auch in der Republik“. (Altman, 17)

(56)

Die übrigen Republiken sind in der Verfassung als Staat des Mehrheitsvolkes — das serbischen, makedonischen, kroatischen usw. — definiert, aber auch als Staat der sonstigen Völker und Volksgruppen, die auf ihrem Territorium leben. Damit werden sie Gleichberechtigung und das Recht auf proportionale Vertretung aller Nationen und *Nationalitäten* nicht nur in den Organen der Föderation, sondern auch in jeder Republik für sich, betont. (Altman, 18)

Szerborhorvát és szlovén szövegekben a *narodnost* terminus a Jugoszláviában élő nemzetiségek jelölésére szolgál, a szomszédos országokban élő délszláv népelemek jelölésére pedig a *nacionalna/narodna manjina* használatos. A *horvát nemzeti kisebbség Magyarországon* c. elaborátum valamennyi szerzője ezt a kifejezést használja. Kivételt csak Herczeg Ferencnek a Magyar Népköztársaságban élő nemzetiségekről szóló tanulmánya képez. A fordító ez esetben a *narodnost* mellett döntött, mivel ennek magyar megfelelője, a *nemzetiség* már hagyományosnak számít a magyar szak- és tudo-

mányos irodalomban. Magyar szerzők a nyugat-európai nemzeti és egyéb kisebbségekre vonatkoztatva is ezt a terminust használják, pl. Joó Rudolf is a *Nemzetiségek és a nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában* c. könyvében. A *nemzeti kisebbség* terminus újabb keletű, s nem közhasználatú. Nemzeti kisebbségekről a magyarországi szerzők csak akkor beszélnek, ha a kisebbségeknek az ENSZ, az UNESCO vagy hasonló világszervezet általi nemzetközi védelméről van szó.

Például:

(57)

A nemzeti kisebbségek nemzetközi védelme (Joó, 173)

(58)

Eltűnik azonban a nemzetiség ott, ahol a nation államnemzetet jelent, ahol a nationalité nem nemzetiséget (nemzeti, etnikai, *nyelvi kisebbséget*), hanem állampolgárságot jelent. (Kővágó, 55)

Az Alkotmány olasz nyelvű fordításában ilyen vonatkozásban általában a *gruppo nazionale* terminus szerepel; az Alkotmányhoz mellékelt szó- és fogalommagyarázat a *gruppo etnico (nazionale)* terminust tartalmazza; előfordul továbbá a fordításban néhányszor a *minoranza nazionale* terminus is.

Példák:

(59)

I lavoratori, i popoli e i *gruppi nazionali* realizzano i loro diritti sovrani nelle Repubbliche Socialiste e nelle Provincie Socialiste Autonome, in armonia con i rispettivi diritti costituzioni, e nella Repubblica Socialista Federativa di Jugoslavia, quando si tratta di un interesse comune, secondo quanto sancito dalla presente Costituzione. (La Costituzione, 60)

(60)

La Costituzione parte dal principio dell'uguaglianza dei popoli e dei *gruppi etnici (nazionali)* che vivono sul territorio della RSFJ, (La Costituzioni, 281)

(61)

... per il rispetto dei diritti delle *minoranze nazionali*, compresi i diritti di parte dei popoli della Jugoslavia che vivono in altri paesi come *minoranze nazionali* ... (La Costituzione, 75)

A nálunk és Olaszországban napvilágot látott olasz nyelvű szövegekben a *gruppo nazionale*, *gruppo etnico*, *nazionalità* és *minoranza* terminusok használatosak.

Példák:

(62)

Verso la completa tutela diritti del *gruppo nazionale* ... (La voce del popolo, 8)

(63)

... per la necessità dell'intera rete informativa del *gruppo etnico italiano* ... (Panorama, 18)

(64)

Tutto ciò ha dato particolare accento alle premure per il rispetto e alle nuove dimensioni dei diritti dell'uomo, e a ciò ki ricollega naturalmente anche la questione della corrispondente particolare tutela delle *nazionalità* ossia delle *minoranze nazionali*. (L'Attuazione, 87)

(65)

Dal sindacato un „Progetto globale“ per le *minoranze etniche* in Italia (l'Unità, 13)

(66)

L'URSS è uno stato federale. La sua struttura, fissata dalla Costituzione del 1936, pone su un piede dieassoluta parità le circa 130 *nazionalità* grandi e piccole che compognono 10 Stato sovietico. (Almanacco PCI, 114)

Az alábbi példák a *nacionalni/narodni* és az *etnički* előtagú szerkezetek jelentése közötti különbségeket illusztrálják:

(67)

U balkanskim zemljama — „osloboditeljicama“ — on /makedonski narod/ nije mogao da uživa čak ni položaj i prava *nacionalne manjine*, što je u stvari i predstavljao u Srbiji, Bugarskoj i Grčkoj turski elemenat, koji je pripadao vladajućem — državnom narodu, u balkanskim zemljama predstavljao je *etničku manjinu* i prije i poslije balkanskih ratova. Međutim, njegov položaj sada se bitno izmijenio. U balkanskim zemljama, kao *etnička manjina*, on nije

uživao odgovarajuću pravnu zaštitu, već je, naprotiv, bio izložen raznovrsnim pritiscima i nasiljima. (Redžić, 1293)

(68)

2.000 ljudi demonstriralo je u Atini pred albanskom ambasadom zbog pogoršanog položaja *grčke etničke manjine* u Albaniji. (az Újvidéki Rádió hírei, 1982. október 7.)

Ezek a jelentésbeli különbségek az *etnos* és a *nacija* jelentése közötti különbségekben ragadhatók meg, mivel a fentebb idézett terminusok ténylegesen ezeknek a származékai. Ennek megfelelően a *nacionalna manjina* a nemzet (*nacija*) részeként értelmezhető, az *etnička manjina* pedig a nép vagy a népnél szűkebb közösség részeként.

Vukas szerint a *nacionalna manjina* (nemzeti kisebbség) terminus európai vonatkozásokban sem állja meg a helyét, hiszen ezen a földrészén a nemzetek kialakulása ténylegesen befejezettnek tekinthető; a ladinok, bretonok vagy a lappok ugyanis nem tekinthetők valamely nemzet részének (Vukas, 1—17)

Nem minden kisebbségre vonatkoztatható Vukas szerint a *narodna manjina* terminus sem. Nem állja meg a helyét azokban az esetekben, amikor valamely nemzet kisebbségéről van szó, de akkor sem, ha olyan kisebbségről van szó, amely valamely alacsonyabb etnikai közösség — törzs, nemzetség — részét képezi. Így például beszélhetünk Bulgáriában, Görögországban vagy Albániában élő *macedón nemzeti kisebbségről* (*nacionalna manjina*), a ghanai Eve törzsbeliakkal kapcsolatban azonban törzsi kisebbségről kell beszelnünk. Vukas éppen ezért az *etničke manjine* (etnikai kisebbség) használata mellett száll síkra, s ezt az álláspontját következetesen érvényesíti is *Etničke manjine i međunarodni odnosi* c. könyvében.

Az ENSZ által szervezett tudományos tanácskozáson, melynek témája a kisebbségek helyzetének és védelmének a javítása, illetve az ezzel kapcsolatos jugoszláv nyilatkozat-tervezetnek a megvitatása volt (Kranj melletti Brdo, 1981. december 10—11.) a résztvevők az *etnikai kisebbség* (*etnička manjina*) terminust nem ilyen átfogó értelemben használták, hanem olyan terminusként, amelynek jelentése nem fedi a *nemzeti kisebbség* (*nacionalna manjina*) terminus jelentését.

Példák:

(69)

Znanstveni simpozij o vpršanjih izboljšanja položaja in varstva manjšin v sistemu Organizacije združenih narodov v luci jugoslovanskega prednačrta Deklaracije o pravicah *narodnih, etničkih, jezikovnih* in verskih *manjšin*, pomeni pomembno prispevek k boljšemu poznavanju celotne problematike narodnih manjšin. (RIG, 15)

(70)

Pravo na razvitak kulturnih i drugih etničkih karakteristika nacionalnih, etničkih i jezičkih manjina . . . (RIG, 139)

Forrásmunkák:

- Almanacco del Partito comunista italiano*, Roma, 1973.
- Altman, Gavro: *Jugoslawien, eine vielnationale Gemeinschaft*, Beograd, 1978.
- Atlagi, David: *Osztály és nemzet*, Újvidék, 1973.
- L'attuazione dei diritti particolari delle nazionalità italiana ed ungherese e dei loro appartenenti nella Repubblica Socialista di Slovenia*, Edizione: Assemblea della Repubblica Socialista di Slovenia.
- La Costituzione della Repubblica Socialista Federativa Jugoslavia*, Rijeka (Fiume), 1974.
- Flaschberger, Ludwig — Reiterer, Albert: *Der tägliche Abwehrkampf*, Ethnos/20, Wien, 1980.
- Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj* (röv.: HNM), Zagreb, 1977.
- Joó Rudolf: *Nemzetiségek és a nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában*, Budapest, 1977.
- Kardelj, Edvard: *The Nation and International Relations*, Beograd, 1975.
- Kardelj, Edvard: *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1977.
- Kloss, Heinz: *Grundfragen der Ethnopolitik im 20. Jahrhundert*, Wien Ethnos/7.
- Kóvágó László: *Kisebbség — nemzetiség*, Budapest, 1977.
- Mičović, Milovan: *Nemzet, nemzetek közötti viszony és a nacionalizmus társadalmi gyökerei*, Újvidék, 1974.
- Razprave in gradivo* (röv.: RIG), 13—14. sz., Ljubljana, 1981.
- Rehák László: *Kisebbségtől a nemzetiségig*, Újvidék, 1978.
- Redžić, Enver: *Nacionalne manjine u jugoistočnoj Evropi*, Pregled, 10. sz. Sarajevo, 1980.
- Togliatti, Palmiro: *Gramsci*, Roma, 1972.
- Touret, Bernard: *L'aménagement constitutionnel des États de peuplement composite*, Québec, 1973.
- L'Unità*, Roma, 1982. VI. 24.
- Veiter, Theodor: *Ganzheitlicher Volksbegriff und Selbstbestimmung*, Zeitschrift für Ganzheitsforschung, Neue Folge, VII. évf. Wien, 1963.
- Veiter, Theodor: *Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich*, Wien — Stuttgart, 1970.
- Veiter, Theodor: *Nationalitätenkonflikt und Volksgruppendeckung in 20. Jahrhundert*, München, 1977.
- Veiter, Theodor: *Die Kärntner Ortstafel*, Das gemeinsame Kärnten — Skupna Koroška/8, Klagenfurt, 1980.
- La voce del popolo*, Fiume, 1982. IV. 15., IV. 22., VI. 8.
- Vukas, Budislav: *Etničke manjine i međunarodni odnosi* Zagreb, 1978.

A MAGYAR NYELVÉSZETI TERMINOLÓGIA KÉRDÉSEI

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

A magyar nyelvészeti terminológia sajátosságai részben a magyar nyelvnek az indoeurópai nyelvektől eltérő rendszeréből erednek. A magyar az indoeurópai nyelvek közé kerülve sokat megőrzött ősi finnugor vonásaiból, de az is kétségtelen, hogy a magyar irodalmi nyelv az európai kultúrában és az indoeurópai nyelvek hatása alatt fejlődött ki. Különösen sokat hatott a magyarra a latin és a német nyelv.

A magyar nyelvészeti terminológia elsősorban a latin alapján fejlődött ki. Az első magyar nyelvtanok latin nyelven készültek. Bennük a magyar nyelv rendszerét a latin grammatika szellemében ábrázolták. A nemzeti nyelv fejlődésével a nyelvtanok is magyar nyelvűvé válnak, de a latin még sokáig példakép marad. A németesítés korában a német nyelv is erősen hatott a magyar nyelvészeti terminológiára.

Az alapvető magyar nyelvészeti szakszavak nagy része a nyelvújítás korában jött létre (a tizennyolcadik század végén és a tizenkilencedik század elején). Ezeket általában ma is használjuk: alany, állítmány, elöljáró, főnév, határozó, jelző, magánhangzó, mássalhangzó, melléknév, névmás, tárgy stb.

Számos nyelvészeti fogalomnak korábban is volt magyar megnevezése, rendszerint több is, de ezek nem voltak időtállóak. A latin subiectum (alany) magyarítására például Geleji Katona István az *alájavett* szóval, Barczafalvi Szabó Dávid pedig az *alózmánnyal* kísérletezett. A magánhangzó elődei a *szótívő* (1539.), a *szóló betű* (1553.), a *hangó betű* (1648.) és a *szószerező bötű* (1604.), a mássalhangzóé viszont a *süket betű* (1553.) és az *együtt zengő betű* (1648.) voltak. A latin pronomen (névmás) magyar megfelelőjeként a következő terminusokat használták: *névirvaló* (1539.), *néválló szó* (1790.), *névhelyett való szó* (1792.), *névmásoló*, *név helytartó* (1794.). A melléknév régebben mint másval álló név (1527.) és hozzá tetethető (1604.) szerepelt. A nyelvújítás alatt számos megnevezéssel próbálkoztak: *toldalék név*, *rávető szó*, *mellette szó*, *mással értő*, *mással járó*, *társnév*, *vezetékészó*, végül is a főnév szerkezetéhez hasonló *melléknév* diadalmaskodott.

A latin műszó mintájára jött létre az alany (subiectum), az állítmány (praedicatum), a mássalhangzó (consonans), a névmás (pronomen) stb. Az *alany* az *al* szóból az *-any* koholt képzővel formált nyelvújítási származékszó (1790.). Az *állítmány* is nyelvújítási származékszó, a „kijelent“ jelentésű *állít* igéből van *-mány* képzővel alkotva. Nyelvtani jelentése Verseghy Ferencről származik (1792). A *mássalhangzó* is a nyelvújítás idején keletkezett (1780.), a latin consonans tükörfordításaként. A német Mitlaut és a szerbhorvát suglasnik is ilyen tükörszó. A *névmás* a latin pronomen fordításából keletkezett nyelvújítási összetett szó (pro = helyett, nomen = név). Először Benyák Bernát használta (1781.), de Gyarmathy Sámuel nyelvkönyve, az *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* (1781.) nyomán terjedt el.

A német nyelv hatására keletkezett a főnév, a melléknév és a magánhangzó terminus. A *főnév* és a *melléknév* minden valószínűség szerint a német *Hauptwort* és *Beiwort* műszavak fordítása. A főnév először Földi János *Magyar nyelvkönyvében* (1790.) fordul elő. A magyar nyelvben már régtől fogva sok olyan összetétel volt, melynek fő- az előtagja, ezért a főnév terminus könnyen beleilleszkedett szavaink közé. A melléknév a német *Beiwort* (= valami melletti szó) nyomán jött létre 1777-ben. Ennek az összetett szónak az előtagja „mellékes, kiegészítő szerepű“ jelentést hordoz, utótagja pedig „névszói természetű szófaj“ jelentésben szerepel. A *magánhangzót* a német *Selbstlaut* mintájára alkotta Baróti Szabó Dávid (1777.).

Más nyelvek is hatással voltak a magyar nyelvészeti terminológiára. Szláv eredetű beszéd és beszél szavunk. A *beszéd* egy közelebről meg nem határozható szláv nyelvből került át a magyarba a XII. században. Elsődleges jeletése „szóbeli megnyilatkozás“ volt. Később „szó“ és „mese“ jelentésben is használták. A *beszél* (első előfordulása 1372-ből) a beszéd származékaként keletkezett. A beszéd szóhoz kapcsolódó *l* igeképző hasonította a *d* hangot (*beszéll*), ez a hosszú *l* aztán idővel megrövidült (*beszél*).

Ige és betű szavunk ótörök eredetű (qge és bitig). A magyar *ige* megfelelőjét az ótörökből nem lehet kimutatni, csak a mongolból. Ott az üge „szó, beszéd“ jelentést hordoz. Az igére 1315-ből van adatunk, ott szót jelent. Nyelvészeti jelentését (cselekvést, történést kifejező szófaj) tudatos műszóalkotás eredményeként kapta 1604-ben. *Betű* szavunk eleinte a török *bitig*nek megfelelően „írást, szöveget“ jelentett. Először 1416-ban fordul elő. Többi jelentése (valamely beszédhang írott képe, írásjegy; szó; beszédhang) névátvitel útján később fejlődött ki.

Ófrancia eredetű a *tárgy* (targe = pajzs). Ez a szó a germánból került a franciába. A magyar nyelv a lovagi élet szavaként az előkelőbb társadalmi rétegek közvetítésével vette át a XV. században. Kezdetben nálunk is pajzsra vonatkozott. Elsődleges jelentésén kívül később célt, céltáblát, objektumot is jelölt. Nyelvtani jelentése (az a mondatrész, amelyre a mondatban kifejezett cselekvés irá-

nyul) tudatos nyelvújító tevékenység eredménye (1806.). A múlt század elején a nyelvtani, illetőleg logikai alany megjelölésére is használták. Ekkor kapta „élettelen dolog, holmi, eszköz“ jelentését is.

Érdekes a szó etimológiája. Mai nyelvészeti jelentését (a nyelv legkisebb önálló értelmű egysége) a XIV. században kapta, azelőtt hangot, kiáltást, beszédet jelölt. Kifejlődtek egyéb jelentései is: beszélgetés, tárgyalás, szóbeszéd, híresztelés, szóhasználat, szófűzés, kiejtés. Ez a szó megtalálható a többi ugor nyelvben is, tehát igen régi. Az ugor alapnyelvbe a török nyelvekből került (a türk *sab* szót, beszédet jelent, a ujjur *sav* beszédet, üzenetet stb.).

Belső keletkezésű szavunk a határozó, a jelző, az előjáró stb. A *határozó* Calepinus szótárában (1585.) horizontként szerepel. Melléknévként és főnévként is használják nyelvtani kifejezésekben. „Adverbium“ jelentését Gyarmathy *Nyelvmesterében* kapja (1794.), Verseghy Ferenc még „melléknév“ értelemben használja. A *jelző* a XIX. sz. közepéről származik (1845.). *Előjáró* szavunkra 1511-ből van az első adatunk. Elsődleges jelentése „felettes, vezető, személy“. Használták „előőr, felderítő katona“, „előd“, „bevezetés“, „bevezetőként, bevezetésül“ jelentésben is. Nyelvtani műszóként (praepositio) először Teleki József élt vele (*A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*, 1821.). Kevésbé látszik valószínűnek, hogy az előjáró a latin praetor mintájára alkotott tükörszó volna. Keletkezésének nyilván az a szemléleti alapja, hogy a társadalom valamely csoportjának legmegbecsültebb tagja megelőzi a többieket, vagyis szinte előttük jár.

A magyar nyelvű nyelvészeti terminológia egyik jellegzetessége, hogy összhangban van nyelvünk introvertáltságával. A magyar nyelv nehezen vesz át idegen műszavakat, inkább megfelelő magyar szóval helyettesíti őket vagy új szót alkot rájuk. Például a *grammatika* szó helyett (amely szinte mindegyik indoeurópai nyelvben megtalálható: gör. grammatikē technē, lat. grammatica, fr. grammaire, ang. grammar, ném. Grammatik, or. grammatika, szh. gramatika stb.) a magyar a *nyelvtant* használja. A latin *textus* műszót sem vettük át (fr. texte, ang. text, ném. Text, or. tekszt, szh. tekst), hanem inkább *szöveget* mondunk.

Saját szavunk van még számos egyéb nyelvészeti fogalomra is: *hangsúly* (lat. accentus, fr. accent, ang. accent, stress, ném. Akzent, szh. akcent—de or. udarye), beszélgetés (lat. conversatio, fr. conversation, ang. conversation, ném. Konversation, szh. konverzacija v. razgovor — or. razgovor), *helyesírás* (gör. orthographia, fr. orthographie, ang. orthography, ném. Orthographie — szh. pravopis, or. pravopiszanye), *szótag* (lat. syllabus, fr. syllable, ang. syllable, ném. Silbe, szh. slog, or. szlog), *eset* (lat. casus, fr. cas, ang. case, ném. Fall v. Kasus — szh. padež, or. padezs) stb.

Néha a nyelvészeti fogalmak megjelölésében más nyelvek is függetlenek a latintól és a görögtől. Pl. *mondat* (ang. sentence, ném. Satz, szh. rečenica, or. predlozsenye), *szó* (fr. parole v. mot, ang.

word, ném. Wort, szh. reč, or. szlovo), *beszéd* (fr. parole, ang. speech, ném. Rede, szh. és or. govor) stb.

Ritkábban használt és kevésbé általános nyelvészeti fogalmak jelölésére olykor a magyar is latin v. görög eredetű szakkifejezést használ. Pl. agglutináció, denotátum, fonéma, glosszéma, gramméma, izoglossza, kakofémia, lexéma, morféma, morfémakomplexum, paradigmá, poligenezis, prefixum, relativum, réma, szeméma, téma, transzformáció, valencia stb.

Van olyan eset is, amikor az idegen műszó és magyar megfelelője között funkciómegoszlás jön létre, úgyhogy az idegent nem helyettesíthetjük a magyarral. Ilyen idegen műszavunk a *pszicholingvisztika*. Ez jobban alkalmas annak a nyelvtudományi kutatási ágának a megjelölésére, amely a lélektan és az információelmélet eredményeit felhasználva tanulmányozza a lélektani folyamatoknak a nyelv működésében való szerepét, mint a magyar *nyelvlélektan* terminus. A nyelvlélektannak lehetne ugyan efféle jelentése, de nincsen, mert szorosan kapcsolódik Wilhelm Wundt lélektanához, és ily módon nem a beszédtevékenységek lélektanára vonatkozik, hanem inkább a nyelv fejlődésében általában szerepet játszó pszichológiai hatások és indítékok összességére. Tehát a nyelvlélektan műszó más célra van lefoglalva, semmiképpen sem azonosíthatjuk a pszicholingvisztika műszóval, mivel hiányzik belőle az információelméleti nézőpont, a pszicholingvisztika nélkülözhetetlen eleme.

A leíró, a normatív, az iskolai és az elméleti nyelvészeti irányultság terminológiája között a magyarban nem sok eltérés van, ezek általában egységesen használják a műszavakat. Sokáig nem volt egységes a jelzők terminológiája. Egyes tudományos jellegű nyelvtanok (Simonyi, Gombocz, Klemm, Temesi, Szabó stb.) *minősítő* jelzőkről és *kijelölő* jelzőkről beszélnek. Velük szemben egyes iskolai használatra szánt nyelvtanok (Szinyei, Kis-Erős, Nagy J. Béla stb.) inkább a *tulajdonságjelző* és a *számjelző* terminusokat használják. Simonyi szerint a jelzőfajták az egyes szófajokkal vannak összefüggésben. Így a kijelölő vagy determináló jelző lehet névmás, számnév és névelő, a minősítő vagy tulajdonságjelző pedig melléknév, melléknévi igenév vagy egyéb melléknevesült szó.

A jelzőknek erre a két csoportra való osztása nem következetes, nem történik egységes szempontok szerint. A minősítő jelző fogalmát logikai-jelentéstani szempontok alapján különítik el, a kijelölő jelzőt viszont csak szófaji, szójelentéstani alapon. A kijelölő jelző leginkább meghatározott jelentés nélküli szó. Ehhez azonban kizárólag a szótári jelentést veszik figyelembe, mellőzve a beszédhelyzetet, illetve a szövegkörnyezetet. Ily módon különböző funkciójú jelzők kerülnek egy csoportba. Kijelölő jelzőnek minősül például a *harmadik* az alábbi mondatban: A harmadik megállónál szállók le, de minősítő lesz a *következő* igenév: A következő megállónál szállók le.

Az akadémiai leíró nyelvtan szerkesztő bizottsága nem fogadta el a jelzőknek minősítőkre és kijelölőkre való felosztását, mivel eléggé merevnek bizonyul. A *mai magyar nyelv rendszere* szerint a jelzők a következőképpen csoportosíthatók: 1. minőség- és mennyiségjelzők, 2. birtokos jelzők, 3. értelmező jelzők. A kijelölő jelzők a minőségjelzők alcsoportjaként jelentkeznek. A mennyiségjelzőknek nincsen ilyen alcsoportjuk, noha tartalmilag közelebb állnak a kijelölő jelzőkhöz.

A tulajdonképpeni minőségjelző bizonyos mértékig leszűkíti a típusfogalmat jelölő szó körét (akár tartalmas jegy hozzáadásával, akár rámutatással), az egyeditő, meghatározó v. kijelölő jelző pedig a leszűkítéssel egyet meghatároz, kijelöl a fogalom körébe tartozó egyedek közül.

A jelzőknek efféle jellegű kettéosztása a külföldi szakirodalomban sincs általánosan elterjedve. Otto Lyon és Walter Jung német nyelvtanukban jelentésbeli és alaktani szempontból tesznek különbséget a jelzők között. Ezzel szemben a francia akadémiai nyelvtanban (Pierre Larousse) a kijelölő jelzők elkülönülnek a minősítőktől.

A *mai magyar nyelv rendszere* c. akadémiai leíró nyelvtan a nyelvi rendszer ábrázolásának pontosabbá tétele érdekében néhány új nyelvtani kategóriát és műszót vezet be, és az ingadozó terminológiát is egységesíti. A személynévmás helyett a személyes névmás, a határozószói igenév helyett a határozói igenév, a rámutató szó helyett az utalószó, a tulajdonságjelző és a számjelző helyett a minőségjelző és a mennyiségjelző, a képes helyhatározó helyett pedig az állandó határozó műszót használja.

Az átvitt értelemben szereplő helyhatározóragos v. névutós szavakat, helyhatározószókat a régebbi szakirodalom a képes helyhatározók fejezetében tárgyalta. Mivel azonban az efféle határozókat csupán alapszavuk jelentéstartalma választja el a valóságos helyet jelölő határozóktól, indokolatlan a *képes helyhatározó* megnevezés. Az átvitt értelemben használt helyhatározók alaki, szófaji és mondatnani szempontból is azonosak a „valóságos” helyhatározókkal.

Egyes nyelvtanok az állandó határozókat, a vonatkozat azonosították a képes helyhatározókkal, mondván, hogy a valódi helyhatározó ugyanazon ige mellett többféle raggal szerepelhet, a képes helyhatározó azonban egy igével vagy egy melléknévvel együtt olyan kifejezést alkot, amelyben a képes helyhatározóhoz mindig ugyanaz a rag járul. Az igaz, hogy az állandó határozók zöme tényleg képes használatú raggal, névutóval alakult, de ezek nem mind helyhatározói funkciójúak, van köztük olyan is, amely más eredetű raggal vagy névutóval keletkezett. Voltaképpen a valóságos és a képes használatot más határozófajták körében is el lehetne különíteni egymástól, attól függően, hogy a rag vagy a névutó konkrét vagy elvont jelentésű főnévhez járul. Erre azonban semmi szükség nincsen, mivel szintaktikailag nem különböznek egymástól.

Arra való tekintettel, hogy a *képes helyhatározó* műszót gondolati helyet jelölő határozókra is, és vonzatokra is használták, a félreértések elkerülése érdekében célszerű volt kihagyni az akadémiai nyelvtanból. A gondolati helyet jelölő határozók megmaradtak helyhatározónak, az eredetileg helyhatározói raggal vagy névutóval alakult elvontabb határozók viszont más határozófajtákhoz kerültek. Új funkciójuknak megfelelően a mondattani szempontból képes használatú helyhatározóragok, névutók és helyhatározószók időhatározók, módhatározók, okhatározók, célhatározók, állapothatározók stb. kifejező eszközévé váltak. Azok viszont, amelyek eredeti jelentésüktől a legjobban eltávolodtak, mintegy az ige vagy a névszó függvényeként szükségszerűen kapcsolódnak az alapszóhoz, *állandó határozót* alkotnak.

Érdemes megemlíteni az értelmező „státusának” kérdését is. A nyelvtanírók egy része, és maga az akadémiai nyelvtan is a jelzők egyik fajtájának tekinti (értelmező jelző). Mások szerint viszont az értelmező nem jelző, hanem különálló mondatrész-fajta. Ez különösen az azonosító értelmezőn látszik. Sajnos, az iskolai nyelvoktatásban az értelmezőt általában mellőzik, még jelzőként is.

IRODALOM

- *A mai magyar nyelv rendszere I—II.*, Bp., 1970., Akadémiai Kiadó (2. kiad.)
- *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I—III., Bp., 1967., 1973., 1979., Akadémia Kiadó
- Simeon, Rikard: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I—II.*, Zg., 1969., Matica hrvatska
- Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Bp., 1978., Akadémiai Kiadó (4. kiadás)
- Szathmári István: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Bp., 1969., Akadémiai Kiadó
- Büky Béla: *A beszédtanítás pszichológiája*, Bp., 1973., Ttk
- Imre Samu: *A jelzők osztályozásának terminológiájához*, MNy LIV.
- Bakos József: *Nyelv és iskola*, Eger, 1955. (Különlenyomat a főiskola évkönyvéből)

REZIME

PROBLEMI LINGVISTIČKE TERMINOLOGIJE NA MAĐARSKOM JEZIKU

Lingvistička terminologija na mađarskom dosta je specifična, razvila se na osnovu latinske i pod uticajem nemačke. Osnovni lingvistički termini na mađarskom nastaju za vreme Obnove jezika. Retko se strani termini direktno preuzimaju, radije se prevedu ili zamenjivaju drugom rečju koja je stvorena u samom jeziku. Međutim, princip izbegavanja tuđica ponekad nije ostvarljiv. Za označavanje nekih pojmova u opštoj lingvistici čak i mađarski jezik upotrebljava termine latinskog ili grčkog porekla. Sporadično se javljaju razlike u terminima između opisnih gramatika i onih za školsku upotrebu (kijelölő jelző, képes helyhatározó i sl.).

LINGUISTIC TERMINOLOGY IN HUNGARIAN

Linguistic terminology in Hungarian is rather specific. It is based on Latin but has developed under German influence. The basic linguistic terms were established at the time of the Language reform. Foreign terms were rarely directly absorbed into the language, they were rather translated or exchanged for other Hungarian words. Yet it was not always possible to avoid foreign expressions. Therefore certain general linguistic notions even in Hungarian are expressed in terms of Latin and Greek origin. There are occasional differences between descriptive and school grammars (kijelölő jelző, képes helyhatározó etc.)

ETO 808. 6+809,451.1:800.86

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

A TÁRSADALMI-POLITIKAI TERMINOLÓGIA ÖSSZEVETŐ VIZSGÁLATÁNAK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

PAPP GYÖRGY

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

O. Bevezető megjegyzések

Dolgozatom az 1982. decemberben tartott kontrasztív nyelvészeti ülésszak aktualitásán túl egy, a címben foglaltakkal megegyező alprojektumi témához kötődik, az ilyen irányú munkálatok eddigi eredményeit kívánja összefoglalni. Közvetlen előzménye *A kontrasztív elemzés szerepe a társadalmi-politikai terminológia fordításában és fordítási módszereinek kialakításában* című tanulmányom (HK 30—40. szám), amely megkísérli a kontrasztív nyelvészet fordítástudomány felőli meghatározását, céljainak megfogalmazását, a kontrasztív elemzés és a fordítási módszerek összehangolását és mindezeknek a társadalmi-politikai terminológia konkrét problémáira való vetítését.

A terminológiai és egyáltalán a lexikai összevetés területén szerbhorvát—magyar viszonylatban még nagyon sok a tenni-, rendezni- és tisztáznivaló a fentebb megjelölt általános kérdések mellett. Jelenleg még mindig olyan tárgyköröket kell számba vennünk, áttekintetünk, amelyek nem tartoznak a kontrasztív elemzés szűkebb területéhez, csak *egyáltalán lehetőséget teremtenek az intézményes két- vagy többnyelvűség szintjén folyó szervezett szaktevékenységhez*, szubjektív fölfogásokként pedig az egész kérdéshez való viszonyulás légkörét jelentik. Szólnunk kell tehát a társadalmi-politikai terminológia összevetésének eddigi eredményeiről, néhány gyakorlati kérdéséről, feladatáról, elméleti problémájáról.

1. A rendszeres összevető vizsgálatok előzményei

A terminológiai összevetés a gyakorlatban nem a jól rendezett korpuszok nyelvtudományi vizsgálatánál kezdődik, hanem a kontrasztivitás, a hasonlóság és különbség első megállapításánál. Ilyen helyzeteket a társadalmi-politikai jellegű szövegek fordítása minden nap százával teremt. Ha ezt a tevékenységet korszakolni kívánjuk, az *esetről-esetre haladó megoldásokat, megfeleltetéseket* nevezhetjük az összevetés első fázisának, amely jórészt ösztönös, következetesség és elméleti megalapozás nélküli eljárás.

Jóval tudatosabb szintet képvisel a fordítást, terminológiai szóalkotásmódokat követő *nyelv művelő irodalom*, amely legalábbis szerbhorvát—magyar vonatkozásban többszáz jó, vagy azóta már bejáródott terminust teremtett meg, a *Magyar Szó* mellékletének, a Nyelv művelőnek lapjain, és más formában. Előnye, hogy a nyelv törvényeit próbálta érvényesíteni, hátránya viszont az, hogy nem rendszerűen, az azonos problémát jelentő, logikai viszonylatot képviselő terminusokat nem egyazon csoportba rendezve közeledett a megoldáshoz, így nem teremtett meg általános, nevezzük így, generatív elveket sem a már meglevő terminusok utólagos szelektálására, sem az újonnan keletkező szerbhorvát alakulatok megféleltetésére.

A fordítás és kétnyelvűség gyakorlata viszont akkora igényt támaszt a szakterület tudományos, nyelvészeti feldolgozásával szemben, amelyet már nem elégíthetnek ki az egy-egy szóval, jelenséggel bíbelődő vizsgálatok. Átfogó, az egész rendszert tükröző megoldásokra lenne szükség a szerbhorvát és a nemzetiségi nyelvek vonatkozásában, sőt a nemzetiségi nyelvek egymás közti viszonylatában, amelyről szó is alig esett az eddigi terminológiai szakirodalomban, mert csak az ilyen megközelítés adna a nyelvi tervezés szintjén választ a gyakorlatban fölmerülő kérdések tömegére.

Az átfogó munkálatok hiánya végül szükségként jelentkezett, és tartományi, sőt országos szintű tevékenység kezdődött az 1970-es évek elején, és folytatódik ma is, lényegében két irányban:

Az összevetés lexikológiai, lexikográfiai, nyelvészeti részmunkálataihoz szükséges *kiindulóállomány, korpuszok összegyűjtése irányában és az ekvivalensek szótári vagy más formájú létrehozása, verifikálása irányában.*

Az első, társadalmi-politikai szókészletet is tartalmazó vállalkozás a *Szerbhorvát—magyar jogi szakszótár* lett volna, ha egyáltalán megjelenik, de ez már mintegy másfél évtizede késik, jól példázva a szakszótárak területén uralkodó helyzetet. Ha jól megnézzük, alig van a többnyelvűségünk viszonylataiban még hozzávetőlegesen megbízható kétnyelvű szakszótár is. Úgy tűnik, mind a szerbhorvát, mind a magyar nyelvterületen inkább a világnyelvek felé fordulnak, az angol, német, francia lexikográfiai munkálatokra fordítanak nagyobb figyelmet, ami önmagában rendjén is van, de a feladatok társadalmasításával a kisebb nyelvi viszonylatokat is fel kellene zárkóztatni, hiszen a szakszótárak, köztük a társadalmi-politikai szótárak is a több tan nyelvű oktatás létkérdését jelentik.

A társadalmi-politikai terminológia rendszeres kontrasztív vizsgálatának néhány újabb feladat adott sokozott aktualitást. A Jugoszláv Szakfordítók Szövetsége több szimpozion, tanácskozást szervezett egy-egy szűkebb szakterület kétnyelvű terminológiai szöveggyűjteményének kidolgozására.

Az első vállalkozás a *Társult munkáról szóló törvény* szakszókészletének tizenkét nyelvű megféleltetését tűzte ki célul. Ezek közt szerepeltek a szerbhorvátok kívül Jugoszlávia nemzetiségeinek nyelv-

vei (albán, magyar, olasz, szlovák, ruszin) és jónéhány, a nemzetközi érintkezésben fontos szerepet játszó nyelv (angol, francia, német, arab, spanyol) is. A szervezők a komputeres földolgozás gondolatával is foglalkoztak, sőt azzal a rejtett szándékkal is, hogy a tanácskozáson kialakított megfeleléseket nemcsak szerbhorvát és valamelyik adott nyelv viszonylatában lehet majd használni, hanem minden nyelv relációjában oda-vissza is.

A szójegyzék-rendszert, nem tudni, mi okból, a nyelvi összetartozóság, a nyelvcsaládok szerint próbálták tagolni. Ily módon a magyar anyag, mint afféle rokontalan nyelv, az arab ekvivalensekkel került egy csoportba. Ugyanakkor a megfeleltetés terjedelmi, minőségi kérdéseivel előzetesen senki sem foglalkozott. A maximalista tervek és a letisztultalan módszerek a sejthető eredményre vezettek — a szójegyzék sem összesítve, sem kettős elrendezésben mai napig sem látott napvilágot.

Jóval szerényebb célkitűzésekkel és kevesebb nyelv bekapcsolásával indult a JKSZ XI. kongresszusa anyagának hasonló terminológiai feldolgozása, de sajnos, ez ideig ez sem jelent meg önálló formában.

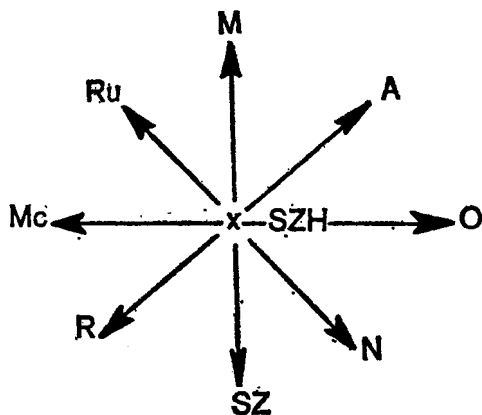
Ezt követte az *önigazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szótárának* megjelenése 1979-ben, amely több nemzetiségi nyelv viszonylatában (magyar, szlovák, ruszin) elkészült. Az előző két szójegyzék anyagának java részét is tartalmazza, de sok más terminust is, mintegy 9500 címszó állományban. Sajnos, a megfeleltetés ezuttal is a korábbi gyakorlatot követte. A szerkesztők összeállították a szerbhorvát terminológiai állományt, azt két fordító értelmezte, majd pedig egy lektor átnézte, korántsem végérvényes megformálás igényével. Az ily módon kialakított anyagot kapta kézhez aztán egy szűkebb szakmunkatársi csoport véleményezésre, sajnos csak körülbelül egy héttel a végső leadás előtt. A kis munkatársi csoport ennek ellenére mintegy háromezer szakszó, szak kifejezés kérdését vitatta meg és adta meg a végleges, elfogadott magyar ekvivalenseket. A túl rövidre szabott határidő miatt azonban nem lett a kiadványnak egy magyar főszerkesztője, aki a megjegyzéseket egymásra vetítette volna, illetve utána nézhetett volna azoknak a címszavaknak, amelyekre ugyan nem érkeztek megjegyzések, de kérdéses volt a magyar megfeleltetésük.

Az igazi, tűzkeresztséget is kiállott szótári előzmények hiánya, a munkálatok nem éppen hibátlan, módszertanilag is kifogásolható megszervezése természetesen az egész vállalkozáson nyomot hagyott. A szótár fogadtatása nem volt egyértelmű. A kisszámú, de annál „mélyebben szántó” kritika sok tényleges hibára, hiányosságra rámutatott, és ugyanakkor sok mindent igazságtalanul is fölhánytorgatott. Azokon a tanulságokon kívül, amelyeket a későbbiekben taglalunk, elég megemlíteni, hogy a kritikák „kijavított” példáiban is van jónéhány hibás megfeleltetés, ami mindenesetre jó szimpatómája jelenlegi terminológiai állapotainknak. Másrészt, ezeknek az

írásoknak hatásköre alig száz kifejezésre terjedt ki, az egész szó-tári állomány jelentéktelen töredékére, arról tanúskodva tehát, hogy a pusztán egyéni hozzáállás és teljesítmény kollektív munka nélkül nem sokat ér. Összegzésül azt mondhatjuk tehát erről a szótárról, hogy (legalábbis magyar nyelvi viszonylatban) sok vonatkozásban inkább kiélezte, mint megoldotta a terminológiai problémákat, de azt is nyomatékosan kell hangsúlyoznunk, hogy pillanatnyilag még-is ez az egyetlen olyan kiadvány, amit a fordító segédletként a kezébe vehet, és amely anyagának java részében mégis megbízható.

Napjainkban újabb összevető munkálatok vannak kibontakozóban. A Szövetségi Végrehajtó Tanács egy tizenkét nyelvre kiterjedő dokumentációs-információs rendszer kialakításának projektumát indította be, amelynek mintegy 60—70 000-nyi terminológiai állományában tekintélyes arányban szerepel a társadalmi-politikai terminológia. A felölelt nemzetiségi nyelvek között szerepel a magyar is.

Ez az elektronikus segédeszközök révén az egész országban igénybe vehető információs rendszer, vagy úgy is nevezhetjük, hogy *terminológiai bank*, *tezaurusz*, olyan feladatok elé állítja minden érintett nyelv lexikológusait, lexikográfusait, nyelvészeit, amelyekre érzésünk szerint nincsenek fölkészülve, mert nem vonták le a korábbi vállalkozások tanulságait, és ez a jelen tervmunkálatok indulásánál is tapasztalható. Ehhez az adott projektum elképzelésének vázlatos összefoglalása is elegendő.

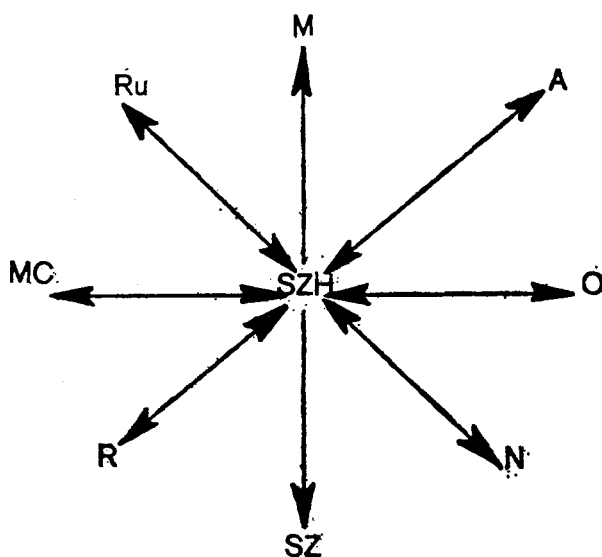
A terminológiai rendszer munkatársai úgy tervezik, hogy a terminológiai bankot igénybe vevők kívánsága szerint a betáplált szóállomány bármely címszavának, mondjuk a *društveno-politička zajednica* szerbhorvát kifejezésnek mind a tizenegy többi ekvivalense megjelenik a TV-monitoron, de a megfeleltetés bármely nyelv felől indulhat, és mindig minden nyelven használható, verifikált, véglegesen letisztázott megfeleléseket eredményez. Hogy ez milyen

összetett, soktényezős folyamat, azt már az összefüggések legegyszerűbb modelljei is érzékeltetik.

Vegyük azt a legegyszerűbb esetet, amelyet a *Társult munkáról szóló törvény* szójegyzékénél kíséreltek meg, azaz, amikor a szerbhorvát kiinduló szóanyag és a felvett nyelvek állományának kettős megfeleltetéseit (amelyek csak egy irányban, a szerbhorvát nyelv felől kiindulva történtek) egyszerűen összesíti valamilyen rendszer.

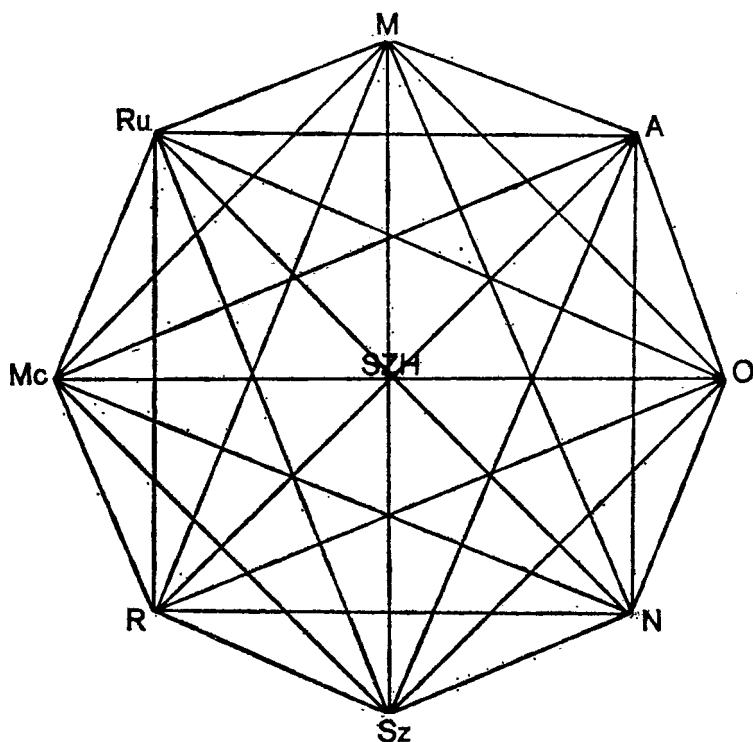
Az ábrán levő betűk, betűkapcsolatok a csupán például vett nyelvek rövidítései (SZH — szerbhorvát nyelv, M — magyar, A — angol, O — olasz, N — német, Sz — szlovák, R — román, Mc — macedón, Ru — ruszin.) A nyilak a megfeleltetés egyetlen irányát jelzik.

Ettől már jóval összetettebb a kétirányú megfeleltetés modellje, és nemcsak itt, az elvont sémában, hanem a gyakorlatban is, mert mindkét nyelven közvetlenül a szakszövegbe építhető teljes értékű szakszavakat, szakkifejezéseket kell kialakítani, tehát nem olyanokat, amelyek esetleg a kiindulónyelvi alak használati értékének és módjának célnyelvi illusztrálásai, magyarázatai.

Az ábra nyilai a kétirányú megfeleltetést jelölik.

A projektum elképzelt ekvivalencia-viszonyai ennél is sokkal bonyolultabb modellen mutathatók be. A vonalak természetesen mindkét irányú megfeleltetést jelölnek.

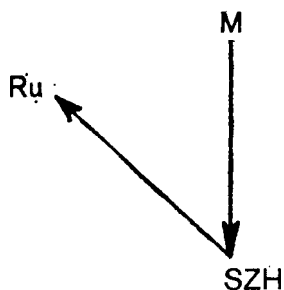
Ezek a gráfszerűen ábrázolt összefüggések természetesen főleg programozási kérdéseket vetnek fel, de számos összevető nyelvészeti vetületük is van, amelyek felett nem lehet elsiklani. A következőkben ezekről lesz szó az egészen gyakorlati kérdésektől az elméleti vonatkozásokig, illetve a kiindulónyelvi állomány összeállításától a megfeleltetésig terjedő rendben, olyan problémákról tehát, amelyeknek tisztázása után lehet csak a szó szoros értelmében vett kontrasztív elemzést, összevetést elvégezni.

2. Két vagy több tényezőjű összevetés?

Amint azt a harmadik modell is jól szemlélteti, a terminológiai bank projektuma szerint bármely nyelv adott kifejezéséhez másik nyolc nyelvi szakszót, szakkifejezést kell viszonyítani, amelyek közül mindegyik lehet a programozás alapján kiindulónyelvi és célnyelvi adat is. Egyedüli kiemelt nyelv a szerbhorvát, mivel a terminológia sajátos jugoszláviai vonatkozású része ezen a nyelven keletkezett, és mert az információs rendszerben ez a független változó, lévén hogy törvényei és szövegei alapján állt össze a tezausz kiindulónyelvi állománya. (Ezt jelzi a modell középpontjába helyzet SzH rövidítés).

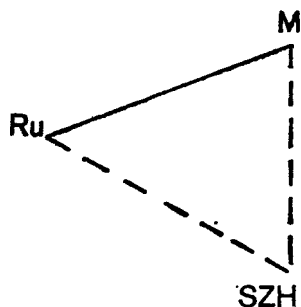
Ebből a rendszerezésből kiindulva két megfeleltetési algoritmus lehetséges:

a) Ha a szerbhorvát terminológiai állományt vesszük *abszolút kiindulási alapnak*, ami azt jelenti, hogy bármelyik másik két nyelvi adatot a szerbhorvát alapegységen keresztül lehet megfeleltetni egymással, a második modellből kiindulva; a magyar és a ruszin nyelv esetében:

Ez az elképzelés annyiban egyszerű, hogy mindig csak az érintett nyelv és a szerbhorvát nyelv sajátosságaira, kontrasztív szabályaira kell figyelni, viszont egy közvetítő nyelv beiktatása, a közvetett viszonylat számos torzulás, információvesztés veszélyét rejt magában, mert a közbeiktatott terminológiai elem többnyire szűrőként viselkedik szerkezetével és az adott fogalmi jegyek kiemelésével.

b) Lehetséges egy másfajta kiindulás is, amely a programba beépített minden nyelv között közvetlen megfeleltetési kapcsolatot teremt, mégha tekintettel is van a harmadik elemre, a szerbhorvát terminusra:

Ettől a modelltől hamarabb várhatunk el minden nyelvben csakugyan használható ekvivalenseket, viszont ahhoz el kellene végezni minden nyelvpár kontrasztív elemzését külön-külön. Másként elképzelhetetlen az egy mozzanatban végzett 9–10 megfeleltetés. Sajnos, ezektől a részösszevetésektől még szervezésileg is messze vagyunk, holott egyre elképzelhetőbbnek kellene látszania a nemzetiségi nyelvről nemzetiségi nyelvre való fordításnak is.

3. A programba iktatott nyelvek rangjáról

Mi sem áll távolabb tőlünk, mint a nyelvek értékének egész-ségtelen méricskézése. Másról van szó. Az előzőekben már utaltunk a *Társult munkáról* szóló törvény szójegyzékének munkálataira, amelyek során a magyar ekvivalenseket az arab nyelvi adatok csoportjában kívánták föltüntetni. Ez a kiindulónyelv-központú fölfogás valószínűleg a beáramló információkat tartja fontosnak az idegen nyelvek szempontjából. A kétnyelvűségből, a fordításból eredő feladatok felől nézve azonban egyáltalán nem lehet azonos mércével közeledni a nemzetközi idegen, illetve a nemzetiségi nyelvekhez. Mert milyen fordítások készülnek, készülhetnek az előző nyelvekre? Általában hozzátétőleges információkat tartalmazó, tájékoztató jellegűek, Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek nyelveire viszont törvénytövegeket, tankönyveket és az együttélés szempontjából oly jelentős más tövegeket kell fordítani, és ami ezzel jár, olyan megfeleléseket kell megteremteni, amelyek az adott tövegektől függetlenül is használhatóak, az egynyelvű közlési folyamatban is.

Ezért tűnik az információs rendszer programja kissé maximalistának. Célravezetőbb lenne két kisebb csoportosításban megvalósítani. Egyrészt a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek nyelveinek rendszerében, másrészt pedig a szerbhórvát és a nemzetközi idegen nyelvek viszonylatában.

4. A kiindulónyelvi terminológiai állomány kialakítása

Bármilyen elméleti vagy gyakorlati célú összevető vizsgálat végeredménye nagyban függ a korpusz, a vizsgálati, megfeleltetési anyag kialakításától, körülhatárolásától. Magyarán ez azt jelenti, hogy csak megfelelő szakmai és nyelvészeti kritériumok alapján összeállított szójegyzéket, tezaurszt lehet más nyelven jól értelmezni, illetve a két nyelvi részrendszer kontrasztív szabályait csak a problémákat jól reprezentáló anyagon lehet felállítani.

Az előzmények között megemlített szójegyzékeknek a kiinduló-állományt kialakító módszerei igen vitathatóak, és félő, hogy ez a terminológiai bank most folyó munkálataira is érvényes.

A többnyelvű megfeleltetésre szánt anyagok előkészítése eddig a következő gyakorlatokat követte:

— Valamely intézményesített munkacsoport, amelyben csak a szerbhórvát nyelvterület szakemberei, nyelvészei vettek részt, kijelölte azokat a tövegeket (törvényeket, értekezleti anyagokat, monográfiákat), amelyekről feltételezték, hogy tartalmazzák az adott szakterület (önigazgatás, pártélet, belpolitika, marxizmus) szakszó-állományát.

— A második fázisban a szerkesztők kiszelektálták a szövegekből az igei szerkezeteket, a fennmaradó részeket pedig egyszerűen feldarabolták, tagolták logikus vagy logikusnak látszó egységekre, a szavaktól a sokszorosán összetett szerkezetekig, majd pedig ezeket első tagjuk alapján betűrendezték.

A vitatható eljárások vitatható eredményeket adtak:

a) A túlzottan induktív módszer következtében a kiemelt terminológiai egységek csak egy konkrét szöveg vonatkozásában voltak igazolhatók, szövegösszefüggéseikből azonban kiszakadtak, mert előfordulásuk helye jelöletlen maradt. Ezért a célnyelvi értelmezők nem tudták fellelteni az egy adott helyen aktualizálódó konkrét jelentést, sem a minden kontextusra érvényes fő jelentést, lévén, hogy a megfeleltetésre szánt alakok java része nem terminus. Ezt a zavart a néha 7—8 felvett célnyelvi megfeleltetés is jelzi, amelyek a szójegyzék jobb oldalát teljesen felhígították.

b) Ez a feldarabolás tehát számos olyan alakulatot eredményezett, amelynek nem felel meg semmilyen jól körülhatárolható valóságelem, a szűkebb szakterületi kommunikációban szükséges denotátum. Egy szakszó, szakkifejezés kialakulásánál, amely egy adott nyelv normái szerint jelöl egy szakterületileg körülhatárolt, szabványosított fogalmat, természetesen érvényesül a nyelvi és szakterületi tényezők hatása. A későbbi elemzések során viszont a tartalom és a forma elidegenedik egymástól, mivel a kutatóknál, feldolgozóknál vagy az egyik, vagy a másik kompetencia van jelen. Mivel a nyelvi összevetés egy tartománya, a nyelven kívüli valóság figyelembe vétele gyakran kívül esik a pusztán nyelvészeti ismereteken, a lexikai kontrasztív elemzés gyakran válik problematikussá. Talán ennek tudható be, hogy az összevető nyelvészeti ülésszakokon a szóállományi-terminológiai vizsgálatok a leggyérebbek, hacsak nem a nyelvészeti terminológiáról van szó, amelyben — mint ezt a kontrasztív nyelvészet II. értekezlete is bizonyította — mindnyájan „otthon vagyunk”. Szerencsére a társadalmi-politikai terminológiában egy kicsit mindannyian szakemberek vagyunk.

c) A már bemutatott nyelvfelszín felőli, induktív kiindulás érezteti a hatását a terminusok *minőségi követelményeinek* meghatározásában, ami konkrétan azt jelenti, hogy nem világos a határ a köznyelvi elemek és a terminusok között, ezért a szójegyzékbe a társalgási nyelvből, egyéni stílusrétegekből áramlanak be kifejezések, mint például: *blagostanje* (jólét), *premoščivanje* (a szakadék áthidalása), amely a politikai-mozgalmi nyelv gyakori fordulata — de nem szakkifejezése, *raskorak* (távolság, eltérés), *banka* (bank), *studij* (tanulmány), *tok*, és még százával sorolhatnánk.

d) Az említett okok a terminológiai egységek *menyiségi, terjedelmi* kritériumait is elhomályosítják. Olyan szegmentumok jönnek létre, amelyek még vagy már nem elégítik ki a fordítási egység (transzléma) feltételeit.

Nem érik el a minimális terminológiai egység szintjét az olyan alkalmi szókapcsolatok, mint: *kriterijumi za odredivanje* (magyarra csak úgy fordíthatnánk: ... megállapításának kritériumai, megállapítási kritériumok); *blaža kazna* (enyhébb büntetés?); *nesmanjen iznos* (teljes összeg?); *efikasno vršenje* (eredményes végzése — de minek?);

Túlterjednek minden terminológiai alakulat maximális határán az olyan képződmények, mint: *kandidati za predsednika i članove izvršnih veća skupština društveno-političkih zajednica*, hiszen ezt legalább 7—8 szakszóra, kifejezésre bontva lehet lexikográfiailag feldolgozni, amit a szótár meg is tesz, de így egészében is megfelelteti a szókígyót: A társadalmi-politikai közösségek közgyűlése végrehajtótanács-tagjainak elnök- és alelnök-jelöltjei. Ehhez nem kell több kommentár.

5. A terminológiai állományok belső rendszere

A szótári címszavak betűrendben való feldolgozásmódja azt sugallja, hogy a szókészleti elemeknek, szavaknak ez a természetes rendszere, és nemcsak a tájékozódást, keresést könnyíti meg. Más-
sal ugyanis szubjektíven is aligha lehetne indokolni, hogy megfeleltetésre, értelmezésre szánt, de már kiindulónyelvileg véglegesnek szánt terminológiai anyagot csak betűrendes rendszerben rögzítenek és dolgoznak fel egyáltalán.

Ez a közlésmód (amely ellen semmi kifogásunk nem lehet, ha a teljes összevetés, feldolgozás után következik) kiemeli ugyan a terminológiai egységeket szövegkörnyezeti kapcsolataikból, de aztán nem tudja föltární természetes összefüggéseiket, rendszereiket.

Ezek a rendszerek általában két elv szerint alakíthatók ki:

- a) a nyelven kívüli összefüggéseknek megfelelően, és
- b) az azonos vagy hasonló nyelvi viselkedés, szerkezeti jellemzők szerint.

a) A nyelven kívüli összefüggéseket a terminusok által jelölt denotátumok természetes kapcsolatai adják, bár ezek sem függetlenek egy adott nyelv rendszerétől, főleg a társadalmi-politikai szakszókészletben. A jelölt fogalmak természetes rendszerébe tartozik egy adott szakszó denotátuma, az annak alá-, illetve fölérendelt fogalmak, az egész szómező vagy fogalmi csoport, majd a szűkebb szakterület, amelyet adott tagoltságban kitöltenek, ahogyan és amennyi szinonim alak egyazon jelőltre vonatkozik stb. Csak ilyen rendszerre támaszkodhat a lexikai összevetésnek az azonos információ mint az összehasonlítás harmadik, közös elemét kutató mozanata.

Sok terminológiai rendszer, tezaurusz tükrözi is már ezt a követelményt, olyképpen, hogy az egységek előtti törzsszámok nemcsak kódolási jellegűek, hanem a szűkebb és átfogóbb szakterületekre utalnak, a szóalak mellett közlik a főfogalmat, alárendelt

fogalmat jelölő terminusokat egyazon címszó alatt, a megengedett és a tiltott szinonimákat, fogalmi meghatározást stb.

b) A nyelvi viselkedésmód, szerkezet típusai inkább a szorosabb értelemben vett összevető nyelvészeti kutatásban kapnak szerepet, de ezt a vizsgálatot akármilyen valamirevaló szójegyzék megelégtetésénél is el kell végezni.

Mi a következőkben mindkét rendszert tovább fogjuk vizsgálni, a terminológia jellegzetességein, illetve a szerbhorvát terminusok típusain keresztül, felvetve néhány vitatott elméleti problémát is.

6. A társadalmi-politikai terminológia általános jellemzői

Szövegnyelvészeti szempontból fontos ismérve minden terminusnak, hogy a szöveg *lokális, körülhatárolható* jegye, ami nem a kontextuális kötöttségek mellőzését jelenti (amelytől a szaknyelvi elemek különben is önállósulni igyekeznek). Gyakoriságuk, intenzitásuk, egyazon szövegen belüli rendszerszerű kiteljesedésük azonban globális ismerv, igen jellemző a kommunikáció műfajára, funkciójára, a kommunikációs közösség szűk és homogén, illetve heterogén és számos voltára. A fogalmi kiteljesedésre még egy gondolat erejéig vissza kell térnünk: csak bizonyos szakmai szintű szövegekben fordul elő egy zárt fogalmi rendszer minden részfogalma és terminusa, általában a közlések kevés egységet tartalmaznak.

A terminológiatan részletezőbben *szakszavakról* beszél, amelyek egytagúak, és *szakkifejezésekről*, amelyek vagy összetételek, vagy többé-kevésbé összetartozó, jelölt, illetve jelöletlen viszonyú szintaktikai szerkezetek.

Szakszavakká, szakkifejezésekké általában bizonyos nyelvi viselkedésű, szófajú alakulatok kristályosodnak ki, tehát általában a fogalmi általánosítást lehetővé tevő főnevek, névszói szerkezetek, bár legtöbbször számos metanyelvi művelet sor és transzformáció eredményeként. Ettől függetlenül méltánytalanul mellőzi sok vizsgálódás és szótár az igék szaknyelvi szerepét, főleg a főnévből képzettekét, amelyek a fogalmi tartalmat is magukban foglalják.

A szakszó funkcióját tekintve valamely jól körülhatárolt jel-tárgy (denotátum) fogalmilag sajátosan általánosított, nyelvileg szabványos és következetes megnevezése, jele. Tehát egy fogalmi rendszer minden más egységétől elhatárolható fogalom, bizonyos fogalmi jegyeket kiemelő, csak a szóban forgó jelöltre vonatkozatható nyelvi megformálás.

Ezek a tartalmi-nyelvi ismérvek sokmindenre kihatnak, így a szaknyelv és köznyelv viszonyára is, ami a szakirodalom igen vitatott, tisztázatlan kérdése. Elfogadható-e az általános nézet, hogy a szaknyelv csak, vagy főleg szókincsében tér el a köznyelvtől, vagy a Pusztai István által hangoztatott nézet (vö. *A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana*, MNyr. 1980. 1.), hogy önelvű, saját

tos törvényű terület, *tudatos, szándékos és mesterséges* alakulatokat létrehozó és használó tevékenység?

Az utóbbi nézet számos képviselője, így Eugen Wüster, Walter Tauli (*Introduktion to a theory of Language Planning*, Uppsala, 1968.) tagadja a Saussure-i tételt, hogy mindannyian egy-egy adott nyelvhez vagyunk láncolva, amelyet nem változtathatunk meg tudatosan. Szerintük az egyezményes, logikus és tudatos nyelvi tervezéssel, a köznyelvinél jóval tagoltabb, előrehaladottabb fogalmakkal a szaknyelv függetlenítheti magát a természetes nyelvek béklyójától, normatív szabályaitól. Jakobson szerint is (*A fordítás és nyelvészet*) az ember világának fogalmaira minden nyelvben szabadon, tudatosan alkothatók nyelvi kifejezések, s egyáltalán a nyelvek nem abban térnek el, amit kifejezhetnek, hanem amit ki kell fejezniük, tehát a nyelvi kategóriáikban, nyelvtanukban.

Ha ezeket a nézeteket fenntartás nélkül, teljes érvénnyel elfogadnánk, akkor minden fajta kontrasztív nyelvi vizsgálatot haszontalannak kellene tartanunk. *Hiszen a természetes nyelvtől független állománynak nincsenek egyéni sajátosságai*, így törvényszerűen megragadható különbségei sem.

A fentieket látszik igazolni Sigmund Stoberski: *Nauka i praksa podržavaju internacionalizaciju terminologije* című, az UNESCO fordítási elveiről írt tanulmányában (*Mostovi*, 35.): „Az a gondolkodás, hogy az én nyelvem, az én népem a legfontosabb, idejét múlt dolog a fordításban is, a terminológiában is”. Az internacionalizáció kapcsán érdekesen cáfolja ezt a véleményt Srđan Jankovićnak *A terminológia fordíthatósága* c. dolgozata (HITK 44.), miszerint a görög-latin központú nemzetköziesítés is csak az európai area egyéni jellegzetesége.

Azonkívül a szaknyelvek tele vannak régi, a köznyelvi rétegekből való képződménnyel, a teljes fogalmi sűrítettségű szinteket is számos, a mindennapi kommunikációra jellemző alakulat színezi és közelíti a köznyelvhez. Egy szakszó soha sem marad meg a legszűkebb érintkezés kis körében (még a számítástechnikai megnevezések sem), viszont terjedésével, amint a sajtóba, tankönyvekbe bekerül, csak érintkeznie kell a köznyelv normáival, s ez különösen vonatkozik a társadalmi szférára.

Erősen tartja magát egy másik véglet is, ami szerint a köznyelvi normának, mintáknak abszolút befolyása van a szaknyelv alkatára és nyelvi képződményeire. Ennek szószólója a magyar nyelv művelő szakirodalomban Kolozsvári Grandpierre Emil (*Herder árnyékában*, Budapest 1979.), aki szerint minden irodalmi és köznyelven kívüli lexikai alakulat, szóképzés nyelvromlásnak minősül. Ez az magyar nyelvtől idegen indíttatású alapállás teljességében tarthatatlan, mert eredetében a köznyelvi szóképzéslet a szaknyelvi szövegek lebomlott terméke, s a nagyobb fogalmi differenciáltság, a még meg nem nevezett jeltárgy mindig igazolja egy új szóalak megszületését.

Elfogadhatatlan az a köznyelv felőli követelmény is, hogy a szakszónak világosan kell utalnia jelentésére, tekintve, hogy ezt az egyezményesség feleslegessé teszi.

Viszont nagyon sok szakkifejezés él, amelynek fogalmi jegyeiben, megnevezési stratégiájában korábbi, idejétmúlt ismeretek tükröződnek (napnyugta) vagy látszólag logikátlanak tűnnek (társult munka), de ettől zavartalanul betölthetik jelölő funkciójukat. Igaz, a szó tudattartalmát nem egyszer károsan befolyásolják.

A terminológia egyik sarkallatos kérdése a lexikai és kifejezésbeli szinonímia meglétének értékelése. A tartalmasságra törekvő, a rövidülés felé tendáló szaknyelvi kommunikáció elvben kizárja a szinonimák meglétét, és ezt támasztja alá az. ún. szómező rendszere is. A fölérendelt fogalom és alárendelt fogalom hierarchikus, a mellérendelt fogalmak horizontális összefüggései csak az alakok és jelentések teljes disztribúciójával valósulhatnak meg. Mondjuk, a *predstavnik* és a *zastupnik* bizonyos szöveggörnyezetekben teljes szinonimái egymásnak, egy fogalmi jegyükben (a megbízatás általános vagy eseti jellegében) mégis eltérők.

Szólnunk kell a társadalmi terminológiáról külön is.

A tartalmi-fogalmi szférában nagy mértékben különbözik mind a természettudományoktól, mind a műszaki területektől, mivel a jelölt fogalmak nem általános érvényűek és nem egzaktak, mondhatni felépítmény jellegűek, ezért szorosan a társadalomhoz, az adott kultúrához kötődnek. Fogalmi egyeztetésük nagyon nehéz, sokszor csak tartalmi közelítéssel lehetséges (mondjuk, úgy, hogy a *kotart*, a *župát* a megyével, a radničko *samoupravljanjet* a munkásönkormányzattal egyenlítik ki).

Ez a nyelvi kifejezés oldaláról is érvényes. Műszaki- és természettudományokban a kutatási eredmény, a felfedezés a megfogalmazástól függetlenül is létezik, a társadalomtudományban csak a megfogalmazás, kifejezés révén születik meg.

Többrétű érzékenysége, mindenkihez szólósága a természetes nyelvi kifejezőeszközöket élteti.

7. A szerbhorvát társadalmi-politikai terminológia nyelvi-lexikai jellegzetességei

Az általunk vizsgált szakterület csak nagy általánosságban határolható körül, belülről nézve nem homogén. Szókincsében együtt élnek a marxista és általános filozófia, a jogtudomány és közgazdaságtan elemei, az átvett nemzetközi fogalmak és az eredeti, hazai talajon létrejött, sajátos tartalmakkal telített szakkifejezések. Kifejezésrendszerében pedig a mozgalmi nyelv élőbeszédre jellemző, kissé zsargonszerű alakulatai és az esszé szintű, már-már irodalmi stílusjegyek keverednek egymással.

A társadalomtudományok, a politikai irodalom nyelve, amint azt Bogdan Novković is hangsúlyozza a *Karakteristike naučnog prevođenja samoupravne terminologije* című tanulmányában (Mos-

tovi 32.) egy társadalom belső szükségleteinek megfelelően alakul ki és fejlődik; a nemzetközi érintkezések és e nyelv művelésének belső intenzitása szerint. A külső és belső forrásokból merítés aránya, a nyelvi és kommunikációs jellemzők egyes szóalkotásmódokat, lexikai megoldásokat gyakoribbakká, termékenyebbekké tesznek a többiekénél. (A szóalkotásmód hagyományos kifejezés nem fed pontosan az új szókészlet elemek keletkezésének, „generálásának” minden módját. Ezért talán szókincs bővülésnek kellene neveznünk).

A lexikai egységek kialakulásának a nyelvészet klasszikusan két módját különbözteti meg:

1. A belső keletkezésű, szövegben létrejövő, többnyire motivált típust, és

2. A külső keletkezésű vagy szövegen kívül létrejövő, többnyire motiválatlan szavakat.

A *motiváltság* mint nyelvészeti fogalom a szóalak és a jelentés valamilyen mérvű összefüggését, az összefüggés szemantikai vagy szóelemenkénti elemezhetőségét, a *motiválatlanság* pedig ennek az ellenkezőjét jelenti.

A motiváltság és motiválatlanság arányát az általános nyelvészet egy adott nyelvre igen jellemzőnek tartja, sőt a külső keletkezésű motiválatlan elemeket (idegen szavakat) a belsővel (egyelemű, képző nélküli egységek) összefüggésben szemléli.

1. A motivált, belső keletkezésű nyelvi-lexikai elemeket haladványszerűen, bizonyos transzformok szerint szintezve lehet elrendezni, csoportosítani, az elsődleges közlésektől, mélyszerkezeti struktúráktól a legnagyobb tartalmi sűrítettségű lexémákig.

Ilyen levezetést találunk a *jelzős főnévi csoportban* (i. m. 7.1)

- I. (1) A fiú megnézte a lámpát, — elemi mondatok szintje
(2) A lámpa a bejárat felett volt
- II. A fiú gondosan megnézte a lámpát, amely a bejárat felett volt — mellékmondatos szint
- III. A fiú megnézte a bejárat feletti lámpát — szószerkezeti szint

A jellegzetes terminológiai transzformációs szinteket jobban megvilágítja Károly Sándor egyik példája (*Általános és magyar jelentéstan*, Bp. 1967)

- I. Gulyás főzte ezt a húst.
- II. Ez az a hús, amelyet a gulyás főzött meg.
- III. Ez a gulyás által főzött hús.
- IV. Ez a gulyáshús. (Szóösszetétel szintje)
- V. Ez a gulyás. (Ezen a szinten a szóösszetétel valamely eleme önállósul, és átveszi az egész egység jelentését).

Egy nyelv szókészletére, azaz terminológiájára is igen jellemző, hogy alakulatai melyik szinten és milyen gyakorisággal jelentkeznek.

1.1. Az elemi mondatok szintjén egyetlen nyelvben sem keletkeznek terminus értékű elemek.

1.2. A mellékmondatok szintjén bizonyos analitikus jellegű nyelvekben, mint a szerbhorvátban is, már jelentkeznek terminus-szerű képződmények.

Például:

deo dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti
deo dohotka po osnovu sredstava koja udružuje poslovođa

1.3. Némileg koherensebbek a bővítményes, hátravetett jelzős szerkezetek, amelyekből a társadalmi-politikai terminológiában elég sokat találunk:

fond zajedničkih rezervi obrazovan za stipendiranje.

1.4. Nagyon széles és igen frekvens sávot, szóalkotási módot képeznek a különböző esetviszonyokban álló, a mondat állítmányát tartalmilag megőrző alakulatok:

odlučivanje o dohotku
otuđivanje dohotka od radnika
dogovorno uređivanje odnosa
otkazivanje samoupravnog sporazuma

1.4.1. Hasonlók az igei-állítmányi jellegre közvetlenül és formailag nem utaló szerkezetek:

Izjava o prihvatanju samoupravnih opštih akata
proboj u odnosima
učesće u zajedničkom dohotku
trgovina na veliko i malo

1.4.2. A következő fokozatot képviselik az állítmányi elemet nem tartalmazó, de bizonyos esetviszonyban álló szókapcsolatok:

zakon o udruženom radu
komisija za predstavke i statutarna pitanja
radnička klasa za sebe
radnička klasa po sebi
elaborat o društvenoj opravdanosti

1.5. Szorosabb viszonyúnak, későbbi derivátumnak tűnnek a jelölt szintaktikai viszonyt túlröző két- vagy többtagú birtokos szerkezetek:

zabrana vršenja funkcije
organizacija udruženog rada
potrebe materijalne proizvodnje
apstinencija birača
mandat delegata
sredstva rada

1.6. A sűrítő képzőelemű minőségjelzős kapcsolatok újabb transzformációs szinthez sorolhatók:

svojinski odnosi
 mirnodopske potrebe
 stočarska proizvodnja
 maloletničko prestupništvo
 finalna potrošnja
 javna rasprava (diskusija)

1.7. A szerbhorvát társadalmi-politikai terminológiára igen jellemzőek a többszörös jelzői viszonyt összevonó kapcsolatok:

grupno-svojinski odnosi
 administrativno stručni poslovi
 građansko pravno lice
 državno svojinski odnos

1.8. A szóösszetétellel transzformálódás a szerbhorvát szaknyelvben jóval lassúbb és ritkább folyamat, mint mondjuk a magyarban.

1.8.1. Jól körülhatárolható csoportba tartoznak a lényegében mellérendelt kapcsolatból kialakuló, értelmezői (appozíciós) viszonylatú összetételek:

država članica
 država nečlanica
 đak prvak
 država potpisnica
 grad — društveno-politička zajednica

1.8.2. A teljes és jelöletlen összetételek kialakulására főleg az előtagok (prefixumok) jellemzőek.

Az idegen *anti-* előtag:

antimonopolni
 antiinflatorni
 antisocijalistički

Az idegen szavakhoz is kapcsolható bez-

besklasno društvo
 beskompromisni
 bespravni

Az idegen eredetű *de-*, és a *dez-*

dekolonizacija
 dekumulacija
 dezalijenacija
 dezinformisanost

Legtermékenyebb a magyar nyelvtől idegen *ne-* előtagú szakszóalkotás; amely egész mondatot tömörít összetétellel:

neblagovremen
 neizvršenje (ugovora)
 nemešanje (u unutrašnje poslove)
 neostvarivanje naplate
 neparni (postupak)

nesaglasnost
nerobno (plaćanje)

A *protiv-* előtag:

protivsamoupravni akt
protivustavni čin

A *samo-* prefixum:

samokritika
samofinansiranje
samoinicijativa
samoupravljanje
samozaštita

1.9. A képzős szakszavak lényegében egy újabb transzformációs szintet képeznek (nyelvtörténetileg bizonyított a képzők önálló szavakból történő kialakulása).

A szerbhórvát társadalmi-politikai szakterületre és mozgalmi nyelvire elsősorban egyes expresszív, neologizmusnak tűnő képzett alakok keletkezése a jellemző. Lássunk közülük néhányat:

vrhuška
liderstvo
mračnjaštvo
tezgarenje
podruštvljanje
hegelovština (a már meglevő hegelizam mellett)
privatizacija
uravnilovka
kritizerstvo

2. A motiválatlan szakszókészeleti elemek, az idegen, részben idegen szavak beáramlása a vizsgált területre igen nagy, mind az internacionalizmusoké (nemzetközi idegen szavaké), mind pedig a bizonyos újabb kori nyelvekre (angolra, franciára) jellemző elemeké. Vizsgálatuk azonban külön tanulmányt és kutatást igényel.

8. A terminológiai-nyelvészeti összevetés feladatai

A társadalmi-politikai terminológia rendszeres, tudományos összevetéséről, mint az az előzőekből kiderült, egyelőre csak programszerűen, a jövő távlatában beszélhetünk. Ezért e tanulmány sem vállalkozhat többre, mint egy-két probléma, feladat megemlítésére.

A kiindulónyelvi állomány szerkesztési kérdései között említettük a rendszerezési elveket, de lényegében a megfeleltetést, összevető mozzanatot érintik. Egy terminussal ilyen szempontból érdemben csak akkor foglalkozhatunk, ha kirajzolódnak szakterületi összefüggései, hogy milyen fogalomkörbe, szómezőbe, milyen szakterülethez, részterülethez tartozik, milyen más terminológiai egységekkel osztozik egy jelentésmező realizálásában, nyelvi kifejezésében.

Ami a szakszavak, szakkifejezések nyelvi alkatát, típusát illeti, a szerbhorvát szabálycsoportok, szerkezeti típusok megkörvonalázása után a megfelelő magyar terminológiával is kell ilyen szempontból foglalkozni. Természetesen nem a fordítási szövegekből, pusztán szótári megfeleltetésekben kiindulva, hanem eredeti magyar szakszövegekből. Az így megalkotott rendszereket, részrendszereket kellene azután általános jegyeik tekintetében konfrontálni.

Ennek a tervszerű munkának egyelőre nem sok kedvező előjelét lehet látni. Ezt elegendő a konkrét gyakorlatból vett két példával alátámasztani:

a) A Szövetségi Végrehajtó Tanács projektumának egyes szócikkei már eljutottak a magyar (és más nyelvi) értelmezés, megfeleltetés fázisába, sajnos, csak betűrendes rendszerben, például a *cena* — *ár* címszó a maga 2—300 terminusával, amelyek legalább száz szakterületről, részterületről elszakadva álltak össze betűrendes halmazzá, és vesztették el természetes nyelven kívüli kapcsolataikat.

b) Az értelmezést egyetlen szakmunkatárs, az ún. terminológus végzi. Ha ismerjük társadalmi-politikai szaknyelvünk jelenlegi állapotát, tisztában lehetünk vele, hogy ezt a munkát egyetlen ember, az íróasztal mellett el nem végezheti, tekintve, hogy nem pusztán megfeleltetésről, a helyes ekvivalens megkereséséről van szó, hanem véleményegyeztetésről, a helytelen variánsok kiküszöböléséről, sőt új terminusok kialakításáról. Ezekben a gondokban viszont csak a tevékenység és feladatok társadalmasítása hozhat eredményt.

REZIME

AKTUELNA PITANJA KONTRASTIVNE ANALIZE DRUŠTVENO-POLITIČKE TERMINOLOGIJE

Kontrastivna istraživanja u oblasti društveno-političke terminologije su u početnoj fazi i nisu dovoljno sistematska. Ti nedostaci se javljaju i u leksikografskim radovima, u Glosaru termina Zakona o udruženom radu, u Rečniku samoupravne i druge društveno-političke terminologije pa i u koncepciji projekta za sastavljanje tezaurusa takvog karaktera.

Cilj ovog rada je sumiranje tih, dosad dovoljno neraščišćenih problema kao što su: mogućnosti izrade rečnika na više jezika i relacije kontrastivne analize, kvalitativni i kvantitativni kriteriji termina, tipovi terminoloških sistema, opšte karakteristike društveno-političke terminologije, problemi sinonima, uloga izvanjezičnih sadržaja i normi standardnog jezika u stručnim terminologijama, karakteristike stručnih termina u srpskohrvatskom jeziku, transformacije i transformi u raznim oblicima stručnih izraza (rečenica, sin-tagma, reč i složenica kao termin), zadaci kontrastivne analize terminologije.

CURRENT PROBLEMS OF CONTRASTIVE ANALYSIS OF SOCIO-POLITICAL TERMINOLOGY

The contrastive analysis of socio-political terminology is still in its preliminary stages and is not yet systematic. Deficiencies are present in

lexicographic works, in the Glossary of the terms in the Associated Labour Act, and in the Dictionary of Selfmanagement and Other Socio-political Terminology as well as in the concept of compiling a thesaurus of socio-political terminology.

The aim of this work is to sum up unresolved problems such as the possibility of compiling a multilingual dictionary and the relations of contrastive analysis; the qualitative and quantitative criteria of the terms; the types of terminological systems; general characteristics of socio-political terminology; problems of synonyms; the role of extralingual contents and norms of standard language in technical terminologies; characteristics of technical terms in Serbocroat; transformations and transforms in different kinds of technical expressions (sentence, syntagme, word and compound-word as a term); the tasks of the contrastive analysis of terminologies.

ETO 061.3

NÉHÁNY SZÓ A KONTRASZTÍV NYELVÉSZETI ÉRTEKEZLETRŐL

PAPP GYÖRGY

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Jelen folyóiratszámunk második része az 1982. december 10-én és 11-én tartott kontrasztív nyelvészeti értekezlet néhány referátumát, illetve dolgozatát tartalmazza. Többre nem is vállalkozhatunk, mert egyrészt Intézetünk lesz társkiadója egy külön kiadványnak, amely az ott elhangzott tanulmányokat közli, másrészt a referátumok zömét szerbhorvát vagy más délszláv, illetve idegen nyelven írták, például, érveik ezekre a nyelvekre vonatkoznak, s mindezt a magyar olvasó számára tükrözni nem volt célunk és főleg lehetőségünk. Az itt közölt dolgozatokat tehát úgy válogattuk össze, hogy az értekezlet minden tárgykörét képviseljék, illetve hogy számunk Intézetünk munkatársainak eredetileg is magyarul írt tanulmányait tartalmazza.

Természetesen ez a néhány cím nem fogja, nem foghatja át a tudományos ülésszak egészét, sőt nem képezheti súlypontját, az ott elhangzottak összefoglalását sem. Ezért nem lesz talán érdemtelen néhány szót az értekezlet egészéről szólni.

A résztvevők tevékenységi helyét, az előadások színvonalát tekintve is országos szintű kontrasztív értekezlet négy kutatási terület eredményeinek összefoglalását tűzte ki célul:

1. *Az összevető nyelvészet és a szövegnyelvészet kapcsolatát;*
2. *Az összevető terminológiai vizsgálatokét;*
3. *A nyelvészeti terminológia különböző nyelvű vonatkozásait, és*
4. *A nemzetek, nemzetiségek együttélését, viszonyait érintő szakkifejezéseket, terminológiáét.*

A *szövegnyelvészeti tárgykörnek* minden referátuma külön kutatási területet és felfogást képviselt. Szó esett a beszéd és a nyelv szövegtani vonatkozásairól (Ljubomir Mihajlović), a szövegnyelvészet gyakorlati, főleg pedig nyelvoktatási alkalmazhatóságáról (Gordana Iričanin, Mladen Jovanović), a szöveg egy-egy elemé-

nek, kategóriájának vizsgálatáról, így a szövegkapcsolódásról (M. Dudok), a törvényszövegek kvantitatív vizsgálatáról (D. Vitas), a határozatlanság szövegnyelvészeti vonatkozásáról (Dobrenov Mária) és más kérdésekről is.

A *terminológiai összevető vizsgálatok* területének dolgozatai is a legkülönbélebb kutatási irányokat, területeket képviselték. Szó esett az orosz nyelvből származó szerbhorvát társadalmi-politikai terminusokról (B. Dabić), a proverbiumok fajtáira vonatkozó orosz és szerbhorvát szakkifejezések összevetéséről, a társadalmi-politikai terminusok szerbhorvát—olasz viszonylatú fordításáról (V. Glavnić), a szerbhorvát *predlog* szakszó magyar ekvivalenseiről (Miskolczi Éva) stb.

A *nyelvészeti terminológia* az egész értekezéslet leggazdagabb, legkidolgozottabb tárgykörét képezte. Az ide vonatkozó szépszámmú dolgozat azt tűzte ki célul, hogy legalább a körvonalazás erejéig behatoljon a nyelvészet sokféle irányzata által megalkotott, igen szertvertlenül egymásra rétegződő, többnyire idegen nyelvekből származó terminológiájába. Érintették a generatív nyelvészet terminológiáját (Ranko Bugarski), az idegen nyelvből átvett szakkifejezések jellemzőit, modelljeit (M. Karadža-Garić), a görög—latin nyelvészeti elemeket és a terminológiai szinonimák igen vitatott kérdését (Ivan Klajn), az idevonatkozó magyar (Molnár Csikós László) és román problémákat (M. Lia), a nyelvpszichológia szakkifejezéseit (S. Savić) és sok más kérdést.

A *nemzeti, nemzetiségi kapcsolatok, viszonyok* terminológiájával egy kerekasztalbeszélgetés formájában foglalkoztak, Mikes Melánia, Dušan Nećak, Albina Nećak-Lük és Junger Ferenc egységesített szövegű vitaindítója alapján. A beszélgetés központjában a *nép, nemzet, népi, nemzeti* alapelemekkel alkotott szakkifejezések álltak, amelyek sok letisztázatlan kérdést vetnek fel minden jugoszláviai nemzet és nemzetiség nyelvében, főleg azért, mert fogalmi tartalmuk is változik a nyelven kívüli tényezők hatására.

Egy mondatnyi tanulságul talán csak annyi kívánczik az összefoglalás végére, hogy egy kicsit szűkíteni kellene a jövőő értekezletek tematikáját, hogy a dolgozatok kisebb területet, de kimerítőbben fogjanak át.

EGYÉB TANULMÁNYOK

ETO 809. 451. 1—3

PROFESIONAL PAPERS

A MONDÓKÁK FELHASZNÁLÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A MAGYARNAK MINT KÖRNYEZETI NYELVNEK TANÍTÁSÁBAN

BAGI FERENC

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Az elmúlt egy-két évtizedben az idegennyelv-oktatásban figyelemre méltóan előretörték, sőt talán azt is mondhatnánk, hogy elsődlegessé váltak a tanulók hallás utáni nyelvértésének és beszédképességének fejlesztését célzó törekvések. Az e kérdésterülettel foglalkozó szakemberek számos olyan tényezőre mutattak rá, amelyek gátolják az említett célok maradéktalanabb elérését, s ugyanakkor számos olyan megoldási lehetőséget is feltártak, amelyek szerintük, serkentik és eredményesebbé teszik az ilyen jellegű nyelvoktatást, illetve nyelvtanulást. Így Petar Guberina arra figyelmeztetett, hogy: „Ha a nyelvtanulást írással és olvasással kezdjük, — a beszéd intonációját, ritmusát és intenzitását sohasem sajátíthatjuk el. Ezen az úton járva a tanuló sohasem fog folyékonyan beszélni. Ellenben, ha a tanuló elsajátítja a beszéd teljes akusztikai rendszerét, akkor áttérhetünk az írásra és olvasásra.”¹ Fülel-Szántó Endre is nagy fontosságot tulajdonít a helyes célnyelvi kiejtésnek. Szerinte azonban ennek kialakításában, kifejlesztésében a legjelentősebb szerepe az éneknek, azaz az éneklésnek van, ugyanis: „Az éneklésnek van frissítő, a személyiség lelki gazdagságát növelő hatása és van sajátos, a nyelvtanulásban alig helyettesíthető hatása is. Ha jó a hang, magas szintű a csoportos élmény is. Ha nem szép a hang, de helyes a dallam, az élmény még mindig megmarad. Ha itt-ott elvétenek egy hangot, vagy a dallam egy-egy részletét, még mindig megőrzik a ritmus pontos struktúráját a dalban. S a nyelvtanulás szempontjából ez a legfontosabb.”² A pszichológus Büky Béla *A beszédtanítás pszichológiája* című összefoglaló jellegű

¹ Dr. Petar Guberina: Audiovizuelna-globalnostrukturalna metoda. GO-VOR. Godina 1, Zagreb 1967. Broj 2 21. str. (Az idézetet magyarra magunk fordítottuk. Horvátszorból így hangzik: „Ako učenije jezika započnemo pisanjem i čitanjem — intonacija, ritam i intenzitet nikada neće biti usvojeni. Idući tim putem učenik neće nikada tačno govoriti. Ali, kad je učenik usvojio akusličnu cjelinu jezika, može se prijeći na čitanje i pisanje.”)

² Dr. Fülel-Szántó Endre — Szilágyi János: *A nyelvtanulásról*. RTV — Minerva, Budapest, 1975. 111—112. old.

igényes kis könyvében az idegen nyelvi beszédre való tanítás eredményesebbé tételének érdekében írja többek között a következőket: „Különösen az emotív, a politikai és a konatív, de kisebb mértékben a referenciális, a metanyelvi és a fatikus funkciók is elválaszthatatlanok az extralingvisztikai (hangerő, hangmagasság, tempó stb.) jelzések helyes alkalmazásától. A beszédtanításnak tehát — a grammatikai vonatkozások bevéásával egyidejűleg — nagy gondot kell fordítani az idegen nyelv tanítása során az extralingvisztikai kifejezőkészség kialakítására is.”³

Természetesen, sem az idézett szerzők többsége, de mások sem maradnak meg pusztán az általunk átvett gondolatoknál, hanem a probléma teljesebb megvilágítására, s a megoldások szélesebb körű feltárására törekszenek. Az oktatás célszerűbbé és eredményesebbé tétele szempontjából igen fontosak az olyan nyelvészeti, kommunikációelméleti stb. kutatások, amelyek ismeretanyagát az idegennyelvoktatás (és ennek keretében a környezeti nyelvoktatás) tényanyagként hasznosíthat. Így a célnyelvi helyes ejtés és a célnyelven folyó színvonalasabb kommunikáció kifejlesztésének főbb kérdéseit és az eredményesebb tanítás előfeltételeit sarkítottabban, pontokba foglaltan összegezik Horváth Tibor és Péter Mihály. Írásaikból azokat a pontokat idézzük, amelyek megítélésünk szerint vizsgálódásaink tárgykörébe vágnak.

Bár Horváth Tibor: *A külső és belső hangkontrasztivitás szerepe az idegen nyelvek oktatásában* címmel elhangzott nyelvtervezleti felszólalásában az angol nyelv tanításának szempontjából közelíti meg az ejtésgyakorlás kapcsán felmerülő kérdéseket, s e szempontból határozza meg a szerinte legszükségesebb tennivalókat, meglátásait a magyar nyelvnek mint környezeti nyelvnek a tanítása szempontjából is hasznosíthatónak tekinthetjük. Szerinte: „A bilingvális kontrasztív hangtani vizsgálatnak ki kell terjednie a filológiai, akusztikai és fonológiai területekre egyaránt, hogy megállapíthassuk a hangtani diagnózist és kidolgozhassuk a megfelelő terápiát.”⁴ A legfontosabb tennivalókat a következőkben összegezi:

- „1. A bilingvális hangtani egybevetések paramétereinek figyelembe vétele mellett minden célnyelvnek ki kell dolgozni a monoliguális belső kontrasztokon alapuló gyakorlati fonetikai és fonológiai rendszerét.
2. A gyakorlati fonetikát, fonológiát és beszédtechnikát tanítani kell mindvégig a nyelvoktatásban.
3. A beszédközpontú nyelvoktatást gyakorlati alapokra kell helyezni, ami azt jelenti, hogy a hangokat, szótagokat, sza-

³ Büky Béla: *A beszédtanítás pszichológiája*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1973. 126. old.

⁴ ⁵ Horváth Tibor: *A külső és belső hangkontrasztivitás szerepe az idegen nyelvek oktatásában*. Megjelent az *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás* c. kötetben. Szerk.: Horváth Miklós és Temesi Mihály. Tankönyvkiadó. Budapest, 1972. (A pécsi nyelvkonferencia anyaga.) 283. old.

vakat, mondatokat, mondanivalókat létrehozó beszédsszervek helyes beszédtechnikáját kell feltárni, szabályozni és automatikus beidegzését elvégezni.

4. A kiejtés sajátosságait, törvényszerűségeit meg kell tanítani. Ez azonban nem csak értelmi kérdés, hanem analógias is, amit már az első órától kezdve fejleszteni kell tanári példaadással, hanglemezen, magnószalagokon rögzített, a célnyelvet anyanyelvként beszélő bemondók beszédének hallgatásával, következetes ellenőrzéssel, javítással.
5. A helyes, érthető, szép angolos beszéd türelmes kitartó munkát igényel.
6. A mondatsszerkezetet irányító, szemantikai funkciót betöltő hangsúlyozás mellett nagyobb gondot fordítani a mondanivaló érzelmi aspektusát meghatározó, jelentésváltozást előidéző nyelvi elemre, az intonáció oktatására is.”⁵

Horváth Tibor alapos előmunkálatokat megkövetelő feladatösszegezését, véleményünk szerint, a feladatok teljesebb felvázolásának útján haladva sikeresen egészíti ki Péter Mihály: *A nyelv funkcionális változatainak problémája* címmel ugyanazon nyelvkonferencián elhangzott felszólalásában. Szerinte: „A jelenkori, fejlett civilizációval és kulturális hagyományokkal rendelkező nyelvközösségekben a nyelv funkcionális varianciája legalábbis hét dimenzióban érvényesül. Ezek a következők: 1. A térbeli dimenzió, amely a köznyelv és a nyelvjárások szembeállítását foglalja magában; 2. A köznyelvi norma dimenziója, azaz a köznyelv normatív és nem normatív használata (utóbbira jó példa az orosz *prosztoreszje*); 3. A nyelvi jelek anyagi manifesztálódásának dimenziója: írott és beszélt nyelvi váltazatok; 4. A nyelvi kommunikáció struktúrájának dimenziója: párbeszéd és monológ; 5. A társadalmi tevékenység különböző területeinek, valamint a társadalmi rétegződésnek dimenziója, amely hagyományos értelemben vett stílusokat és a különböző réteg- és csoportnyelveket foglalja magában; 6. A tág értelemben vett beszédhelyzet (szituáció) dimenziója: e dimenzió sokrétűsége, úgy vélem, három változat körül csoportosítható, ezek: a fesztelen, a semleges és a választékos beszéd; 7. A nyelv esztétikai vagy nem-esztétikai célzatú használatának dimenziója, amely elsősorban a szépirodalmi nyelv funkcionális szembeállítását fejezi ki a nyelvhasználat mindazon eseteivel szemben, ahol a nyelv nem a művészet anyagaként szerepel.”⁶

Idézeteinkből minden bizonnyal egyértelműen kitűnik, hogy az idegennyelv-oktatás igen szövevényes és sokoldalú feladattal kerül szembe célkitűzésének, a célnyelv elsajátíttatásának megvaló-

⁶ Péter Mihály: *A nyelv funkcionális változatainak problémája*. Megjelent: *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvtanítás* 152. old.

sítása során. Csak bonyolítja a feladat megvalósítását a tény, hogy a nyelvi rendszer különböző elemei szerteágazó összefüggések láncolataiban szerveződnek egységgé, ami a tanítás és tanulás fokozatos voltának kialakítását nagyban nehezíti. A magyar nyelvnek mint társadalmi környezeti nyelvnek rendszerezesebb tanítása és tanulása érdekében az alábbiakban kísérletet teszünk a magyar népi mondókák főbb jellemző és szempontunkból nézve fontosabb vonásainak körvonalazására (2.); a magyar nyelv egy-két jellemző, de a szerbhorvát nyelvtől eltérő vonásának mondókák útján történő érzékeltetésére (3.); néhány kiválasztott mondókán, mondóka-részleten igyekszünk majd bemutatni a mondókák ejtésgyakorlatokként való hasznosításának lehetőségét (4.); egy újabb mondókán megpróbáljuk a magyar nyelvre jellemző, a szerbhorvátra viszont nem jellemző határozott és határozatlan névelő használatot, s magának a határozottság és meg nem határozottság fogalmának kialakítási lehetőségét bemutatni (5.); továbbá egy rövidke népdalon a magyar igék feltételes módja jellemző jegyeinek meggláttatására teszünk kísérletet (6.). Az előzőek során idézett gondolatokra nem szándékozunk fejtegetéseinkben közvetlenül hivatkozni, de hogy mondanivalónk ezekkel összefüggésben áll, arra majd összefoglalásunkban (7.) igyekszünk rámutatni. E munkánknak tehát elsősorban az a célja, hogy számba vegye: az idegennyelv-oktatás egészének keretébe illeszthető környezetnyelvi magyarnyelvtanítás számára biztosítható-e olyan szöveganyag, amely által sűrítetten és tartalmasan érvényesíthetők, megvalósíthatók azok az elvi és gyakorlati követelmények, amelyeket a célnyelv sikeres elsajátítása és elsajátíttatása szempontjából, jelenlegi ismereteink alapján aktuálisaknak, eredményeseknek és fontosaknak tekintünk.

2. A magyar népi mondókákról

2.1. A magyar nyelv értelmező szótárának meghatározása szerint a mondóka: „Rendszerint gyermekjátékokkal kapcsolatos kötött, néha rimes szöveg“. E rövid terjedelmű hangulatos népi alkotásokat a néprajzkutató Katona Imre „a népköltészet kisebb, alkalmi műfajainak“ a csoportjába sorolja, s megállapítja róluk: „A mondókák, rigmusok általában rimes, ritmusos szerkezetűek, dallamuk azonban nincs.“ „Ha dallamuk nincs is, dallamosságuk van, ezt sohasem veszíthetik el“ — veszi át a szót és egészíti ki Katona Imre megállapítását is idéző Matijevics Lajos: *Tíz, tíz tiszta víz* című, jugoszláviai magyar mondókákat tartalmazó gyűjteményének utószavában (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976., 221. old.). Ebben Matijevics behatóan foglalkozik a mondókákkal, jellemző jegyeik alapján kialakított kritériumok szerinti alfajokra való felosztásukat, csoportosításukat is elvégzi. E kritériumok szerint különböztet meg tréfás mondókákat és mondókameséket, játékserkentőket, nyelvtörőket, számolósdikát, állatok és tárgyak beszédét utánzó mondóká-

kat, — azaz összesen 16 alcsoportot. A csoportosításból kitűnik, hogy a gyermek mindennapos játékainak és egyéb tevékenységének jó részére, számos fázisára találhatunk mondókát. Ezek a jellemzők viszont a mondókák szituációgazdagsága mellett szólnak, beszéd és cselekvés kapcsolódik össze bennük. De Matijevics gyűjteményének mondókái, nézetünk szerint, már a nagybacska, illetve a nagyobb (a tizedik életévükhöz közeledő) gyermekeknek valók. Vannak azonban népi mondókák, gyermekjátékok az egészen kicsinyek számára is. Ilyenek például a *Cinege, cinege, kismadár*...⁷ című kötetbe gyűjtöttek, amelyeket a Magyar Rádió Ifjúsági és Gyermekosztálya pályázatának anyagából Borsai Ilona és Kovács Ágnes válogatott. Az ő kötetük utószavában is több olyan fontos gondolatra bukkanhatunk, amelyek nevelési, neveléslélektani, de nyelvi-nyelvtanulási és nyelvtanítási szempontból is igen tanulságosak. A fentebb említett két mondókáskönyv utószavából kitűnik, hogy írásunk előző részében idézett és az idegennyelv-oktatás sikeresebbé tételének szempontjából kiemelten fontosnak tartott szempontok az anyanyelv-szajátítás folyamatának időszakában is aktuálisak, mert a gyermekkorban elmondogatott mondókák is a beszédtanulást szolgálták, illetve szolgálják. De a mondókák hangképzés, hanglejtés és a szép, értelmes beszéd más elemeinek kialakítását és javítását szolgáló nagy lehetőségeire Matijevics fel is hívja a figyelmet: „A tájnyelvi kiejtéshez ragaszkodó írásmódot azért mellőztük, mert úgy véljük, *mondókáink nagyon alkalmasak a hangképzésnek és a szavak értelmes ejtésének gyakorlására, s általában a nyelvápolásra, a nyelvcsiszolásra.*“ (222. old. Kiemelte B.F.) A beszéd-szajátítás szempontjából Matijevics megállapításai nyomán kiemelhetjük a mondókák közvetlen környezethez és a beszédhelyzethez való szoros kapcsolódását, szemléletességét, mondanivalójuk és gondolattartalmaik egyszerűtől összetettebb felé való haladását, még a játékserkentők csúfolódásaiban is megnyilvánuló kedvességet és mértéktartást, az anyanyelv adta fonetikai és morfológiai lehetőségeinek nagyfokú kihasználását, a bennük fellelhető társadalmi és történelmi vonatkozású tartalmakat stb.

2.2. Mondókák a magyarnak mint környezeti nyelvnek az oktatásában

Matijevics Lajos a kötetbe sorolt mondókákat köznyelvi átírásban tette közzé, s ezzel idegennyelv-oktatási szempontból is használhatóakká tette őket, mivel ott is a köznyelvi normáknak megfelelő nyelv elsajátíttatása a feladat. De környezeti nyelvkénti magyartanításban való felhasználásukat, természetesen, nem csak ez a megoldás teszi lehetővé. Erre a célra alkalmassá válnak fen-

⁷ Cinege, cinege kismadár ... Népi mondókák, gyermekjátékok kicsinyeknek. Szerk.: Derera Éva. MRT — Minerva, Budapest, 1975.

tebb felsorolt tulajdonságaik révén is. A gyakorlati megvalósulás is könnyűnek ígérkezik: gyermekek környezeti nyelvre, magyar nyelvre való oktatása esetén ismertetjük a mondóka mondásának körülményeit, célját (egy a tanulók anyanyelvén elmondott szerbhorvát mondókával konkretizálhatjuk is ezt), majd a kiválasztott magyar mondókát mondjuk el, utánmondással gyakoroltatjuk be, s végül rendeltetésének megfelelően a játék megfelelő szakaszában alkalmazzatjuk, hasznosíthatjuk a megszerzett új ismeretet. Ez azonban már aktivitással jár, tehát lehetőséget teremt egyrészt a beszédet kísérő elemek begyakorlására is (mozdulatok, hanghordozás, arcjáték egybehangoltsága), másrészt mindez a szavak memorizálását is megkönnyíti. A felnőtt nyelvtanulók esetében a mondóka lejátszását a lejátszásra való emlékeztetés pótolja, amelyet a mondóka-szituáció leírásával, s egy-két közismert szerbhorvát nyelvű mondóka felidézésével könnyűszerrel elérhetünk. Az emlékezés felcsillantása, a mondóka derűs, gyermekien friss tartalma, ritmusa, hanglejtése, a szituáció könnyű elképzelése, gyermekkori játékélmények felvillanásai, — mind-mind olyan elem, ami a nyelvtanulás kezdetére jellemző ejtésgyakorlatok számos buktatóját, erőlködését, küszködését hangulatilag könnyíti meg, vagy legalább a monotonitástól mentesíti. Az ejtésgyakorlást segíti még továbbá az is, hogy a mondókát elmondhatjuk ritmusegységeinek kihangsúlyozásával (skandálásra emlékeztetően), esetleg lelassítva, de felgyorsítva is az ejtést (ha a tanuló már könnyebben mondja el), és természetesen a megszokott közlésnek megfelelően is. A normális közlésmodortól elütő elmondást a nyelvtanulás kezdetén álló tanuló nyelvállás-kialakítása, begyakorlása, azaz az ejtés tökéletesítése végett áthidaló megoldásként és könnyítési szándékkal alkalmazzuk, a mérce azonban mindig a mondóka-szöveg tartalmából adódó elmondási mód. Ennek a célnak pedig sokkal jobban megfelel bármilyen példamondatnál, s több is a szemléltető képpel kiegészített példamondatnál, mert egész, mert szöveg. A mondóka a példamondatokhoz viszonyítottnak mindig plasztikusabb: az elmondás felgyorsítása, lelassítása, vagy más változtatása ellenére mondóka marad, de nem így a példamondat!

A mondókák azonban, túl azon, hogy elmés-játékos nyelvi ejtésgyakorlatul szolgálhatnak, akár az írást megelőző, akár írástanulásba még azon az órán áthajló tanítási szakaszokban, szavakból állnak össze, szókinccsel rendelkeznek. E szókincs a ritmusnak, a tartalomnak, rímnek stb. köszönhetőleg könnyebben memorizálható a felnőttek számára is. A mondókák kapcsán tulajdonképpen nem is beszélhetünk hagyományos értelemben vett szótanulásról, hanem rövid, kerek, önmagukban egész szövegek megjegyzéséről és beszéddallamok memorizálásáról. S ha a több, vagy éppenséggel a sok nyelvet beszélők vallomásának hinni lehet, akkor minden jel szerint az ilyen szövegek megjegyzése könnyebb művelet a puszta szótanulásnál. Erre utal a tizenhatnyelvű tolmács Lomb Kató: *Így*

*tanulok nyelveket*⁸ címmel megjelentetett feljegyzéseiben is. Ő a „memotechnikai fogásokra” hivatkozva a szavak emlékezetbe véséséről, tanulásáról a következőképpen vall: „A megjegyzendő szót vagy nevet sohasem szabad légüres térben lebegni hagyni, hanem valamilyen más, már ismert kifejezéssel kell asszociálni. Nem kell okvetlenül értelmi kifejezések után kutatni: a formai hasonlóság legalább olyan jó eszköz a rögzítésre.” A mondókák esetében a szavak egyszerűen nem lebeghetnek „légüres térben”, hiszen ritmusos, tartalmas, szituációt leíró, rögzítő versikékhez kötődnek, sőt mozgólathoz, emlékképekhez, esetleg képek, filmkockák vizuális emlékeihez csapódnak, ha fényképeket, hurokfilmeket vagy néprajzi tárgyú dokumentumfilmeket is bemutatnak a mondókák világából az órán. De a mondókák szókincsanyaga a nyelvtani anyag és a beszéd elemeinek mondókától függetlenített gyakorlataiban is felhasználható, s ez a megoldás a tanulók egy-egy szóval való többszöri találkozását, tehát a szavak biztosabb megjegyzését, valamint a szókincs kihasználását is lehetővé teszi. Az ejtésgyakorlatok során nyelvtani ismereteket nem nyújtunk, azaz nem többet a szavak ragjainak és a jeleknek (ha rendelkeznek e toldalékokkal) elhagyásánál, esetleg a képezett szavak képezőelemeinek szóbeli ismertetésénél, — tehát inkább csak az adódó példák révén alakítjuk ki a tanulóknak a rag, jel és képző fogalmát. A nyelvtani anyag tanítása következésképpen a magyar nyelv hangállományának, beszéddallamának és szókincsének egy bizonyos alapot biztosító mennyiségi és minőségi elsajátítása után.

2.3. A mondókák és a nyelv funkcionális változatai

A mondókáknak mint szövegeknek meg van a sajátos szerepük a játék folyamatában, de szempontunkból nézve ennél fontosabb tényező magának a nyelvnek az elsajátítása: a különböző mondókákkal a nyelv funkcionális változatait, változatainak egy részét is elsajátítja, illetve gyakorolja a mondókázó gyermek. A mondókáknak a környezetnyelvkénti magyar nyelvtanításban való felhasználása révén a nyelvtanuló e változatok mondókákban fellelhető részével is megismerkedik (l. Péter Mihály felsorolását.) A köznyelven megjelentetett és a környezetnyelvi magyartanításba beiktatott mondókák a köznyelv normatív használatát példázzák írott és beszélt változatban egyaránt. A nyelvi kommunikáció struktúrája szempontjából nézve a mondókák feloszthatók monológokra, dialógusokra és dialógusokon belüli monológokra. A monológ-jelleg a leírásokat tartalmazó, de még inkább a nyelvtörők csoportjába sorolt mondókákban érvényesül, ugyanis ezekben a mondókákban az előadó szerepét vállaló gyermek helytállása, helytállásának foka az, ami a gyermek

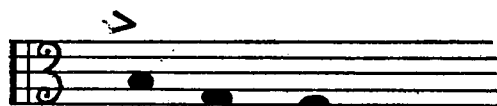
⁸ Lomb Kató: *Igy tanulok nyelveket*. Egy tizenhat nyelvű tolmács feljegyzései. Gondolat, Budapest, 1972. 146—47. old.

illetve a felnőtt hallgatóságot érdekli. Teljesebb értékű dialógusoknak a felelgetős mondókákat tekinthetjük, amelyekben kérdezőt és kérdésekre felelőt különböztethetünk meg. A legtöbb mondókát azonban a harmadik csoportba sorolhatjuk, a dialógusokon belüli monológok csoportjába. Ezekben a mondókákban a szöveget vagy „kergető” szerepkörben, de mondókáját csak őt illető, csak mondó tulajdonképpen a játszótársakhoz szól „kiolvasó”, „fogó”. Őrá tartozó szöveggként mondja (monológ), ám ennek végére jutván „hallgatóságának”, játszótársának játékszabályok szerinti reagálását várja el (elfutás, helycsere, elrejtőzés stb.), s maga is bekapcsolódik a játékba: üldözőbe veszi a szertefutókat, a kijelölt helyek egyikét igyekszik megszerezni, az elbújtak keresésére indul stb.

Mindezek a mondóka-szituációk az élő, eleven beszéd változatait tartalmazzák, s előadásukkal, elmondásukkal e nyelvet környezeti vagy idegen nyelvként tanulók így is sajátíthatják el, s nem elvont magyarázatok és utasítások útján, — tehát játékosan (gyermekes esetében), illetve az emlékezés derűjével (felnőttek). A nyelv emotív, poetikai, konatív, referenciális, metanyelvi és fatikus funkcióinak elsajátítását (Büky) könnyíti meg az is, hogy a mondókák leszűkítették a beszélőtárs megváltozásával járó beszéd intonálásában szükségszerűen bekövetkező változások skáláját. A mondókákban a beszédpartnerek legtöbbször kortársak, vagy jó ismerős felnőttek (családtagok, rokonok, a család baráti körébe tartozó felnőttek stb.). Leggyakoribbak tehát az „ismerős-ismerős”, azaz a fesztelenebbeknek tekinthető kommunikációs kapcsolatok, s az általunk említett tanulói közösségekre is ez a leginkább jellemző kommunikációs kapcsolat, — így ennek elsajátítása az elsődleges feladat. A tanulók tehát az „ismerős—ismerős” között lefolyó, ezzel körvonalazott beszéd-háttér keretein belül ismerkednek meg a kérdő, kijelentő, felszólító stb. mondatok hanglejtésével és ezek változataival, árnyalataival. Az ilyenfajta tanulásból származó előnyöket csak akkor mérhetjük fel, ha figyelembe vesszük azokat a nagy akadályokat, amelyeket egy-egy példamondat beszédhelyzetbe való illesztése, beszéd-háttérbe, beszédkörülmenybe, szituációba való helyezése jelent a tanár számára csak azért, hogy a példamondat dallamát, mondathangsúlyát igazolja, avagy egy másféle hangsúlyozás indokoltságát megmagyarázza. Nem kisebb erőfeszítést követelnek meg ugyanezek az esetek a tanulótól sem, akinek viszont a leírtakat, elmondottakat kell élő-elevenen elképzelni, hogy a tanár szavai nyomán úgy, olyan hangsúly- és dallamváltozatokkal ejtsen egy-egy példamondatot, ahogy az a beszédhelyzetből éppen következik. Ez utóbbiak igazolására hadd említsünk példát is. Példánka: Fónagy I. — Magdics K.: *A magyar beszéd dallama*⁹ című könyvéből kölcsönöztük. Egy igen egyszerű mondat ejtészváltozatairól

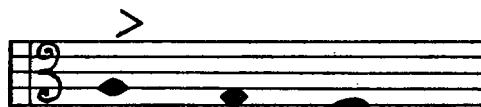
⁹ Fónagy I. — Magdics K.: *A magyar beszéd dallama*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 302—203. old.

van szó, amelyeket a színész Pécsi Sándor huszonnégyszerűen mondott el a megadott konkrét helyzetek alapján. Nem kimondottan szükségszerűségről, de a szemléltetés hozzáférhetősége érdekében mi ebből az anyagból az első négy változatot idézzük e helyütt kottázottan és szövegmagyarázattal:

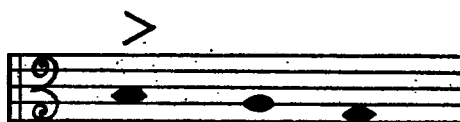

Nyolc ó — ra.

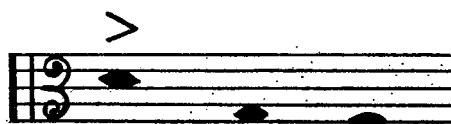
„*Nyolc óra!* Ezt a tényt százféleképpen állapíthatjuk meg, aszerint, hogy mit jelent számunkra, hogy most már (vagy még) nyolc óra van. Előfordulhat az is, hogy semmit sem jelent nekünk. Csak éppen megkérdezte tőlünk valaki az utcán, a sétatéren. Még ebben a helyzetben is másképpen mondja valaki, egy férfi például, ha egy másik férfi kérdezte tőle:

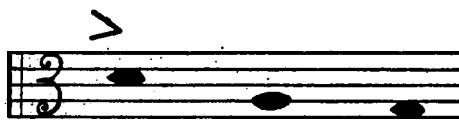
vagy egy ötéves kisgyerek, akinek lágy, enyhén kiénekelt hangon mondjuk:

Ha valaki percenként kérdezi, hogy hány óra van, az ember először még udvariasan felel, de már érezteti, hogy sokallja az érdeklődést.

Végül kijön a béketűrésből. A mindenit, hát hányszor mondjam még!”

Az idegennyelv-oktatásnak, s vele párhuzamosan a környezetnyelvi magyartanításnak sem lehet feladata az ejtés „százféle“ lehetőségének megtanítása, és nem is kell ilyen nagyméretű feladatokat rászabni, hisz a tanuló ösztönösen maga is tud az ejtésárnyalatokról, s alkalmazza is ezt majd önnállóan, ha konverzálni kezd a célnyelven. De az alapidallamok kialakítása során, különösen példamondatokon való gyakoroltatás esetén, le kell írni, el kell képzelteni a beszédshituációt, ami koránt sem könnyű feladat. Ettől az újra való szituáció-elképzeléstől és elképzeléstől menti meg kialakult és állandósult beszédhátterével, beszédshituációjával a tanárt és tanulót a mondóka, s teszi lehetővé az egymással szemben jószándékú ismerős beszédpartnerek konverzációjában megnyilvánuló árnyalatok megfigyelését és beszéddallamok emlékezetbe való vésését.

3.1. *A magyar nyelv néhány jellemző vonásának mondókák útján történő érzékeltetése*

Az alábbi mondókát alkalmasnak véljük arra, hogy a magyar-nak környezeti nyelvként való tanításában bevezető mondóka legyen, mert ilyenként felhasználható a nyelv bizonyos sajátosságainak érzékeltetésére. A következő, gyermekkorunkban sokszor hallott és mondogatott versikéről van szó:

EGY, KETTŐ, HÁROM

Egy, kettő, három,
Hátamon a zsákom,
Zsákomban a mákom,
Mákomban a rákom,
Kivágta a zsákom,
Kihullott a mákom!
Foltozd meg a zsákom,
Te leszel a párom.

E rövidke szöveg mondásának begyakoroltatása közben észrevétlenül történik megtanulása is. Ezek után rátérhetünk „elemzésére“, azaz hangzóinak, s főképpen magánhangzóinak megfigyelésére. Szinte azonnal megállapítható, hogy ezek a magyar nyelvben két csoportra oszthatók: hosszúkra és rövidekre. Az ejtés idő-

tartamában megmutatkozó különbséget illusztrálhatjuk is: a rövid magánhangzókat egy, a hosszúakat két vonalkával jelöljük, így:

-GY, K-TT--, H--R-M
 -gy, k-tt--, h--r-m,
 H--t-m-n a zs--k-m,
 Zs--k-mb-n - m--k-m,
 M--k-mb-n - r--k-m,
 K-v--gt- - zs--k-m,
 K-h-ll-tt - m--k-m!
 F-lt-zd m-g - zs--k-m,
 T- l-sz-l - p--r-m.

Mint ismeretes, a szerbhorvát nyelv nem tesz ilyen értelemben különbséget az ejtési időtartam terén, a magyarban viszont ez a mássalhangzókra is jellemző lehet, s ezt az ábrán aláhúzással emeltük ki. Megállapítható továbbá az is, hogy a magyar nyelvben számszerint is több magánhangzó van, mint a szerbhorvátban, s hogy e hangzók között vannak olyanok, amelyek ejtése jórészt megegyezik a két nyelvben (o — o; u — u; i — i); amelyek bizonyos hasonlóságot tartalmaznak (magyar á, szerbhorvát a; magyar é, szerbhorvát e), és vannak olyanok is, amelyekhez hasonló nincs a szerbhorvát nyelvben (ö — ő, ü — ú). Megjegyezhető, hogy a mássalhangzók esetében nagyobb fokú egyezésekről beszélhetünk. A legtöbb mássalhangzó ejtése nem fog különösebb gondot okozni az anyanyelvét igényesen beszélő szerbhorvát anyanyelvű tanulónak. A mássalhangzók kapcsán azt emelhetjük ki, hogy a magyarban van egy olyan mássalhangzó, amely nincs meg a szerbhorvátban, — a dz, és van egy olyan betűalak, amelyhez gyakorlatilag nem kapcsolódik hang az ejtésben (az ly), ezzel szemben a szerbhorvátban, illetve a horvátszerbben ez utóbbi betűnek megfelelő betűalak és hang is létezik, a lj. Az itt említetteket a hallgatók maguk is megállapíthatják, ha jól hívjuk fel a figyelmüket a kontrasztokra. Az elemzést folytatva a tanulóknak/hallgatóknak rejtvényfeladvánnyként adhatjuk, hogy találják meg a mondókában azt a három szót, amelyek ejtése mindkét nyelvben hasonló, jelentése pedig teljesen azonos. Némi próbálkozás, kísérletezés után elő is kerül a három szó, de még egy valamivel nagyobb eltérést tartalmazó negyedik is:

mák — mäk
 pár — päř

és a: räk — räk
 zsäk — džäk

E rejtvényfeladvány megfejtése után a két nyelv á hangjának éles kontrasztbeállítására nyomán a mondóka többi hangzója párhuzambaállítását is elvégezhetjük, valamint az akcentuskülönbözösségre is felhívhatjuk a figyelmet. Megállapíthatjuk a magyar magánhangzók nagyfokú minőségi állandóságát, de a szerbhorvát nyelv magánhangzóinak szóhangsúlytól való függését is. Ez a művelet a szavak

nagymértékű egyezése révén a mondóka jelentésének megismeréséhez közelített bennünket, a fordítás azonban további ismeretszerzésre nyújt lehetőséget.

3.2 A birtokos ragozásról

A magyar nyelvre jellemző birtokos ragozás érzékeltetése szempontjából jobb, hasznosíthatóbb, ha ezúttal a szóban forgó mondóka szó szerinti szerbhorvát fordítása mellett döntünk, tehát:

JEDAN, DVA TRI

Jedan, dva, tri,
Na mojim leđima je moj džak,
U mome džaku je moj mak,
U mome maku je moj rak,
Isekao je moj džak,
Prosuo se moj mák!
Zakrpi moj džak,
Bićeš mi ti par.

A magyar mondóka egészéből, főleg ritmusából és tartalmából még a szó szerinti fordítás is megőrzött valamennyit. A birtokos ragozásra kívánván felhívni a hallgatók figyelmét, abból induljunk ki, hogy a fordítás leggyakoribb szavára fordítjuk a figyelmet. Ez a „moj“ (enyém) szó. E szónak magyar megfelelője azonban egyszer sem jelenik meg az eredeti szövegben, tehát a birtoklást kifejező szerbhorvát szónak birtokos rag felel meg a magyar mondókában. E megfelelést a birtokos személyrag fokozatos elvonásával játékosan így érzékelhetjük:

a) EGY, KETTŐ, HÁROM

Egy, kettő, három,
A hátamon a zsák-,
A zsákomban a mák-,
A mákomban a rák-,
Kivágta a zsákot-,
Kihullott a mák-!
Foltozd meg a zsákot-,
Te leszel a pár-.

b) EGY, KETTŐ, HÁROM

Egy, kettő, három,
A hátán- a zsák-,
A zsákban- a mák-,
A mákban- a rák-,
Kivágta a zsákot-,
Kihullott a mák-!
Foltozd meg a zsákot,
Te leszel a pár-.

A mondóka variancia-képességének köszönve szinte a szöveg mondanivalójának megtartásával végezhetjük el a lebontást, s ha az a) és b) változatnak megfelelően a műveletet a szerbhorvát fordításon is elvégezzük (áthúzzuk, töröltetjük a szerbhorvát birtokos névmást), akkor egyúttal azt is megfigyeltethetjük, hogy a magyar birtokos ragot hogyan helyettesíthetjük a fordításban a szerbhorvát nyelv szellemének megfelelő szóval (pl.: *Zakrpi mi džak*). Ezt a szórakoztató bibelődést két okból is hasznosnak tartjuk. Az első az, hogy szemléletes a két nyelv összehasonlítása, s alkalmas a nyelvi eltérések, sajátosságok érzékeltetésére, ami az ismeret tartós megszerzését biztosítja, ugyanis: „Az érzékelések adatai az emberből nem tűnnek el olyan nyomtalanul, mint a falitűkörből a kép. ha a tárgy már nincs jelen. Minden érzékelés valamilyen „nyomot” hagy az emberben.”¹⁰ A második ok pedig az, hogy e „játékkal” kialakított fogalmakat a későbbiek során elmélyíthetjük, hivatkozva, emlékeztetve rájuk.

3.3. A létige használatáról

Ha a mondóka néhány magyar és szó szerinti fordítású szerbhorvát mondatának összehasonlítására szólítjuk fel a hallgatókat, pl.: *Hátamon a zsákom*, — *Na mojim leđima je moj džak*, akkor a létige használatában megmutatkozó különbségekre tereljük figyelmüket, ugyanis kitűnik, hogy a magyar szövegben nincsen a *je*-nek megfelelő szó. A szöveg alapján csakúgy bizonyítható az is, hogy a magyar nyelvben nem különböztetünk meg nemeket, míg a fordítás szövegében arra bőven van példa, hogy a szerbhorvát nyelvben e sajátosság megvan. Ha akár egyetlen példamondatba sűrítjük a két nyelv e két eltérését, pl.: *On (ona, ono) je lep (-a, -o)*, akkor már a magyar nyelv tanulásának kezdetén álló hallgatók is könnyen megértik, hogy a szerbhorvátul beszélő magyar ajkúak miért tévednek ezen a téren.

4.1. A mondókák kiejtésgyakorlásra való alkalmasságáról

„Az iskolában a kézi-, a kosár-, vagy a röplabda a játék, s a tornatanároknak csak nagyon mellékes gondját képezi az a tény, hogy a fiús népi játékok mind olyan ügyességrelexeket fejlesztenek, melyek elsajátítása sok-sok év után, felnőtt életünkben is ott lapul biztonságérzetünkben egy-egy jól harmonizált mozdulat mögött, vagy nagyon hiányzik annak, akinek nincs” — írja Dr. Burány Béla: *Hej, széna, széna*¹¹ címmel kiadott gyermekjátékdalainak elő-

¹⁰ Dr. Lénárd Ferenc: *A problémamegoldó gondolkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 302—303. old.

¹¹ Dr. Burány Béla: *Hej, széna, széna*. 120 vajdasági magyar gyermekjátékdal. Gyűjtötte Dr. Burány Béla. Zentai Múzeum. Zenta, 1973.

szavában. Dr. Burány Béla meglátását áttételesen az anyanyelv- és idegennyelvtanulásra is vonatkoztathatjuk, ugyanis mindkettőben igen fontos az ejtés kellő megalapozottsága. Az idegen nyelvek tanításában igen gyakran bukkanhatunk olyan, minden ritmust, rímet, hangjelentést és a beszéd más kísérő elemét figyelem kívül hagyó, csak egyetlen elemre, legtöbbször az ejtésre összpontosító gyakorlatokra, amelyeken csak a legelszántabb nyelvtanulók törik át magukat. Minden bizonnyal szükség van az ilyen mondatokra, nyelvgyakorlatokra is, de számuk jórészt csökkenthető a megfelelően kiválasztott mondókák által. Erre hozunk fel most néhány példát Matijevics Lajos mondókagyűjteményéből. Természetesen, ezúttal nem térünk ki külön-külön mondókával a magyar nyelv valamennyi magán- és mássalhangzójának mondókák általi illusztrálására, hanem csak a bemutatás szándékával az *a* — *á* magánhangzó, valamint az *s* mássalhangzó lehetséges begyakoroltatására szorítkozunk.

A — a

ANNA — BANNA

Anna — Banna,

Kuka, manna,

Egyet-kettőt

Ugorj, Anna!

Hopp, hopp!

(Ugráltatók)

A mondókában 13 előfordulásával (a címet is beszámítva) domináns hang az *a*. Előfordul szó eleji, hangzóközi és szóvégi helyzetben, s nem szerepel közvetlenül más magánhangzók mellett, így tisztábban figyeltethető meg ejtése. Előfordulásának magas száma biztosítja megkülönböztetési lehetőségét a többi magánhangzóval szemben. Szerbhorvát anyanyelvűek magyartanulásáról lévén szó, jó hogy a mondókában háromszor fordul elő az *o*, ugyanis a mély magánhangzók vonalán a magyar magánhangzók sorában *u, ú — o, ó — a — á* a nyelvállás szerinti sorrend, míg a szerbhorvát nyelv esetében ebből a sorrendből éppen az *a* hiányzik, tehát a szerbhorvát anyanyelvűeknek a hangparcicipiálás terén fellépő interferencia, illetve az anyanyelvi hangfelfogásban, meghallásban jelentkező halláskorrekció következtében nehéz megkülönböztetniük ezt a hangot az *o*-val, illetve az *á*-val szemben. A mondókában az *a* hang inkább a szöveg kezdetén, az *o* viszont a szöveg végén tömörül, s így a két hang közötti különbség kirajzolódása élesebbé válik, tehát nagyobb a tanuló esélye is megkülönböztetésükre. Ez azonban nem tekinthető lezárt, befejezett ténynek, inkább olyan folyamatnak, amely az elkövetkező magánhangzók előtérbe állításakor is érvé-

nyesül azzal a különbséggel, hogy a következő mondókában egy másik magánhangzó (ezúttal az *á*) is megjelenik:

a — á

A VARJÚFIÚ BESZÉDE

Kár, kár, Varga Pál,
Nem kapál, nem kapál,
Csak a lányok után jár.

(Állatok beszéde)

E mondókában egyaránt 8—8 előfordulással az *a — á* a két domináns hang, új magánhangzók az *ú* (kétszeri) és az *é* egyszeri előfordulással. Az *a* címbeli előfordulása után az *á* kerül előtérbe, majd (szinte a kontraszt kedvéért!) az előzőleg megismert *a* jelenik meg, s ismét az *á*! — mindannyiszor külön-külön szóban. Ezután következik a megkülönböztetés nehezebb foka: egy szóban fordul elő a két hang, — *kapál*! A már figyelmet kiérdemelt *o* csak ezután jelenik meg, s az *u, ú*-val kialakulóban van a mély magánhangzók sora, de ennek, valamint az *e — é — ő, ö* sornak tudósítására nem térünk ki. Egyelőre az *a — á* megkülönböztetése érdekében az *o — a — á* sor biztos megkülönböztetése a cél, s ezt a következő mondókarészlettel folytathatjuk:

A KACSAK BESZÉDE

Hány zsák árpátok van?
Hány zsák árpátok van?

(Állatok beszéde)

Ha *e* hangtani gyakorlatok után felidézzük a már említett *mák — mak, pár — par, rák — rak* és *zsák — dzák* jelentésükben egyező szavakat, akkor az *á* hang szerbhorvát nyelvű rokonhangjától eltérő mozzanatait kellőképpen kidomborítottuk. Ezekkel a gyakorlatokkal, úgy hisszük, a magyar *a — á* megkülönböztetésének, valamint a szerbhorvát *a*-tól elütő sajátosságainak alapvető vonásait kialakítottaknak tekinthetjük. E hangok ejtésgyakorlása azonban ezzel még nem ért véget, ugyanis a hangtani gyakorlatok során olyan mondókák követik egymást, amelyek mindegyik magán-, illetve mássalhangzót előtérbe helyezik, tehát a többi hangzó ejtését szolgálják elsődlegesen, de az illető hang mellett az *a — á*-t, és persze másokat is, tartalmazhatják, mint ahogy a természetes beszédnek megfelelően az idézett mondókákban is előforultak más hangzók is.

Mint említettük, a mássalhangzók ejtését begyakoroltató mondókák közül az *s* begyakoroltatásának módjára térünk ki. Erre a célra a következő mondókát látjuk alkalmasnak:

A HANGYÁK BESZÉDE

Sí, sí, sí,
Sisorog, sisorog,

Siessünk, gyűjtsünk!
 Sú, sú, sú,
 Susorog, susorog,
 Gyűjtsünk, gyűjtsünk!
 Sí, sú, sí, sú,
 Sisorog, susorog,
 Siessünk, gyűjtsünk!

(Állatok beszéde)

Ennek a hangnak az ejtése a szerbhorvát anyanyelvű tanulóknak nem okozhat különösebb nehézséget, hisz anyanyelvük megfelelő hangját majdhogynem teljesen azonos módon képezik és ejtik. A két nyelv ugyanezen hangjának ejtése között ennek ellenére van különbség, — a magyar mássalhangzó hosszú is lehet. Az írásra rátérve pedig fel kell hívnunk a tanulók figyelmét, hogy noha az ejtésben ez a hang el is tűnhet, az írásban mégis rögzíteni, jelölni kell: gyűjtsünk — ejtésben: gyűjtsünk. E mondóka tehát példázhatja azt a magyar nyelvre esetenként jellemző nyelvi-helyesírási jelenséget, amely az ejtés és írás eltéréseit érvényesíti, s ami a szerbhorvát ejtésre és helyesírásra nem jellemző.

4.2. A mondókák és a magyar beszéd dallama

A mondókák mint kerek, egész szövegek a magyar beszéd dallamát is kifejezik. A beszédhelyzetnek valamint változásainak megfelelően mondókaként más-más intonáltságú beszéddallamokra figyelhetünk fel, a mondókákon belül pedig a szituációnak megfelelően változhat a mondatok zeneisége. Az *Egy, kettő, három* címmel közölt mondókában a „bajbajutott“ segélykérő és ígérető hangja hallható az alapvetően tréfás történetelmondáson átszűrődően (Foltozd meg a zsákom, / Te leszel a párom.); az *Anna-Banna* címűben a bátorítást és serkentést tartalmazó rábeszélő felszólítás jut kifejezésre, míg a *Kacsák beszédében* az enyhén tolakodó és torkoskodó-bizalmaskodó hanghordozást érezhetjük, érzékeltethetjük a kérdőmondatban. A *hangyák beszédének* felszólítása már más felszólítás. Elüt attól, amit az *Anna-Banna* című mondókában tapasztalhattunk. Ez határozottabb biztatást, felszólítást tartalmaz, s ilyen értelemben már ki is lép mondókakereteiből: általánosabb értelemben aktualizálódik, szorgalmat, szorgos munkát hirdet, arra hív fel. Ez már a munkát, munkáját hanyagoló mondókabeli, vagy „egyszeri embernek“ nevezhető Varga Pálnak is szólhat, akit ott, „saját mondókájában“ fejcsóválást, nemtetszést kifejező, de „fiatalság bolondság“-féle alapon történő megértéssel rótak meg, és nem szigorúbban, mert hát az a Varga Pál fiatalember, legényféle lehet, a lányok pedig, mi tagadás, mégiscsak szépek...

A mondókákban egymáshoz simulóan, egymást kiegészítően kapcsolódnak egymáshoz a beszéd alkotó elemei.

5. A határozott és határozatlan névelő

A mondókákban rejlő képszerűség aknázható ki a határozott, illetve határozatlan névelő, és a nyelvi meghatározottság és meghatározatlanság fogalmának kialakításakor is. Alapvetően szükséges is képszerűen, azaz „kézzelfoghatóan” megtalálni a kétféle névelő és a velük kifejezett nyelvi aspektus közötti különbséget, mert „A szerbhorvátban a magyar névelő helyett általában nem áll semmi.”¹² Éppen ezért feltételezhetőleg nem lesz elegendő az, ha a határozatlan névelőről elmondjuk, hogy: „... főnévnek jelentés-tartalma körében egy vkire, vmire irányítja a figyelmet anélkül, hogy pontosan meg is határozná, melyikre a lehetséges egyedek közül; azaz csak egy meghatározatlant állít szembe a többi azonos élőlényvel vagy dologgal...”¹³, illetve az, ha a határozott névelőről azt közöljük, hogy határozottságra mutat rá, „Határozottnak pedig az olyan fogalmat (dolgát) tekintünk gondolkodásunk, amelyről a beszédbeli előzményekben már volt szó, vagy amely a konkrét beszédhelyzetből, a beszélő és hallgató feltehető előismereteiből kifolyólag már ismertnek vehető.”¹⁴ E magyarázatokat a következő mondókában konkrétan és szemléletesen véljük fellelni:

VOLT EGYSZER EGY TEVE

Volt egyszer *egy* teve,
Szakállá volt *egy* kefe.
Elszakadt *a* kefe,
Elszaladt *a* teve.

(Tréfás mondókák, mondókamesék)

Az első sorban közölt mondanivalóval összhangban az *egy* határozatlan névelő fordul elő, mert „a lehetséges egyedek közül” egy valóban meghatározatlan tevét említ, s ennek a meghatározatlan tévének először említett, tehát beszédelőzményből nem ismert, meghatározatlan szakállát képszerűen kefének minősíti a mondóka szerzője. (A mondóka eredeti szövegében csak a ritmus megtartásának céljából maradt el a névelő.) De egy bizonyos cselekmény (a kefe elkopásának) megtörténte után már a „beszédbeli előzményből” ismert teve „fut el”. Most már meghatározott, ismert tevéről van szó, arról, amelyiknek szakállá csak *egy* kefe volt, s tetejében még az is elkopott, — tehát a névelőcsere indokolt. E mondóka

¹² Dr. Mikes Melánia, dr. Dezső László, mr. Vuković Gordana: *A főnévi csoportok alapkérdései*. A Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei, 2. szám. Szerbhorvát–magyar kontrasztív nyelvtan. Újvidék, 1972. 38. old.

¹³ *A mai magyar nyelv leíró rendszere*. Leíró nyelvtan I. kötet. Szerk.: Tompa József. Akadémiai Kiadó Budapest, 1961. 275. old.

¹⁴ *Leíró nyelvtan* I., 269. old.

különben elég könnyen és sikeresen fordítható le szerbhorvára, s a határozottság, illetve meghatározatlanság fogalma ezáltal még kifejezettebbé és észlelhetőbbé válhat. Természetesen, e mondóka a nyelvtani anyag fogalmának kialakítására szolgál, a begyakorlás más példaanyagon történik.

6. A feltételes mód jelölése

A feltételes mód fogalmának kialakításával nem szükséges külön foglalkozni, hiszen ezt az igemódot a szerbhorvát ismeri. Ha fiatalabb, azaz egészen fiatal korú nyelvtanulókkal foglalkozunk, akkor nem a nyelvtani ismeretnyújtásra alapozunk, hanem az anyag gyakorlatias felfogására, beszédbeli használatára építünk. Felnőtt korú nyelvtanulók esetében az anyanyelvi előismeretekre alapozunk, nyelvtani, nyelvészeti ismereteket nyújtunk, valamint a kontrasztív lingvisztikai eredményeket is hasznosíthatjuk. A magyar nyelv gyakorlati elsajátítása szempontjából azonban a felnőttek nyelvtanulása esetében sem feledkezhetünk meg arról, hogy az illusztratív anyagbemutató és a gyakorlatok igen-igen fontosak, sőt nélkülözhetetlenek. A feltételes mód jelölésének szemléletes bemutatására nagyon alkalmasnak véljük a következő rövid népdalt:

GARZÓ PÉTER MEGY A RÉTRE

Garzó Péter megy a rétre,
Vele megy a felesége.
Lennék én a felesége,
Mennék vele én a rétre.

A népdal célunknak megfelelő felhasználását alkalmassá teszi szókincsének egyszerűsége és sokoldalúbb felhasználásának lehetősége, ugyanis a *megy*, a *feleség*, a *vele*, a *lesz*, *lenne* segédige a leggyakrabban használt szavaink közé tartoznak, a *rét* szó viszont a szerbhorvát *rit*-tel igen hasonlatos, s így könnyen megjegyezhető. A népdal első két sora szemléletes, valóság-hű és egyszerű közlést tartalmaz. Ezt a közlést a befejező két sor feltételes módban ismétli meg, s az ilyen módon történő megismétlés kölcsönöz a versnek költői és emberi mélységet. A nő, aki a mindennapi munkára, ha úgy tetszik, robotra menő emberpár helyzetében a maga szempontjából *óhajtott*, tehát meg nem valósult idillikus életképet lát, „... a feltételes végbenő folyamatot (meg az ilyennek feltételül megjelölt cselekvést)...”¹⁵ (*Leíró nyelvtan*) nevezi meg. A feltételes módról kialakítandó fogalom teljesebb tétele érdekében felsorolhatók azok az általunk és a nyelvtanulók által is logikusnak tekinthető okok, amelyek miatt a Garzóékat szemlélő nő egyszerűnek tűnő vágya nem teljesülhetett. Megállapíthatjuk továbbá, hogy a versben szereplő segédige és ige magas

¹⁵ *Leíró nyelvtan* I., 487. old.

hangrendű szavaink csoportjába tartozik, tehát a módjel ilyen változtatásával is rendelkeznek, míg mélyhangrendű ikerpárakra, valamint határozott ragozású igékhez járuló alakváltozatokra megfelelő példákat hozunk fel. Ezek után térhetünk át az anyag begyakorlására, majd pedig kijelentő módban álló igék feltételes módba való transzformálására, mondatok, szövegek szerkesztésére, stb.

7. Összefoglalás

Ha a mondókakincset a magyar nyelv mint környezeti nyelv tanítása, vagy akár anyanyelvi tanulása szempontjából tekintjük át, vizsgáljuk, akkor szinte megkerülhetetlenül azt állapíthatjuk meg, hogy a mondókák a gyermekdalokkal, gyermekjátékokkal és népmesékkal kiegészülve nemcsak népművészeti alkotások, hanem a népi gyermeknevelésben fontos szereppel rendelkező darabok is, mert a gyermek szellemi fejlődését, gyermeki és felnőtt közösségbe való beépülését rendkívül kedvesen és igen színvonalasan segítik elő. A mondókának egészében véve — egyes alfajában pedig hangsúlyozottan — a szép és helyes kiejtés kialakítása jutott nevelési szerepként, de úgy, hogy belőlük a más-más népi műfajokban inkább kidomborodó vonások sem maradtak ki úrthagyóan. Rövidségük ellenére tartalommal és mondanivalóval bírnak, variálhatók, — a beszéd rugalmasságával rendelkeznek. Dallamosságuk a beszéd természetes dallama, s ennél fogva inkább alkalmasak a természetes beszéd elsajátíttatására, mint a zenei dallammal rendelkező szövegek. Az elmondott, leírt tartalom szemléletességéből következőleg pedig könnyebben képzelgetik el a beszédhelyzetet sok igyekvő leleményességgel megrajzolt szemléltető képnél, illusztrációnál, de ha kell, a mondókák legtöbbször illusztrálható is, — pl. az *Egy, kettő, három* című mondóka minden sora egy-egy képkocka is lehet.

A mondókák hanganyaga, hanganyagának eloszlása természetesen nem „A bilingvális hangtani egybevetések paraméterei figyelembe vételével” alakult ki, de a „... monolingvális jellegű belső hangkontrasztokon alapuló gyakorlati fonetikai és fonológiai rendszer” (Horváth Tibor) körvonalai eléggé élesen rajzolódnak ki, annak ellenére, hogy mondókáinkból olyan válogatást még nem állítottak össze, amely e szempontot lett volna hivatott érvényesíteni egy gyűjteményes kötet egészén át. Mégis megállapítható, hogy a mondókákban fellelhető hangkontrasztivitásnak az a legfőbb sajátossága, hogy inkább rátapintó ösztönösséggel, mint tudatosan, gyakorlati célokat szolgál: nagyobb számban lelhetők fel a gyermekeknek ejtési nehézséget képező hangzók kiugratásával mondókák, mint a könnyebben ejthető hangokra. Az azonban, hogy egyik-másik magán- vagy mássalhangzónk milyen számszerűen kimutatható arányban válik domináns hanggá egy-egy mondókán belül, az illető hang magyar nyelven belüli gyakoriságától függ. Ebből a szempontból nézve gyakoribbak a rövid magán- és mássalhangzók

a hosszúaknál, tehát dominánshangként is nagyobb arányban fordulnak elő amazoknál, de ettől függetlenül található olyan mondóka, amelyben éppen hosszú magán-, illetve mássalhangzó a domináns hang. A hosszú magán- vagy mássalhangzók ejtésének begyakorlására, természetesen, ilyen mondókát fogunk választani. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a magyar nyelv környezetnyelvként való tanításában nem alapozhatjuk az ejtés elsajátítását teljesen, minden hangzó kiejtésének esetében a mondókára, mert a már említett mondókagyűjteményben nem is lelhetünk fel minden, magyar nyelvben előforduló hangot. Nincs egyáltalán dzs s e hang hosszan ejtett változata s csakúgy nem bukkantunk hosszú zs (zszs)-re sem, dz-ből viszont mindössze 4 van, s persze, ezek is rövidek. E hiányokat pótolni kell, de ez nem okozhat gondot.

Nézetünk szerint a mondókák révén az igényes, de mégis egyszerűbb magyar köznyelvvvel, esetenként ennek már az irodalmi nyelv felé hajló változatával ismertethetjük meg a magyarul tanulókat, viszont az irodalmi nyelvvel, azaz a nyelv „művészet anyagaként” (Péter Mihály) való használatával inkább a nyelvtanulás későbbi szakaszában felhasználható irodalmi alkotások programba bevonása útján ismertethetjük meg a tanulókat koruknak megfelelő szinten. Mert a mondókák verses formájuk ellenére sem költői alkotások, még a népi alkotások keretein belül sem. Közlésük, belső struktúrájuk, hangulati és tartalmi mondanivalójuk szintje nem irodalmi szint. Gyakorlatias, mindannapi és nevelési célokat szolgálnak a bennük fellelhető biztatások, serkentések, közlések, csendes dorgálások, a jónak és rossznak bizonyos szembeállításai. Az anyanyelv elsajátításában a gyermek korának megfelelő élettapasztalat és ítélőképesség érlelését segíti elő ez a szint, viszont a felnőtt nyelvtanuló számára ez az a szint, amelyhez emlékezése, gyermekkori tapasztalatai alapján leereszkedhet az új nyelv elsajátítása érdekében. Őt a szövevényesebb, áttételesebb költői nyelv csak zavarán nyelvtanulásának kezdetén.

A mondókák szóanyagában viszonylag kevés képzett, de még kevesebb továbbképzett szó van. A képzett és továbbképzett szavak használata az összetettebb mondanivalót tartalmazó szövegekre (csoportnyelvi rétegek) jellemző inkább, így a mondókákkal kialakított kiejtés és egyszerűbb szókincsük révén kifejezhető közlések, beszéd után összetettebb köznyelvi-csoportnyelvi szövegek képezhetik a nyelvi továbblépést szolgáló olvasmányok anyagát, s csak ezután jöhetnek az irodalmi alkotások. Tehát a mondóka képezi a kezdetet, az első lépcsőt a lépcsőzetes nyelvtanulásban.

R E Z I M E

PRIMENA TAPŠALICA U NASTAVI MAĐARSKOG JEZIKA
KAO JEZIKA DRUŠTVENE SREDINE

Tapšalice i brojalice u nastavi mađarskog jezika kao jezika društvene sredine (ili kao stranog jezika) veoma su pogodne u početnoj fazi učenja, jer sadrže kratke, osnovne reči spojene u celinu jednom fabulom. Ako iz velikog bogatstva mađarskih tapšalica i brojatica izaberemo za svaki glas mađarskog fonološkog sistema (odnosno za svako slovo azbuke) po jednu od ovih narodnih umotvorina, pružamo učeniku mogućnost da u živom govoru uoči glasovne, prozodijske pa i morfološke osobine mađarskog jezika. Ritam i rima tapšalica olakšavaju memorizaciju nove leksike, usvajanje naglaska reči, intonacije rečenice i morfoloških osobina jezika. Na te osnovne elemente nadgrađuje se svesno usvajanje gramatičkog sistema.

THE USE OF NURSERY RHYMES IN THE TEACHING OF HUNGARIAN
AS A LANGUAGE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT

The use of nursery rhymes and rhythmic verse in the teaching of Hungarian as a language of the social community (i.e. as a second or foreign language) has proved most effective in the early stages of learning, since these verses contain short, basic words with a complete narrative link. By selecting from the rich fund of Hungarian nursery rhymes one song for each sound in the Hungarian phonological system (i.e. for each letter of the alphabet), one is able to help the pupil to identify the phonetic, prosodic and morphological characteristics of the language in everyday speech. The rhyme and rhythm of these verses facilitate the memorization of new lexical items, enabling the pupil to master word stress, sentence intonation patterns and the morphological characteristics of the language. The acquisition of these basic elements serves later as a basis for the formal study of the grammatical system.

DOKUMENTUM

ETO: 801.3 (091) (044)

B. Szabó György emlékének

**HÉT SZÓTÁRTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGŰ LEVÉL
(Dr. Kovács Kálmán és B. Szabó György levelei)**

PATÓ IMRE

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

A Magyar—Szerbhorvát Nagyszótáron folyó munkálatok mélyen az előzményekben gyökereznek: a Szerbhorvát—Magyar Szótár¹ tudományos tapasztalatait igyekszünk hasznosítani munkánkban.

Hogy a főszerkesztő — Dr. Kovács Kálmán —, ill. a munkatársai, valamint az akkori Szótárbizottság² és első alapító elnöke — B. Szabó György — milyen gondokkal küzdöttek, a célkitűzés realizálása érdekében milyen erőfeszítéseket tettek, mind az anyagi eszközök, mind a források, mind pedig a megfelelő (szakmai) képességű és (munkában) kitartó munkatársak biztosítása érdekében — azt a Szótárbizottság viszonylag megőrzött irattára dokumentálja. A szerkesztés közben gyűjtött tapasztalatok egy részét részben a főszerkesztő, részben pedig Kossa János publikálta³, azonban igen jelentős jegyzetanyag (főjegyzések szakmai megbeszélésekről, összegeзések, értékelések és tudományos észrevételek) található az irattárban. Ennek monografikus feldolgozása igen hasznos vállalkozás lenne, hiszen az eddig nyilvánosságra hozott részletek helyett teljes betekintést nyújtana égtájunk eddig realizálódott legjelentősebb lexikográfiai vállalkozásának munkálataiba.

¹ Az I. kötet (A — M) 1968-ban, a II. kötet (N — R) 1971-ben, a III. kötet (S — Z) 1975-ben jelent meg. Ugyanabban az évben tüntették ki a Szótár munkaközösségét Újvidék Város Októberi Díjával.

² A Szótárbizottság 1954 első hónapjaiban alakult meg B. Szabó György kezdeményezésére és a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség keretében működött. Később az Újvidéki Tanárképző Főiskola, majd az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszéke adott otthont a Szótárbizottságnak. Végül 1969-től, a Hungarológiai Intézet megalakulásától annak keretében folytatta munkáját. Első elnöke B. Szabó György volt. Korai halála után Penavin Olga, a Magyar Tanszék tanára vette át az elnöki tiszte.

³ Kossa János: Szerbhorvát—magyar szótárunk. *Híd* 1970. 1. sz. 66—82. p. Kossa János: Szerbhorvát—magyar szótárunk II. kötetéről. *Híd* 1971. 7—8. sz. 735—751. p.

Kovács Kálmán: Sokat tudó szavak. A legtöbb jelentésű szavak a Szerbhorvát—magyar szótár első kötetében. *HITK* 2. sz. 127—131. p.

Kovács Kálmán: Néhány szótárszerkesztési elvről az észrevételek tükrében. *HITK* 8. sz. 21—40. p.

Amíg erre sor nem kerül, meg kell elégednünk egy-egy részletnek a feltárásával, közreadásával.

Ezzel a szándékkal nyújtjuk át a főszerkesztő és a Szótárbizottság elnökének hét levelét, amelyekben a mérsekelt optimizmus mellett ugyancsak jelen vannak a napi gondok: anyagiak, munkatársak, határidők, megfelelő segédletek...

A B. Szabó György és Dr. Kovács Kálmán közötti többszöri levélváltásra akkor került sor, amikor a Szótárbizottság elnökét 1957 végén a szigorú orvosi utasítás a golniki tüdőszanatóriumba vezényli.⁴

Az igen aktív, fáradságot nem ismerő tudományos és társadalmi-politikai tevékenységet kifejtő B. Szabó Györgyöt a kényszerű „emigráció” időnként depresszióba sodorja⁵, azonban az itthoniak arról akkor még nem értesülhettek, hiszen az onnan írt és *el is küldött levelek* derűt, bizakodást sugároztak, munkára, lendületre serkentettek; betegen is segítőkészségről, feladatvállalásról tanúskodnak.⁶

Dr. Kovács Kálmán⁷, a főszerkesztő és B. Szabó György, a Szótárbizottság elnöke között — a levelek tanúbizonysága szerint — igen jó volt a kapcsolat, ez is hozzájárult a munka eredményességéhez, sikeréhez.

A levelek közlésére nem csupán a dokumentálás késztet. Szótárirodalmunk egy korszakából vett pillanatkép bemutatásával lexikográfiánk, a „szótárügy” két legjelentősebb egyéniségéről eddig kialakított képhez is szeretnénk hozzáadni egy-két ecsetvonást.

⁴ B. Szabó György (Zrenjanin 1920. aug. 30. — Murszombat 1963. június 14.) az Újvidéki Tanárképző Főiskola tanára volt, majd 1960-tól a Bölcsészettudományi Kar tudományos főmunkatársa. 1957—1959 között elhatalmasodott betegsége miatt gyógykezelésen, illetve betegszabadságon volt. Sokoldalú, gazdag szellemi életet élő egyéniség volt. A társadalmi-politikai tevékenységet is kora fiatalságában kezdte. Így már „a felszabaduláskor az észak-bánáti Népfelszabadító Front kerületi Agitprop-előadója, 1953-ban pedig Vajdaság Főbizottságának a tagja. Még ebben az évben országgyűlési képviselő lett, s részt vett a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács III. ülészakának, majd az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek a munkájában” — mondja róla dr. Szei István. (*Tanulmányok* 1969. Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, Újvidék 1969. 1—2. p.) Korai halála is feladata teljesítése közben érte.

⁵ „Az év utolsó órái. Két hete fekszem. Még egy esztendő, kettő is kell a gyógyuláshoz. Kell? Erdemes-e? Minden idegen lett egyszerre és értelmetlen. Névtelenségben élek; beteg a betegek között: szám, kóreset, kartonlap, röntgenfelvételek...” In: *Éjszakák, hajnalok*. (Félbehagyott írások. — 8 Részlet két el nem küldött levélből, 232—333. p., Forum Kiadó Újvidék, 1963. 270 p.)

⁶ „Jól vagyok, birom az „emigrációt”, — nem könnyű dolog! — persze hat hónapnál előbb innen nincs szabadulás, aztán majd meglátjuk, mi lesz velem. Türelemmel kell győzni, a többi gyerekjáték. Hatvankilenc kilós vagyok és döngő léptekkel járok a folyosókon. Képem kikerekedett, meg-

I.

Golnik, 1958. február 7-én.

Kedves Kálmánom!

Ne haragudj, hogy csak most adok életjelet magamról, de eddig teli voltam vizsgálattal és mozgási szabadságom is igen korlátozott volt. Most már átestem a „csúnya“ dolgok javán és kezdek békés, szanatóriumi életet élni.

Sokat gondolok haza és persze az ottani munkákra — egyelőre természetesen ilyesmire csak gondolni szabad, majd idővel tenni is! ...Érdekelne, hogy vagytok, mit csináltok, halad-e a munka. Amennyiben szükség van valami intervencióra — levél formájában innen is megtehetem. Szeretném, ha jelentkeznél, hogy megtárgyaljuk a teendőket távollétem idejére.

Úgy gondolom, hogy Penavin Olgát fokozottabban foglalkoztatni kellene. Erről majd Vele is levelet váltok, mielőtt megérkezik Magyarországról.

Zsigát,¹ András² bácsit és a többieket sokszor üdvözlöm!

Ölel

Gyurka

Cím: Golnik (Slovenija Sanatorij)

[A levelezőlap címzése:]

Dr. Kovács Kálmán

Odbor za rečnik³

Novi Sad

Narodnih heroja 19/I.

A postai levelezőlap szövege és címzése sajátkezű, tintával íródott.

híztam; a pihenés jól jött.“ Korom Tibor: B. Szabó György levelei. HITK 16—17. sz. 109—125. p. (A levél Golnikról íródott, 1958. ápr. 27-i keltezés-sel.)

⁷ Dr. Kovács Kálmán (Kanizsa 1911. szept. 20. — Újvidék 1977. május 20.) jogi tanulmányokat végzett Zágrábban és Pécsen. A felszabadulás után számos társadalmi-politikai funkciót lát el, köztársasági volt a Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának. Az 1954-ben a Vajdasági Magyar Kultúrszövetségben meginduló szótári munkálatok irányítója, majd a Nagyszótár fő-szerkesztője lett. 1957-ben Szerb—magyar szótárát a Testvériség-Egység Kiadó jelentette meg. Nyelvművelő tevékenységéért Szarvas Gábor-díjat kapott.

A levél az eredetinek géppel írott másodpéldánya A5 formátumú papíron. Az utóirat és a névjegyek autográfok, tintával íródtak.

¹ Keck Zsigmond

² Lukó András

³ =Szótárbizottság

II.

Újvidék, 1958 febr. 13.

Kedves Gyurkám!

Lapodat tegnapelőtt kaptam meg. Örülök, hogy a „csúnyáján“ túl vagy, és örülök az érdeklődésnek is, mert — az igazat megvallva — majdnem egészen árva vagyok. Te elmentél, Olga¹ még meg sem jött, a Főiskolától² rendesen el sem mentünk, az egyetemre³ rendesen még nem is jutottunk át, így ég és föld között folytatjuk tovább a munkát.

A negyedévi jelentést beadtuk. Tizenhét betű anyaga kész, nyolcon most dolgoznak a munkatársak (már aki nem hanyagolja), a fennmaradó ötöt Péroval⁴ visszük közelebb az értelmezéshez.

Akad két új ember, az egyik mindjárt el is vezett. Zrenjaninból beküldte Jódal Dezső az O próbaszavait azzal az üzenettel, hogy sajnos nem ér rá tovább dolgozni. Pedig első pillanatra is látható, hogy belemélyedt a dologba és elfogadhatót adhatna. Azt is üzenté, hogy ír, de éppen most neki is megeresztek egy levelet, mert nagyokat hallgat.

A másik, aki bekapcsolódott, illetve hajlandó bekapcsolódni, fiatal, főiskolát végzett előadó, biztosan a tanítványod volt. Magyar János bezdáni előadó. Azelőtt Kupuszinán tanított. Adtunk neki próbaszavakat.

Megkísértem rábeszélni Zsigát,⁵ hogy folytassa az átnézést. Megígérni megígérte, de megtenni már elfelejtette. Úgy látszik, ezt is akkor számítja elkezdni, amikor már mind a 30 betű anyaga kész lesz, s akkor kisüti, hogy ez is rossz, meg az sem jó. Pedig én följánlottam neki, hogy egyezzünk meg a szoba használatában, vagy korábban vagy később ott üthet tanyát, mi Péroval úgy intézhetjük összejöveleteinket, hogy Zsigát ne zavarjuk. Úgy látszott, hogy ennek örül, de — talán majd ezután.

Időközben minden pénzünk elfogyott. A nagyobb baj az volt, hogy a Végrehajtó Tanács Iskolatanácsának sem volt, mert megkezdődött az új év. A múlt hét végén mégis sikerült kinyomnunk 200.000. — dinárt. Annak egy része már adósság volt, legnagyobb része már elfogyott. Az adót is átutalták s most kezdek elől-ről.

Olajos⁶ kísérletezett a dekanátuson, hogy vegyenek át bennünket. Andrics⁷ bácsival el is mentem, a számvevőségen bemutattuk

¹ Penavin Olga

² Tanárképző Főiskola, Újvidék

³ Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karára készült költözni a Szó-tárbizottság.

⁴ Petar Adamović

⁵ Keck Zsigmond

⁶ Olajos Mihály

⁷ A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség dolgozója.

legutóbbi negyedévi jelentésünket a pénzekről, meghallgattak bennünket, s azzal váltunk el, hogy majd a dékánnal megtárgyalják (akkor nem volt bent az épületben, amikor mi ott jártunk), majd telefonálnak. Azóta is telefonálnak.

Jázics⁸ már régebben elvitte az egyik részt, kb. két hónappal ezelőtt megígérte, hogy komolyan hozzálát. Azóta nem láttam. Én is hibás vagyok, nem mondom. Jázics meg volt elégedve a kilátásba helyezett tiszteletdíjjal. Mondhatom, örült is neki. Tehát nem ezen múlik.

Itt van néhány keserű sor, másra nem igen tellett. Ha valami részlet érdekel, írd meg s majd megy a válasz. Talán nem lesz mindig keserű.

Ölel barátod
[Kálmán]

A levél eredetijének indigós másodpéldánya. Írógéppel íródott A5 formátumú papírlap mindkét oldalára, aláírás, ill. névvel nélkül.

III.

Újvidék, 1958. IV. 16.

Kedves Gyurkám!

Ha nem sietek ezzel a második levelemmel, te jössz haza, és személyesen nézed meg, mi újság a Szótárbizottságban. Valakitől azt hallottam, hogy májusban már itthon leszel.

Legutóbbi jelentésünkben már arról számoltunk be, hogy 135 szerzői ív érkezett az értelmező munkatársaktól. A hatalmas „P” betű anyagának is $\frac{3}{4}$ része kész. Az átnézés azonban sehogyan sem megy. Jázics sem fogott hazzá, Zsiga sem hagyja a HÍD lektorálását (most már erre hivatkozik). Véleményem szerint a Szótárbizottság legközelebbi ülésén csak ezt a kérdést kell tárgyalni és megoldani végre.

Az átadással kapcsolatban felvetődött azoknak a könyveknek a kérdése, amelyeket Hadrovicséknak¹ kellett volna már küldeni. Az „októberi események”² talán már rendeződtek annyira, hogy ezt a dolgot is rendezzék. Légy szíves írdál Hadrovicsnak s akkor meglátjuk, mire számíthatunk tőlük. A többi szükséges könyvet és szótárt meg majd csak beszerezhetjük egy szép napon a rendes kereskedelmi vonalon is.

A másik kérdés pedig útszámlád elhúzódása. Ezért még mindig átmeneti tételként kezeljük a negyedévi kimutatásokban.

Ölel

Kálmán

A levél eredetijének indigós másodpéldánya. Írógéppel íródott A5 formátú papírra. Az aláírás autográf, tintával.

⁸ Đorđe Jazić

¹ Hadrovics László

² A levélíró 1956 októberére utal.

IV.

Golnik, 1958. ápr. 22.
(Kedd)

Kedves Kálmánom!

Megkaptam leveledet és eszembe juttattad, hogy adós vagyok a válasszal az előbbi leveledre is; most egyfűst alatt intézem el.

Már látom, hogy a munka, ha nehezen is, megy tovább. Örülök, hogy új, használható munkatársak jelentkeztek (Jódal, Magyar), de óvatosan írom ezt ide, mert lehet, hogy azóta már faképnél hagytak bennünket?! Olga írta egyik korábbi levelében, hogy az egyetem komoly lépéseket tett, hogy átvegyen bennünket. Nem írsz semmit erről az ügyről a legutóbbi leveledben.

Sajnálom, hogy Zsiga is, meg Jázics is olyan kevés időt szentelhet az átnézésre. Ezen valahogyan segíteni kellene; mert az... munka is már-már nagyon a körmünkre égett. Mit lehetne csinálni? Külön gondolkodni kellene azon, hogy még két embert bevonjunk ebbe a munkába. Kire számíthatnánk? Egy Bodrits,¹ egy Kollin,² egy Bogdánfi³ jól jönne, de ki tudja mi mindent csinálnak ezek az emberek másutt, és mennyire futja erejükből? Gondolkozz ezen, beszéljetek erről a bizottságban. Hadrovicsnak írni fogok. Csak arra kérek, hogy *készíts egy jegyzéket* az eddig neki küldött könyvekről (hivatalosan és pecséteteset) — az ár megjelölésével együtt, mert szeretném azt levelemhez csatolni, hogy lássa, hogy a kérdés már nagyon megérett arra, hogy rendezzük.

Mellékelve küldöm az útszámláimat, amelyeket már évek óta hevertetek, feleslegesen, (hazaírtam, hogy küldjenek el ide, hogy még egyszer átnézzem, most küldöm). Elszámolásra marad — 58 dinár — azt a 40.000 —, még azonnal visszafizettem és csak [??].000 dinárról számolok be! — Arra kérek, hogy ne postázzak — fizessd ki a saját zsebedből az 58 dinárt, majd legközelebb megküldöm bélyegben, mert most nincs kéznél annyi bélyegem. Jó?

Májusban nem valószínű, hogy már otthon leszek — egy fél-évet le kell itt nyomni, aztán majd meglátjuk, mi lesz velem. — Ha tovább kell maradnom, akkor szabadságot kérek és egy hétre hazajönnék. De ez még a jövő zenéje. Meglátjuk.

Türelemmel csinálok a fekvést, pihenést, kúrát és egyéb itteni „gyönyörűségeket“ — s már egy kissé unom is. De sajnos jobbat nem tudok kitalálni.

Szeretném kérni a Te szótáradat — ha lehet — akár a Szótárbizottság példányát kölcsönkérve — juttasd el hozzám. Szeretném ugyancsak megkapni a Hadrovics-féle szerb—magyar szótárt

¹ Bodrits István.

² Kollin József.

³ Bogdánfi Sándor.

is. Titokban fordítgatni kezdtem, és ez a két szótár nagyon jól jönne. Kivihető ez? Próbáld meg!

Várom leveledet, a Hadrovics-féle könyvek jegyzékét és — ha lehet! — a szótáradat!

Ölel
Gyurka

A levél autográf, tintával íródott két darab A5 formátumú levélpapír egy-egy oldalára. Boríték nem maradt fenn.

V.

1958. ápr. 30. szerda

Kedves Gyurkám!

Leveled annak rendje és módja szerint megérkezett. Közben elkészítettük a beadványt az Iskolatanácshoz s reméljük, elintézik. Így még esetleg valami külön pénzhez is jutunk, amit akkor kiadtunk. Útról most értem vissza, a két szótárt azért csak most adjuk postára. Ha fordítás közben ezek nem segítenek, fordulj bizalommal cégünkhöz, ahogyan azt már mások is gyakran teszik. Ilyenképpen legalább részben láthatjuk, mit szeretnétek megtalálni a Nagyszótárban. Mostanában kérdezték, mit jelent a „kombuša“, „bedreni živac“, „nadbubrežna žlezda“ és ehhez hasonlókat. Egy szép napon beszélhetnénk a közönségszolgálatról. Az nekünk is segítene, meg a közönségnek is. Csak ki csinálja?!

Abban állapodtunk meg, hogy május 9-én összeül a Szótárbizottság egyetlen napirendi ponttal, az átnézés megtárgyalásával. Ez az a mi nevezetes péntekünk, amikor Tibit¹ is, Zsigát is elkaphatjuk. Levélírás közben telefonált Olga — mert meglepetés lenne, ha minden simán mehetne —, és jelentette, hogy már 8-án tíznapos görögországi útra indulnak. Vagy tartsuk meg nélküle, vagy 20-ika után tartsuk meg az ülést. Tekintettel a május elsejei hajszára az újságírókkal (Bodrits, Kollin, Bogdánfi) úgy sem lehet okosan beszélni, nem tudom, nem-e ezt az utóbbit választjuk.

Az átvételről azért nem írtam utolsó levelemben, mert azt gondoltam, Olga kitért erre a kérdésre. Ime hogyan áll a dolog: Még a múlt hónap 20-án megtartottuk a két bizottság közös ülését. Az ülésen is lázas voltam már, amikor hazaértem, visszafeküdtem az ágyba, de Farkas Laci elkészítette a jegyzőkönyvet, és utána a többi szükséges dolgot. Ma már a jegyzőkönyv ott van az Iskolatanács előtt is, meg a dekanátusban is. Reméljük, hogy a Szótárbizottság-gyerekeknek apja is lesz nemsokára, mert ha nem akkor törvénytelen gyerekként jön a világra (ha lesz elég bába).

A Hadrovics-féle könyvjegyzékét itt küldöm. Ebből látszik, hogy 73 901.— dinárba rúg az elküldött könyvek értéke. Azt hiszem, az lesz a legjobb, ha Hadrovics válaszát mi már egy másik kész

¹ Korom Tibor.

könyvjegyzékkel várjuk, amelyben a mi „ellenkívánságaink“ lesznek. Magyarországról havonta úgyis csak öt kilós könyvcsomagot küldhetnek.

Igazad volt, Jódal már megment. Lehet, hogy az iskolaév végén visszatér. Itt azonban jelentkezett egy tanító, Sepsei. Elvitte a próbaszavakat, majd meglátjuk, mi lesz belőle. Azonkívül Olga is küldött két főiskolai hallgatót. Azoknak is adtam próbaszavakat. A kettőnek együtt. A próbaszavak nem ártanak senkinek sokat. Hátha sikerül valami.

Azzal fejezem a már így is hosszúra sikerült levelet, hogy várunk, ha másként nem, vendégül.

Ölel:
Kálmán

Az eredeti levél géppel írott indigós másodpéldánya. A4 formátumú lapon. Az aláírás autográf, tintával.

VI.

Golnik, 1958. május 4-én
(vasárnap)

Kedves Kálmánom!

Leveledet és a két szótárt megkaptam. Köszönöm a gyors elintézést. A szótárakba belelapoztam, majd a „vallatásnál“ kisül, hogy milyenek.

Hadrovicsnak a jövő héten szándékozom levelet írni, de valóban azt hiszem, hogy kérni kellene tőle olyan dolgokat, amelyeknek hasznát vesszük, mert ellenkező esetben képes lesz mindent a nyakunkba sózni azon a címen, hogy azt a 73 000 dinárt rendezze. A leveledben említettél kész könyvjegyzéket, amelyre válaszát várjuk. Úgy gondolom, nem ártana, ha nekem mielőbb elküldenéd ezt a jegyzéket, legalább a legfontosabb dolgokról (néhány általuk kiadott új szótárnak jó hasznát vennénk, nekünk pedig nincs meg!). Ezt én elküldeném a levelemben! Tehát gyors elintézést kérek, mert a héten szeretném ezt lebonyolítani.

Félek, ha nem sietünk és nem rukkolunk ki ultimátumszerűen a kívánságainkkal — nagyon balul üt ki ez a „tranzakció Hadrovics“.

Bizony ezt az átnézést komolyan, nagyon komolyan kellene csinálni. Valóban a május 20-ika megfelelőbbnek látszik. Gondolkozhatok az ismertebb emberek bevonásáról. Lehet valamit csinálni, hajlandóak-e közreműködni?

Nagyon érdekel, hogyan néz ki majd az átvétel és hamarosan elintéződik-e. Ennek a „bába nélküli“ állapotnak már igazán ideje lenne végetvetni.

Itt van Golnikon két hónapi specializáción egy fiatal magyar szabadkai orvos, Dr. Sattler Ernő. Megbarátkoztunk, beszéltem neki a szótárról. Hajlandóságot mutat. Mivel fiatal, ambiciózus és elég precíz ember, gondoltam arra, hogy talán hasznos munkát végezhetne, ha átnézné az orvosi (med.) műszavakat (Zágrábban végzett). Talán lesz benne hajlandóság arra is, hogy betűt, vagy betűrészt vállaljon. Mindenesetre arra kért, hogy az utasításokat, a mintaszavakat, tehát a munkatársaknak szánt anyagot szerezzem be részére, hogy barátkozni kezdjen a szótárral. Arra kérlek, hogy ezt az anyagot is juttasd el hozzám. Erdemlegesen ő majd július végén, augusztusban tudna bekapcsolódni a munkába, mert vizsgázik.

Lehet, hogy hasznosan felhasználhatjuk. Próbáljuk meg!

Hogy mikor szabadulok az „emigrációból” nem tudom. A jövő hónapban néhány napra feltétlenül hazanézek.

Sokszor ölel
Gyurka

[A boríték címezése:]

Dr. Kovács Kálmán

Novi Sad

Đorđe Magaraševića 14

AP Vojvodina

A levél autográf, tintával írott, kétrét hajtott A4 formátumú levélpapírra.

VII.

1958. május 14., szerda

Kedves Gyurkám!

Itt küldöm a kért könyvjegyzéket. (Amennyit a múltkor „siettem”, most jóval többet késtem!) Két példányt küldök. Az egyik megmarad nálad. Ha ráérsz, rostálj rajta, és jegyezd meg Hadrovicsnak az elsőbbséget karikával vagy másképpen, mi az, amire először számítunk. Nehogy csupa elméleti dolog érkezzék, gyakorlati meg kevés.

Dr. Sattler részére majd elkészítjük a kért utasítást stb. Lám, itt is lehet valami.

A Szótárbizottság ülését most 23-ra terveztük. Valószínűleg megtarthatjuk. Pénzt még mindig nem kaptunk sem a régi, sem az új „vonalon”.

Ölel:
K[álmán]

Ui: Küldhetünk majd másik könyvjegyzéket is.

K[álmán]

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

ETO: 06.05

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

BOSNYÁK ISTVÁN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1983. február 23.

Tudományos értekezletek

Az 1982/83-as munkaévben Intézetünk négy önálló vagy intézetközi tudományos rendezvény megszervezésében vett részt.

1982. október 14—15-én mi voltunk a házigazdái a MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen rendezendő, a XX. századi magyar irodalom kérdéseivel foglalkozó tanácskozás-sorozat újabb értekeztetének, az *e századi magyar regény fő irányait* vizsgáló konferenciának. E tanácskozás anyagát folyóiratunk 53. számában közzöltük.

1982. december 2-án és 3-án a MTA Irodalomtudományi Intézete (és a Magyar Írók Szövetsége) *Miroslav Krleža: hungarica* címen szervezett értekeztetet, a MTA és a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia együttműködési szerződésében is szereplő, komparatistikai tanácskozások keretében.

E sorrendben nyolcadik délszláv—magyar kapcsolattörténeti értekeztelen az Irodalomtudományi Intézet és a mi intézetünk munkatársai mellett részt vettek a zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia küldöttei, valamint az Európa Könyvkiadó, a Magyar Színházi Intézet és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem munkatársai is.

A három ülészszakból álló tanácskozást Sötér István akadémikus, a MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója nyitotta meg s a Krleža-életmű nemzeti kereteket meghaladó értékeit méltatta és az opus kapcsolattörténeti vizsgálatának fontosságát hangsúlyozta, majd Juhász Ferenc felolvasta Krleža-siratóját. Jure Kaštelan költő és akadémikus a JAZU képviselőjében, Jovanovics Miklós, a Magyar Írók Szövetségének főtitkára pedig a társrendező intézmény nevében köszöntötte az értekeztlet résztvevőit. A tanácskozás színhelyén, a Magyar Írók Szövetsége székházában kiállítás szemléltette a Krleža-művek magyar fordítását. Intézetünket ezúttal hat referens képviselte a közös rendezvényen: Bányai János, Bori Imre, Bosnyák István, Csányi Erzsébet, Gerold László és Thomka Beáta.

A kétnapos tanácskozáson mintegy húsz referátum, korreferátum és írásos hozzászólás, valamint számos felszólalás hangzott el, az alábbi témakörökben:

A Krleža-mű legátfogóbb kapcsolattörténeti megközelítését a *kelet-közép-európai összefüggések vizsgálata* képviselte Fried István: Miroslav Krleža komparatisztikai szempontból c. értekezésével.

Az életmű *magyar (és monarchiai) témáit és motívumait* több beszámoló is érintette, miközben három kisebb témakör rajzolódott ki: a magyar (és monarchiai) korvalóság Krleža életművében (Varga József: A Zászlók első kötetének Monarchia-képe; Aleksandar Flaker: A Zászlók magyar tájai; Kiss Gy. Csaba: Glembayék identitástudata), továbbá az Ady-élmény Krleža művében (Bori Imre: Krleža Óskajánja; Lőkös István: Az Ady-élménytől a Kerempuhballadáig), s végül Krleža értekező prózájának magyar témái, melyekről Vujicsics D. Sztoján számolt be.

Külön témakört képviselt a krlezai életmű *tipológiai összevetése* egy-egy magyar író alkotásával (Thomka Beáta: Archaikus-mitikus elemek Miroslav Krleža és Balázs Béla korai drámaszövegeiben; Csányi Erzsébet: A Filip Latinovicz hazatérése és Szerb Antal Utas és holdvilág c. regényének tipológiai összefüggései; Bányai János: Miroslav Krleža és Lukács György irodalomszemlélete a harmincas években; Bosnyák István: Két antibarbarus, avagy Krleža és Sinkó irodalomszemlélete a harmincas években.)

Végül, több referátum és hozzászólás foglalkozott A Krleža-mű magyar (s részben nemzetközi) recepciójával a korabeli sajtóban, fordítás- és kritikairodalomban, a könyvkiadásban és színi életben (Póth István: Egy Krleža-vers a budapesti Crvena zastava 1919. áprilisi számában; Vujicsics Marietta: A kolozsvári Hitel Krleža-ismeretője 1944-ben; Zvane Črnja: Monográfiák Krležáról; Csuka Zoltán: Miroslav Krleža levelei a Balade Petrice Kerempuha fordításáról; Páll Sándor: Krleža a magyar sajtó- és folyóiratkritikában; Szappanos Balázs: Krleža műveinek magyar kiadásai; Elbert János: Krleža drámái a magyarországi színpadokon; Gerold László: Krleža-drámák a jugoszláviai magyar színpadokon).

A tanácskozás beszámolóit a MTA Irodalomtudományi Intézete *Literatura* c. folyóirata közli.

1982. december 10–11-én az Alkalmazott Nyelvészet Vajdasági Társaságával, az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Délszláv Nyelvek, illetve Idegen Nyelvek és Szlovakisztikai Intézetével közösen szerveztük meg a *kontrasztív nyelvészeti kutatások II. országos értekezletét*. A konferencia titkársága Intézetünkben volt, s a rendezvényen mintegy félszáz nyelvész vett részt valamennyi köz-társaságunkból.

Az értekezleten elhangzott beszámolók három nagyobb témakört alkottak: a kontrasztív kutatások és a szövegnyelvészet; kontrasztív nyelvészeti kutatások a szakterminológiában; a kontrasztív elemzés kérdésköre. Ezenkívül kerekasztal-beszélgetés formájában szó volt a nyelvészeti terminológiáról és a nemzetek, nemzetiségek közötti viszonyokkal kapcsolatos szakkifejezésekről.

Az Intézet nyelvészei közül Papp György, Keck Balázs és Molnár Csikós László referátummal szerepelt, Mikes Melánia és Junger Ferenc pedig a nemzetek, nemzetiségek közötti viszonyokkal kapcsolatos terminológiáról folytatott beszélgetés előkészítésében vett részt.

A tanácskozás teljes anyagával Intézetünk pályázni fog a Tudományi Érdekközösségnél egy referátum-gyűjtemény kiadása céljából, a konferencia néhány beszámolóját pedig folyóiratunk jelen számában is közöljük.

1982. december 20-án Intézetünk *Szarvas Gábor születésének 150. évfordulója* alkalmából rendezett tudományos értekezletet.

E tanácskozást a Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetsége és a tartományi Közművelődési Közösség szervezésében megtartott gazdag rendezvény-sorozat keretében tartottuk meg. Vidékünk jeles szülöttének jubileuma alkalmából ugyanis iskolai megemlékezések és nyelvi vetélkedők, író-olvasó találkozók, színházi előadások és más alkalmi rendezvények emlékeztettek nyelvtudósunk munkásságának maradandó jelentőségére s a vajdasági nemzetek és nemzetiségek nyelvművelő tevékenysége társadalmi fontosságára. A központi rendezvényre 1982. december 11-én Adán került sor, ahol Szarvas Gábor emlékkiállítás nyílt, majd díszülést tartottak, melyen Major Nándor, a Vajdaság SZAT Elnökségének tagja Szarvas Gábor munkásságát méltatta és a vajdasági nyelvművelés elvi kérdéseiről tartott átfogó beszámolót. A jubileumi manifesztációk keretében a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémián bemutatták Intézetünk munkatársának, Láncz Irén magiszternek a jubileumra megjelent Szarvas Gábor-monográfiáját.

A nyelvtudósunk életművének szentelt intézeti tanácskozás munkajellegű volt. Intézetünk munkatársai közül Penavin Olga, Matijevics Lajos, Láncz Irén, Papp György és Molnár Csikós László tartott beszámolót, s referátummal szerepelt Gordana Jovanović, a belgrádi Bölcsészettudományi Kar tanára is. Az értekezlet anyagát folyóiratunk jelen számában közöljük.

